

Západočeská universita v Plzni

Fakulta filozofická

**Studium středověké sakrální architektury v sondě severních Čech, se
zaměřením na jejich formu a uspořádání sídelní struktury**

diplomová práce

PhDr. Lucie Kursová

Plzeň 2019

Západočeská universita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

Studium středověké sakrální architektury v sondě severních Čech, se zaměřením na jejich formu a uspořádání sídelní struktury

PhDr. Lucie Kursová

vedoucí práce: Doc. PhDr. František Gabriel, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské university v Plzni

Plzeň 2019

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně na základě vybrané literatury uvedené v rejstříku.

V Plzni dne 30. 4. 2019

PhDr. Lucie Kursová

OBSAH

ÚVOD	5
1 VYMEZENÍ TÉMATU	6
1.1 Důvody studia tématu	6
1.2 Cíl studia	8
1.3 Zájmové území	9
1.4 Časová hranice	10
1.5 Vymezení prostředku studia	11
2 PŘEHLED DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ	12
3 SLOHOVÝ VÝRAZ STŘEDOVĚKÝCH KOSTELŮ	15
3.1 Deskripce formy a vývoje staveb	16
3.2 Analýza	168
3.3 Deskripce	171
3.4 Syntéza	175
3.5 Model slohového vývoje středověkých sakrálních staveb staveb v severních Čechách	82
4 VZTAH KOSTELNÍCH STAVEB K SÍDLŮM	185
4.1 Analýza	185
4.2 Deskripce	186
4.3. Syntéza	188
4.4 Interpretace	189
5 SÍDELNÍ STRUKTURA	190
5.1.1 Studium sledování vzdálenosti jednotlivých kostelů mezi sebou	190
5.1.2 Analýza	191
5.1.3 Deskripce	191
5.1.4 Syntéza	193
5.1.5 Interpretace	193
5.2 Počet sídel využívajících nejbližší kostel	194
5.2.1 Analýza	194
5.2.2 Syntéza	194
5.2.3 Interpretace	196
6 ZÁVĚR	197
LITERATURA	206

ÚVOD

Když jsem před několika lety v rámci svého zaměstnání zahájila dokumentování sakrálních staveb na okresech severních Čech, jevila se mi práce jako pouhé sbírání informací bez vyššího cíle. Postupným studiem sakrální architektury a rozšiřujícími se jejich znalostmi jsem si začala pokládat různé otázky, z nichž některé souvisí s obecnějšími problémy, které se dotýkají kulturní krajiny, struktury jejího osídlení a prolínání stavební podoby v kontextu tohoto osídlení. Rozsah položených otázek si na jedné straně vynutil časové i prostorové vymezení, na straně druhé jejich zodpovězení vyžadovalo hledání aplikovatelné metody, která by akceptovala práci se studovaným typem informací. Ani omezení širě otázek, ani volba metody nebyla snadným úkolem. Mojí povinností bylo předem odhadnout časové možnosti a složitost metod plánované práce. Za pomoc při řešení tohoto důležitého úkolu a následné konzultace děkuji vedoucímu své diplomové práce, Doc. PhDr. Františkovi Gabrielovi, Ph.D. Rovněž poděkovat musím Mgr. Lence Starkové, Ph.D. za pomoc při zpracování prostorové analýzy v programu ArcGIS. Za pochopení širšího kontextu pak považuji za svoji milou povinnost poděkovat akademickým pracovníkům katedry archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, kteří svými přednáškami předznamovali můj zájem o pokládání otázek.

1 VYMEZENÍ TÉMATU

Již na první pohled se v české krajině uplatňuje vedle zřícenin hradů i bezpočet kostelů. Jejich hranolové věže stoupají nad košaté koruny stromů, obepínající kostelíky a přikrývající náhrobní kameny za zprohýbanými zdmi hřbitovů. Někde kolem se pod těmito dominantami krčí stavení usedlostí nebo městské domy na dlouhých středověkých parcelách. Kostely spoluvytváří českou kulturní krajinu, dávají jí lidský rozměr a jsou jejím typickým znakem, stejně jako pyramidy náleží do krajiny egyptské či větrné mlýny do krajiny holandské. Věnujeme těmto krajinným dominantám dostatečnou pozornost? Chápeme jejich význam pro dávného zakladatele i pro kulturní krajinu, ve které dnes žijeme? A potřebujeme vůbec stavby poznat a pochopit? Všechny tyto otázky a řada dalších nám vytane na mysli při pohledu na krajinu, ve které žijeme. Vnímáme-li ji citlivě, snažíme se pochopit její vývoj i prvky, které ji přetvořili z krajiny přírodní na krajinu kulturní. Čím hlubší je náš zájem, tím nás staví před více otázek, zjišťuje více nejasností a nabízí více modelů. Čím hlubší je náš zájem, tím vyžaduje pregnantněji formulované otázky a odpovědi na ně pak stále pečlivější zvažování prostředků a vybírání správných postupů.

Z nekonečné řady otázek volím ty, které se dotýkají právě sakrálních staveb a které prověřuji v sondě severních Čech. Proč právě sakrální stavby? Především proto, že v porovnání s ostatní zástavbou vesnic a měst představují spolu s relikty hradů, nejlépe zachované a často jediné stavby z období přeměny přírodní krajiny na krajinu kulturní. Současně však jsou významnými stavbami i z pohledu tehdejší tradiční společnosti. A konečně, postavení sakrálních staveb v minulosti a přežívání jejich funkce do společnosti současné umožňuje, ve srovnání s ostatními dochovanými stavbami, pochopit jejich postavení v sídelní struktuře a význam pro tradiční společnost.

1.1 Důvody studia tématu

Hned na počátku práce je třeba zodpovědět otázku, zda studium staveb vůbec náleží mezi témata archeologie středověku nebo výhradně do oboru dějin architektury. Při hledání odpovědi vycházím z členění historie podle její pramenné základny s primárním dělením na prameny písemné a hmotné. Přijmeme-li archeologii jako obor, studující všechny hmotné prameny bez ohledu na období jejich vzniku, užívání a zániku, pak stavby a jejich relikty i stopy do takto

široce pojatého oboru náleží jako speciální obor stavebních dějin (Gabriel 2002). Architektura tak představuje v rámci našeho obecného zájmu jeden z nejdůležitějších artefaktů minulosti pro současný dynamický systém. Stavby proto řadíme mezi významné historické prameny na jedné straně a na straně druhé jako významné prvky kulturní krajiny.

Pomineme-li význam staveb jako zdroj cenných informací o historii, představují významný prvek kulturní krajiny, krajiny, která tvoří významnou kulisu našeho dynamického systému, jejíž vznik spočívá v kulturní adaptaci krajiny člověkem. Kulturní ekologie, jak ji formuloval J. H. Stevard (Ortová 1999, 46), jej popisuje jako adaptaci na prostředí a změny, které jsou potřebnou adaptací vyvolávány. Jednou z adaptací kulturní krajiny, ve které žijeme, jsou nepochybně i stavby. Jak ukázala ve svých výzkumech chicagská škola existuje vztah mezi sociální a hmotnou sídelní strukturou (Ortová 1999, 36). Zjednodušeně je tedy možno říci, že stavby patří mezi faktory, které člověk vytváří a současně jej ovlivňují. Mají význam pro krajinu a bývají velmi často považovány za typický znak té či oné kulturní krajiny (Gabriel 2002).

Představují-li stavby, včetně sakrální architektury, důležitý hmotný historický pramen, spojuje je s archeologií především teorie a metoda jejich studia (Neustupný 2007; 2010). Vzhledem k tomu, že však mají jako kombinovaný, značně složitý artefakt, svůj specifický charakter, vyžadují i specifikaci svého studia, podmíněných navíc i mírou jejich archeologizace. Ačkoliv míra archeologizace sakrálních staveb je nesrovnatelně menší než u staveb ostatních, musíme mít její vliv neustále na zřeteli. Vedle přírodních faktorů průběh archeologizace ovlivňují i faktory kulturní. Především se jedná o stavební aktivity, které často mění podobu staveb pod vlivem "módních" trendů. Nemůžeme však opomenout ani běžnou údržbu, zasahující ovšem spíše do autenticity staveb než do jejich slohového výrazu. Cílem jednoho z kroků studia tedy je rekonstrukce vývoje a vymezení prostorových okruhů staveb kostelů v předem vymezené sondě.

Oba, pro naši současnost výše naznačené významy staveb, představují rovněž dvě skupiny otázek, které si k architektuře obecně musíme pokládat. První z nich nás staví před otázku jejího významu v našem životním prostředí. Zajímá nás potřeba zachování architektury v kulturní krajině, problém jejího odstranění v případě pozbytí funkce, významu a smyslu a způsobu uchování staveb v případě uznání jejich nového užití pro současnost. Poněkud mimo témata zabývající se hodnocením staveb leží problém jejich památkové hodnoty, postavené na zachování autenticity jednotlivých objektů, tedy jakéhosi zakonzervování minulosti a zastavení kulturního

vývoje. Z tohoto pohledu se památkový pohled na stavbu stává významným faktorem, ovlivňujícím kulturní krajinu a tedy i jedním z kulturních fenoménů naší doby.

Druhá otázka se dotýká modelování naší minulosti. Architektura, jak jsem uvedla výše, představuje zdroj informací o historii. Cena tohoto pramene spočívá ve zjištění, že stavby, jako složené artefakty, doprovází život člověka od mladého paleolitu (Neustupný 2010, 62) až do současnosti. Důvodem je potřeba člověka vymezit v krajině svůj vlastní prostor. Prvotní stavby dokládají jejich stopy a relikty již v paleolitu, nacházíme je v neolitických a eneolitických kulturách a pokračují přes starověk, antiku a středověk až do období moderny a jsou součástí našeho života i dnes. Jedná se tedy o artefakt, produkovaný člověkem od jeho počátku až do současnosti, ve kterém se citlivě odráží kategorie dynamického systému té či oné doby.

Položení obou komplexů otázek, které zde naznačuji pouze v nejobecnějších pohledech a bylo by třeba je rozpracovat, představuje množství detailních otázek ke konkrétním skupinám artefaktů staveb různé funkce, významu, smyslu a doby jejich zbudování. Z nich volím pouze soubor kostelů, které jsou součástí sakrální architektury, kam náleží i architektura funerální či komemorativní.

1.2 Cíl studia

Z předchozí podkapitoly vyplynul význam staveb k pramenné základně našich dějin. Nelze zde ovšem souhlasit s přístupem E. Neustupného (2010, 24), který vylučuje z archeologických pramenů stojící památky a jejich podzemní části, které dosud slouží svému původnímu účelu. Jen stěží je lze totiž vyloučit z artefaktů, označovaných za stavby, které prošly archeologizací. Za cíl předkládané práce jsem si stanovila zhodnotit sakrální stavby na vymezeném území Čech ze tří základních hledisek.

První otázka se zaměřila na slohový výraz středověkých kostelů a jeho proměny v čase a prostoru. Pokouší se od sebe odlišit formální znaky, odrážející prostorové vztahy a formální znaky, odrážející vývoj kostelů. Pro hledání odpovědi na tuto otázku byla zvolena archeologická metoda, deklarovaná E. Neustupným (1986) a hlásící se k procesuální archeologii (Soukup 2004, 503).

Druhá otázka řeší vztah kostelních staveb k sídlům. Ačkoliv je orientována na středověká sídla, využívá odlišné pramenné základny. Model polohy staveb v sídlech je vytvářen retrospektivně z mladších pramenů.

Třetí otázka se věnuje sídelní struktuře, ve které hledá vztah vesnic s kostelem k ostatním sídlům. Stejně jako středověká podoba vesnic je i hypotéza sídelní struktury středověku vytvářena retrospektivně z mladších pramenů.

1.3 Zájmové území

Pro studium kostelů v severních Čechách volíme středověké sakrální stavby v sondě, orientované od jihozápadu k severovýchodu. Sonda vychází ze staré sídelní komory Litoměřicka, pokračuje přes Českolipsko a končí za Lužickými a Jizerskými horami, na Frýdlantsku. Zvolenou sondu správně vymezují okresy Česká Lípa, Liberec, Jablonec nad Nisou, Litoměřice, Ústí nad Labem a Děčín podle uspořádání z roku 1960 (obr. 1).

Sonda tak zahrnuje tři území severních Čech, odlišná dobou své přeměny na kulturní krajinu. Nejstarší Litoměřicko s kontinuálním osídlením od střední doby hradištní (Zápotocký 1965, Žemlička 1980), Ústecko a Děčínsko se starým osídlením především při labských březích, stírá od Roudnice, Úštěku, Benešova nad Ploučnicí a České Kamenice území, zasahující daleko až na Českolipsko, Jablonsko, Krásnolipsko a Šluknovsko osídlované, až na výjimky, od sklonku 13. století a po celou první polovinu století čtrnáctého. Pomineme-li horní Ponisí mezi ještědským hřebenem a Jizerskými horami, osídlované až někdy v druhé polovině 14. století (Gabriel - Stará 1995, 62), pokračuje naše sonda ve Frýdlantském výběžku, který náležel nejprve k Záhvozdí a odtud byl také asi od poloviny 13. století postupně kolonizován (Kracíková - Belling 2003).

Dějiny výše vymezeného území se odehrávají na dvou zásadně odlišných povodích řek Labe a Nisy. Zatímco povodí Nisy, jehož sběrná řeka ústí do Odry a s ní do Baltského moře, není na území naší republiky rozlehlé, zabírá pouze nevelkou část severních Čech, od jejichž větší části jej jako rozvodí oddělují Lužické hory, Ještědský hřeben a Jizerské hory, představuje povodí Labe, odváděné sběrnou řekou do Severního moře, rozlehlé území. Ve sledované oblasti na pravobřeží Labe se s nižším profilem průtočnosti uplatňují povodí přítoků Jizery a Ploučnice, ke kterým je třeba přičíst ještě říčky a potoky Kamenici, Úštěcký potok, Obrtku, Liběchovku, Pšovku, Bělou a Košátecký potok, ústící přímo do Labe a Zábrdku, pravobřežní přítok Jizery.

Obr. 1. Severní Čechy, vyznačené zájmové území.

Tento zeměpisný úvod se může na první pohled jevit jako zcela zbytečný, ve skutečnosti však měl pro celé dějiny osídlení zásadní význam. Odráží jednak výškové uspořádání krajiny a z něho plynoucí další faktory osídlování z nížin do vyšších poloh, tedy směry, odkud a kam přicházely přirozenou cestou předpokládané mikrokulturní vlivy.

1.4 Časová hranice

Časovou hranici, středověk, vkládají historici na území Čech do období od příchodu Slovanů v 6. století, "jako dobu plně historickou, osvětlitelnou na základě psaných pramenů" (Bláhová - Frolík - Profantová 1999, 144) až do roku 1500. Spodní časovou hranici mého pracovního vzorku v hmotných pramenech definuje nejstarší stojící církevní stavba na sledovaném území - tedy románská. Horní časová hranice je značně problematická. U většiny sledovaných staveb neznám dobu jejich založení či přestaveb. Při jejich hodnocení se povětšinou opírám o jejich slohový výraz, který se však nemusí nutně krýt s časovými hranicemi středověku. Příčiny jsou hned dvě. Přerod gotiky do renesance nebyl v českém prostředí ostře vymezen, ale právě naopak se oba slohy vzájemně prostupují po dlouhé období 16. století. Druhou příčinou je setrvávání gotického slohového výrazu u staveb kostelů i v době, kdy se při budování okolních

staveb uplatňoval již zcela sloh renesanční. Jedná se o tzv. slohovou formu pro určitý druh staveb, který v sobě nese značnou symboliku.

1.5 Vymezení prostředku studia

Zvolené prostředky, vymezené pouze pojmem "sakrační stavby" či "kostely", jsou značně nepřesné a pro stanovený cíl nedostatečně vymezené, i přesto, že na rozdíl od jiných historických pojmů pojmu "kostel" rozumíme a můžeme při jeho definici, na rozdíl od jiných pojmů jako např. "hrad" nebo "město", vycházet z živé kultury. Funkce, význam i smysl kostelů totiž zůstal, i přes hloubku staletí, stále stejný. Považuji tedy za zbytečné definovat pojem "kostel" formálními znaky. Ani tento pojem však není bez problému.

Pojem "kostel" doplňuje v dynamické (živé) kultuře, ze které vycházíme, řada upřesňujících pojmů, dělících kostely do tříd, uplatňujících se podle jejich různého postavení. Vedle "farního kostela" hovoří písemné prameny o kostele "filiálním", "kanovníckém", "děkanském" a dalších, které nedovedeme podle znaků staveb rozlišit. Odráží postavení kostelů, které se však často měnilo, takže se nemůžeme jednoznačně opřít ani o fragmentárně dochované písemné prameny.

Rovněž nedovedeme pomocí formálních znaků oddělit od kostelů kaple. Jejich postavení vymezuje pouze živá kultura a jak je patrné z literatury, velmi nejednoznačně. Za kostel považuje současná literatura (Svět liturgie 1991, 22; Lemaîtreová - Quinsonová - Sotová 2002, 187) vysvěcenou budovu, v níž se křesťané shromažďují k oslavě Boha. Slovo pochází z latinského termínu *castellum*, znamenajícího opevněné místo.

Kaple (Svět liturgie 1991, 20; Lemaîtreová - Quinsonová - Sotová 2002, 161), je prostor s vlastním oltářem, rovněž samostatná avšak menší stavba, nebo součást nějaké budovy. Zdá se, že nemusela být vysvěcena a jak se dovídáme u V. Frolce - J. Vařeky (1983, 88), nepřechovávala se v ní, na rozdíl od kostela, eucharistie. Kaple není určena k pravidelným bohoslužbám v rámci farnosti. Označení pochází z latinského termínu *capella*, znamenajícího plášť, původně plášť sv. Martina. Termín byl metonimicky přenesen i na malou svatyni, v níž později francouzští králové tuto relikvii chovali (Záruba 2014, 9–10).

I přes nemožnost odlišit kapli od kostela pomocí formálních znaků oddělují tyto sakrální objekty podle písemných pramenů a literatury s tím, že kaple do diplomové práce nezařazují.

Podle terénního průzkumu zjišťuji na vytyčeném území 38 kostelů, které splňují časovou a prostorovou hranici. Řadu z nich jsem vyhodnotila již v minulosti při svém bádání na okresech Česká Lípa (Kracíková - Smetana 2000) a Liberec (Kracíková - Beling 2003). Kostely v ostatních okresech jsem zhodnotila v terénu a prostudovala je s využitím odborné literatury a písemných pramenů. V této podobě je řadím do předkládané práce.

2 PŘEHLED DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ

Ač se na první pohled zdá, že studiu kostelů byla již v minulosti věnována značná pozornost, je nutné upozornit, že tomu tak ve skutečnosti není. Zájem o kostely je značně omezený na uměnovědná témata, zabírající se pouze slohovým výrazem "špičkových" sakrálních staveb s cílem zachytit trendy uměleckého vývoje jednotlivých slohů. V odborné literatuře se tak setkáváme především s kostely, využitými uměleckými historiky ke sledování jejich vývoje v čase a vlivu uměleckých škol. Takové objekty označují umělečtí historici za architekturu a považují je, s ohledem na jejich umělecký výraz, za nadřazené stavbě, která umělecký výraz postrádá. Z pohledu historika umění stojí stavby bez onoho uměleckého výrazu v pozadí jeho zájmu nebo je zcela opomíjí. A právě touto "okrajovou" stavbou, jakousi "architekturou všedního dne", se předkládaná práce zabírá.

Sakrální stavby znamenaly a znamenají pro středoevropskou oblast důležitý krajinnotvorný prvek. Typická česká vesnice, tak charakteristická pro Ladovy obrázky, se honosí ve středu obce kostelem, hřbitovní kaplí na okraji a božími muky u polní cesty. Není proto divu, že se kostely staly předmětem zájmu nejen historiků z řad církve (Balbín 1986), ale, vedle jiných projevů staveb, i studijním materiálem uměnovědců. V neposlední řadě představují i cenný zdroj informací pro badatele z nejrůznějších oborů dějin.

Jen stěží lze určit dobu, kdy hospodářsko-správní zájem o kostely přerostl v zájem historický. Zatímco nutnost hospodářsko-správního přístupu ke kostelům vyvolávala potřeba jejich denního užívání a nutnost údržby, kterou plebáni jako nedostatečnou zaznamenaly v řadě farních kronik, přístup historický vyšel z jiné potřeby, ač z počátku realizován stejnou profesní skupinou. Tuto potřebu vyvolaly zásadní změny evropské společnosti 17. století, změny, které se na konci století následujícího projevíly "v abstraktní a čisté podobě geometrických tvarů svatyň vědy" (Ševčík 2002, 282). "Zvědečtění" společnosti přineslo i potřebu poznání dějinného vývoje a

to nejen v rovině dějin států, ale i v rovině dějin regionálních. Zcela logicky se tohoto zájmu chopila nejprve církev, jejíž představitelé mohli tento požadavek společnosti naplnit a také tak učinili. Současně je pochopitelné, že svůj zájem upřeli především, vedle písemných pramenů, k sakrálním stavbám, a to hned ze dvou důvodů. První, zcela pragmatický, vycházel z poměrně snadného přístupu k tomuto historickému prameni, blízkému i odborné orientaci badatelů. Důvodem druhým se pak nepochybně stalo uvědomění si významu sakrálních staveb v předcházející i současné společnosti. Církevní badatelé předpokládali, a vcelku oprávněně, že společenské postavení kostelů umožnilo jejich tvůrcům uplatnit "módní" výraz staveb a ten, že dovoluje vnést pohled na místní vývoj vesnice, města či regionu.

Do tohoto kulturního rámce zcela zapadá jméno kanovníka křižovnického řádu cyriaků Jana Karla Rohna, či kněze Jiřího Vojtěcha Wahnera, působících v severních Čechách v 18. a první polovině 19. století. První z nich vydal pouze část své práce o církevních stavbách (Rohn 1774), zatímco zbytek zůstal v rukopise (Čenský 1980), druhý pak sepsal církevní topografii, zachovanou ovšem pouze v rukopisech (Wahner před 1833; před 1840).

Ve druhé polovině 19. století a v prvních desetiletích století dvacátého přerostl zájem o sakrální stavby okruh církevních badatelů a stal se postupně pramenem regionálních historiků a historiků dějin umění. Zatímco první skupina zachytila v českých soupisech památek a německých vlastivědách dějiny kostelů od architektonicky významných staveb až po drobné vesnické kostelíky, blízcí se svým charakterem spíše prostým stavbám (Bernau 1888; Matějka 1898; Podlaha 1899; Bareš 1905; Šimák 1909; Hantschel 1911; Luksch před 1920; kolektiv 1924 - 1926; Šimák 1930), omezili se historici umění výhradně na architekturu umělecky významných kostelů, doplnili ji několika profánními objekty a hodnotili je jako umělecká díla (Grueber 1871; Neuwirth 1888; Braniš 1892; Pollak 1910 - 1911; Birnbaum 1931). Mezi obě skupiny badatelů lze vložit dílo J. Vocela (1857), zabývající se soupisem všech známých románských kostelů v Čechách. Tento přístup na jedné straně zohlednil zájem o region, na druhé byl vymezen slohovým výrazem. Všechny uvedené pohledy na sakrální stavby mají pro náš kulturně-historický přístup svůj význam, ani jeden z nich však neodpovídá na cíl, vymezený touto prací.

Počátek dvacátého století přinesl i zcela odlišné soupisy sakrálních staveb, pořizované pro úřední potřeby. Nařizovala je vyhláška c.k. konzervátorům z roku 1911 (Kracíková - Smetana

2000, 6). Ačkoliv tyto práce nemají badatelský cíl, představují dnes cenný konvolut informací o sakrálních stavbách.

Naznačené směry přístupu ke kostelům zjišťujeme po celý zbytek dvacátého století. Opakují se soupisy jednotlivých sídel (Poche a kol. 1977; 1978; 1980; 1982; Kuča 1996; 1997; 1998; 2000), které přináší sice na jedné straně řadu informací o kostelech, na druhé straně se však jedná o informace povrchní a v regionální literatuře již dávno přehodnocené. Vedle nich se setkáváme s pracemi umělecko-historickými "u kterých umělecké aspekty výrazně a jednoznačně převažují" (Macek 1996, 20), nebo "které dokládají umělecký výraz doby" (Gabriel 1996, 25). Mezi ně řadím např. práce B. Krause (1946), D. Líbala (1948), A. Matějčka - D. Líbala - A. Kutala (1949), V. Denksteina - F. Matouše (1953) či J. Kuthana (1975; 1983). Především sakrálním stavbám je věnováno dílo A. Merhautové (1971), uvádějící vedle umělecko-historického pohledu na románskou architekturu i soupis kostelů v Čechách od konce 9. století do poloviny 13. století. Ještě užší záběr si vymezil V. Mencl (1965), který se věnoval románským tribunovým kostelům. V jeho práci se objevuje beze sporu nový pohled na stavby, hodnotící je jako historický pramen.

Po polovině století přineslo založení Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO) v Praze potřebu vyhodnocovat historické stavby ze zcela odlišného pohledu. Práci byl pověřen právník a především umělecký historik D. Líbal, který své zkušenosti se stavbami získal již v jiném podobném zařízení, R-ateliéru. Společně se svými spolupracovníky rozpracoval metodiku provádění stavebně historických průzkumů, které se orientovaly na zachycení staveb ve svém vývoji a na popsání historických konstrukcí. Potřeba projektantů však vedla k využití staveb jako historického pramene jen okrajově. Tento nový přístup však, společně s dalšími aspekty, odstartoval vznik nového vědního oboru - stavebních dějin, poukazujících na provázanost archeologie, etnografie, dějin umění, historie a chápající předmět svého studia jako historický pramen (Gabriel 2002).

Stavební historie vkládá do popředí zájmu nový přístup ke stavbám. Vedle umělecky významné architektury si všímá i "architektury všedního dne" - staveb. Z již zmiňovaného SURPMA vystupují vedle D. Líbala^{1/} i významné osobnosti v podobě J. Muka^{2/} či P. Macka^{3/}. Jiným odborníkem z řad technokratů, který se věnuje studiu kostelů, je J. Sommer (1991a; 1991b; Sommer a kol. 1999). Stavebním dějinám se však věnují i archeologové či etnologové. Mezi

prvními je třeba jmenovat především T. Durdíka (např. Durdík 1977; 1998; Durdík - Bolina 2001; Durdík - Klápště - Sommer 1986), či F. Gabriela (např. Gabriel 2002a; Gabriel - Panáček 2000), studujících hradní stavby, nebo P. Sommera (1979; 1991; 1996; 2001), věnujícího se především klášterním stavbám. Z historiků se problematice kostelů věnoval Z. Boháč (1968; 1973; 1986), který se vedle patrocinií dotkl i otázek vztahu kostela k sídlu. Dnes se sakrální architektuře věnuje M. Hauserová, F. Záruba, K. Kibic, J. Skopec.

V závěru této kapitoly považuji za nutné upozornit na dvě skutečnosti. Především tuto kapitolu nepovažuji za soupis odborné literatury k problematice sakrální architektury. Jejím cílem bylo naznačit hlavní směry vývoje tohoto bádání z mého současného pohledu a představit jejich hlavní osobnosti. Současně se však domnívám, že naznačuje širší užití kostelů při studiu dějin kultury a poněkud odlišný pohled předloženého cíle mé práce.

3 SLOHOVÝ VÝRAZ STŘEDOVĚKÝCH KOSTELŮ

Prvním z cílů, které jsem si vytkla v první kapitole své práce, je studium slohového výrazu středověkých kostelů v sondě severních Čech a jejich proměny v čase a prostoru. Toto vymezení ovšem determinuje postup studia, které musí vyhodnotit všechny kostely bez ohledu na jejich současný slohový výraz, eliminovat mladší stavby a zásahy u staveb starších, u nich pak provést analýzu, popis, syntézu a interpretaci s cílem dospět k charakteristice kostelů v období středověku. Zvolený algoritmus vychází z práce E. Neustupného (1986), sestaveného, dle mého názoru, nejen pro archeologii, ale pro studium všech archeologizovaných historických pramenů, tedy i staveb kostelů.

K archeologizaci staveb kostelů, nikoliv jejich vlastností dynamického systému, dochází přestavbami, které probíhají z nejrůznějších důvodů. Mohly si je vynutit změny v hustotě osídlení, kdy kostel svými rozměry již nevyhovoval počtu věřících, požadavek majitelů na "modernizaci" stavby, chtěli-li presentovat svoji zbožnost v symbolice stavby, výraznější údržby, překrývající nebo odstraňující často utilitárním způsobem starší podobu stavby, či další důvody nebo jejich vzájemná propojení. Jestliže již dnes plně nechápeme změny stavby a jejich kontext, lze je hodnotit pouze jako součást formální struktury. V této kapitole předkládám jednotlivé kroky studia kostelů, které se liší od postupu E. Neustupného (1986) pouze v tom, že nejprve

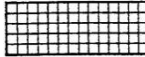

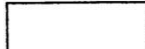
předkládám verbální a grafický popis staveb, na základě tohoto popisu provádím analýzu, po které následuje formalizovaný popis, syntéza a další kroky metody E. Neustupného (1986).

3.1 Deskripce formy a vývoje staveb

Předkládaný popis se věnuje dispozici a slohovému výrazu staveb, ze kterého modeluje jejich stavební vývoj, rozvržený do pěti etap:

Románské období zahrnuje stavby do čtyřicátých let 13. století. Následný slohový výraz však nelze označit za období gotického slohu, ale až do šedesátých let 13. věku je spojován s románsko-gotickým obdobím. V grafickém vyjádření jej však označujeme jako období raně gotické. To pokračuje i po zbytek století třináctého, kdy se přehoupne do období vrcholné gotiky. Za další stavební zlom považujeme husitské války, po kterých proběhla řada oprav kostelů a jejich přestaveb, ačkoliv výrazný slohový zlom nastal až v závěru 15. století, kdy nastupuje období pozdně gotické. Přejít do renesance, začínající již v osmdesátých letech téhož věku se tak časově překrývá. Platí to především právě o sakrální architektuře, na které se slohové projevy gotiky projevují ještě v polovině 16. století. Obecně však musíme upozornit na skutečnost, že změny slohového výrazu nemají ostré hranice a jejich přerůstání výrazně ovlivňují regionální i sociokulturní vlivy.

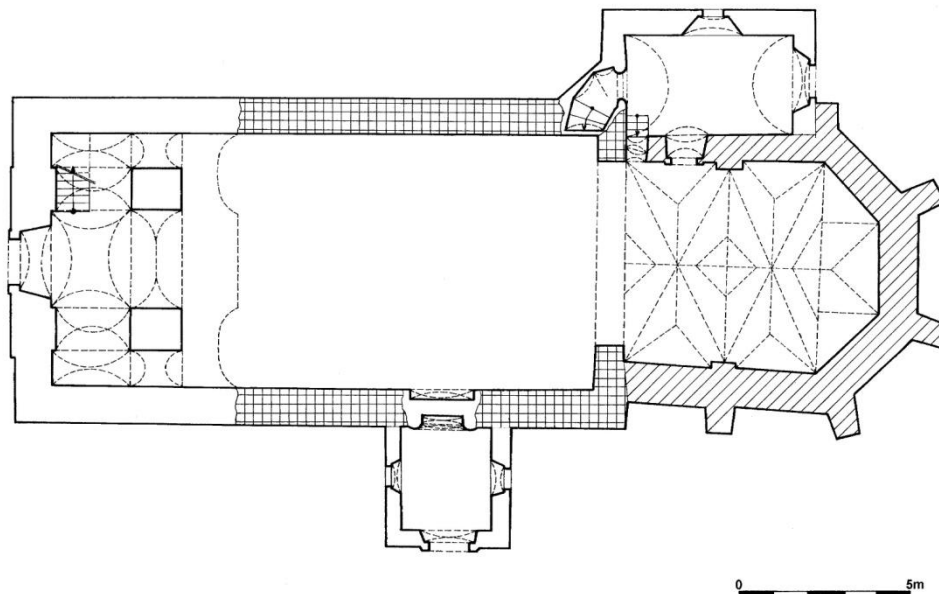
Legenda k plánové dokumentaci:

románské období	
raně gotické období	
vrcholně gotické období	
pozdně gotické období	
všechna mladší období	

Číslo kostela označuje každou sakrální stavbu, evidovanou na studovaném území ať již uváděnou v písemných pramenech nebo zjištěnou jako středověký relikt v terénu.

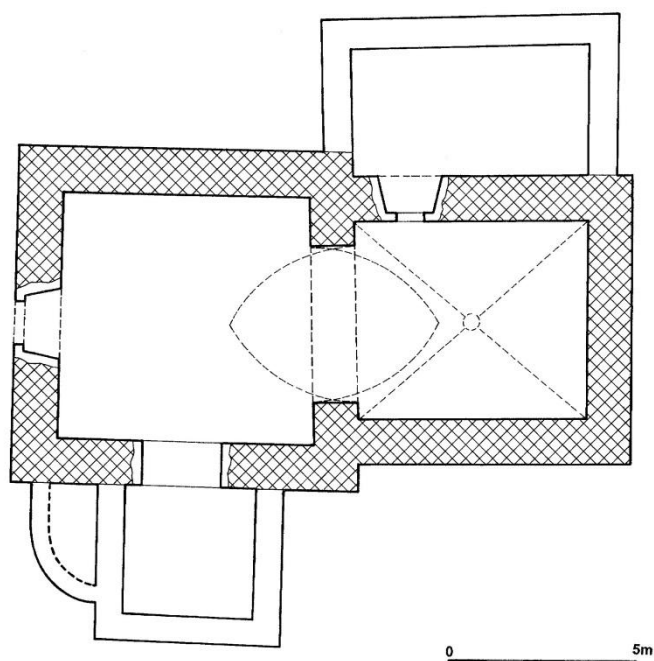
3 ARNULTOVICE – Všech Svatých (UL)

Poloha: Arnultovice jsou návesní vsí založenou v Českém středohoří na mírném svahu, ukloněném k severovýchodu, nad jedním z četných pramenišť Žďárského potoka. Orientovaný kostel (457 m n. m.) stojí uprostřed dlouhé, dnes mladší zástavbou zaplněné obdélné návsi. Ves spojuje historiografie s lokalitou jmenovanou v písemných pramenech jako Komonín nebo jako Arnoldi villa (Sedláček 1998, 4, 431).

Středověká architektura: Stavebně historický průzkum K. Podroužka – M. Ebela (1995) uvádí jako nejstarší stojící část stavby zdivo polygonálního presbytáře s opěráky a část lodi na východní straně, kterou spojuje s rokem 1369, kdy je vesnice jmenována v papežských desátkách (RDP, 79). Hvězdová klenba presbytáře, vynášená pilastry s římsami, náleží konci 15. století. Loď kostela je plochostropá s vestavěnou zděnou kruchtou na západní straně, která vynáší hranolovou věž. Jedná se o pozdně barokní prodloužení lodi na západní stranu, spojené s výstavbou věže a krucht. Z renesančního období je vstupní portál na severní straně lodi, který chrání přístavba plochostropé předsíně. Portál s diamantovanou bosází po půlkruhovém obvodu jeho vyvrcholení je, s ohledem na současné zadržování, znám pouze ze starší nekvalitní fotodokumentace NPÚ. Podobný portál s přímým překladem je použit při vstupu do sakristie z presbytáře. Vítězný plný oblouk je hladký bez říms.

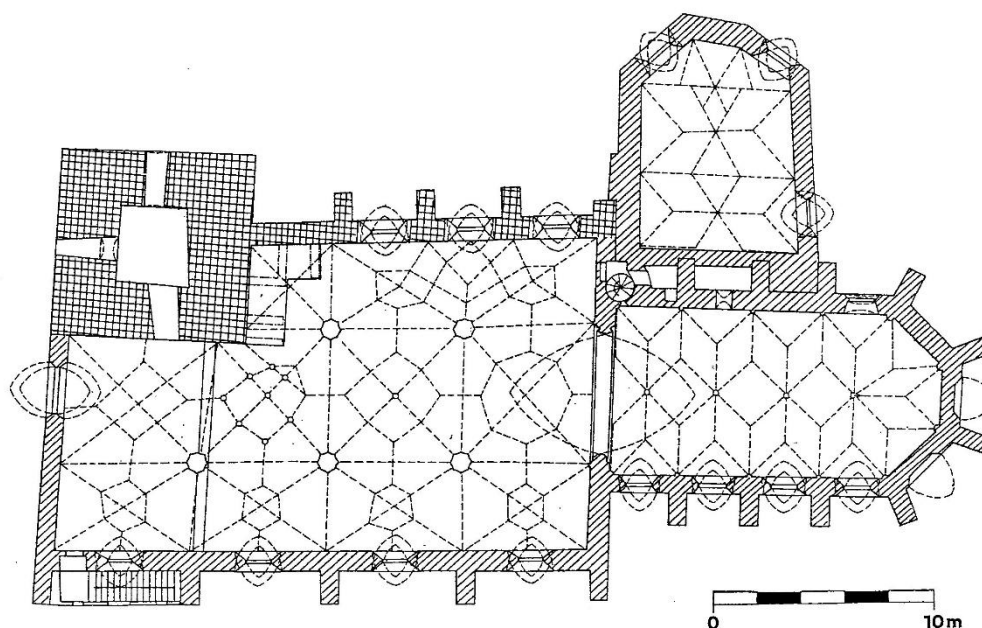
4 BECHLÍN – sv. Václav (LT)

Poloha: Osídlení bylo založeno na labském levobřeží, pod jednou z říčních teras ve výrazném meandru Labe. Vesnice leží na prameništi Dobřínské strouhy, odtékající podle komunikace, směřující k severu. Kostel stojí ve vyvýšené poloze (212 m n. m.) v intravilánu vesnice, při dnes nejspíše zastavěné čtvercové nebo k severu hrotem obrácené trojúhelníkové návsi.

Středověká architektura: Nejstarší podoba orientovaného svatostánku patrně z konce 13. století se skládá z plochostropé lodi téměř čtvercového půdorysu s lomeným vítězným obloukem a přilehlého pravoúhlého presbytáře. Prostor kněžiště zaklenulo jedno pole křížové klenby s hruškovými žebry a se svorníkem. Žebra vybíhají z drobných jehlancových konzol. O sakristii, přisedající k severní straně presbytáře, máme jen málo informací. Z exteriéru se pohledově uplatňuje výrazný sešikmený sokl. Všechna průčelí sjednotila kolem roku 1786 barokní úprava, která zasáhla i do dispozice interiéru. Po jižní straně se prostor lodi zvětšil o přístavbu kaple v přízemí a oratoř v patře se vstupem na později dostavěnou klasicistní emporu. Těžko z důvodu novodobých stavebních zásahů dnes rozhodnout o nejstarší podobě kostela a jeho následujícím stavebním vývoji. Modelovaná dispozice klade založení kostela do druhé poloviny 13. století, kdy ostatně vesnici připomíná písemný záznam k roku ca. 1295 (RBM II, 717, č. 1673).

5 BENEŠOV N. PL. - Narození P. Marie (DC)

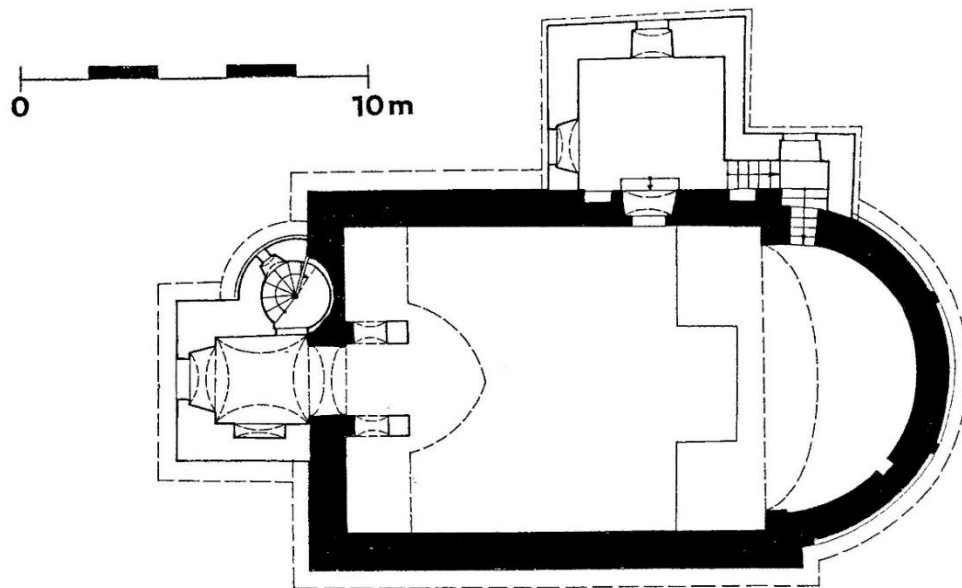
Poloha: Město bylo vysazeno ve svažité poloze nad soutokem potoka Bystré s řekou Ploučnicí. Při severovýchodním okraji městských hradeb, vymezejících téměř čtvercový půdorys, stojí středověký kostel (220 m n.m.). Jeho poloha narušuje téměř pravidelný čtvercový půdorys sídliště a napovídá o možném zapojení do obranného systému lokality. Dokladem by mohla být hranolová věž v severozápadním rohu kostela.

Středověká architektura: Kostel si svoji téměř nezměněnou středověkou podobu zachoval do současnosti bez výraznějších přestaveb. Odlišit od sebe středověké stavební etapy není jednoduché. Jako nejstarší, ze 14. století, se zdá být mohutná hranolová věž v severovýchodním nároží, která směrem na sever k městskému opevnění předstupuje před průčelí stavby. Naopak od západu tvoří s průčelím souvislý celek. Některými historiky je považována za rezíduum městského opevnění (Kuča 1996, 94). Zajímavá je i severní strana loď, která má jiný rytmus opěrných pilířů než strana protilehlá, jižní. Vysvětlení, že se opěrný systém přizpůsobuje složitému vzoru hvězdicové klenby, se zdá nepravděpodobný. Nelze vyloučit, že stavitel

mladšího kostela využil reliktu starší stavby, snad kostela, zmiňovaného poprvé v papežských desátcích k roku 1352. Severní zdivo lodě by tak mohlo být pozůstatkem staršího kostela.

Současná stavba síňového trojlodí a presbytáře s hvězdicovou klenbou je datována do přelomu 15. a 16. století. Jako mladší je renesanční tzv. salhausenská kaple přistavěná k severní straně presbytáře. Novověk přinesl novou sakristii, křtící kapli a schodiště na zpěváckou tribunu (Kracíková, 1992).

6 BEZDĚZ - Sv. Jiljí (CL)

Poloha: Půdorys obce odráží poměrně složitý urbanistický vývoj. Východní část tvoří, jak dokládá indikační skica, nepravidelná zástavba, mající kořeny asi už ve vesnickém osídlení z 12. století. Těžko odhadnout zda románský kostel, zasvěcený sv. Jiljí (410 m n. m.), ležící dnes asi 300 m jihovýchodně od náměstí (Kuča 1996, 70), byl zahrnut do centra vesnice, či stál na jejím okraji společně s dvorcem vilika, často hypoteticky zmiňovaným v literatuře. Později v roce 1264, při lokaci města Bezdězu králem Přemyslem Otakarem II., se dostává kostel do jeho východní části. Po několika desetiletích se však lokace ukázala jako nevhodná a postavení města Bezdězu se vrátilo zpět k funkci vesnice. Tento nezdařený kolonizační počín asi snížil stavební aktivitu sakrální architektury a zachoval tak podobu kostela téměř nezměněnou.

Středověká architektura: Stavebně historický průzkum (Gabriel - Ebel 1996) zjistil na ve hmotě lodě a presbytáře dvě stavební etapy, dělicí kostel na jižní a severní polovinu. První z nich je reliktem románské stavby, druhá razantní přestavbou ze stejného materiálu na starém základě. Přístavba věže s točitým schodištěm na západě a sakristie na severní straně presbytáře je pozdějšího data.

Nejstarší zdivo se uplatňovalo jako neomítané z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů. Jejich líce nenesou stopy po sekání, pouze místy se projevuje mladší pekování, související s přemítnutím. Kvádry různých rozměrů, důsledně dodržující řádkování, k sobě dosedají s minimální šířkou ložných i svislých spár. Ty vyplňuje malta, ojediněle v úzkých spárách podříznutá. Ojediněle se uplatňují i rovněž pečlivě opracované pískovcové desky, zavázané do zdiva. Mladší zdivo využilo stejný stavební materiál s výrazně horší stavební úrovní. Řádkování není pečlivé, některé kvádříky jsou usazeny se svislým vrstvením a spáry dosahují větší šíře. Na přírodní zabarvení pískovců i do červena přepálené povrchy některých z nich je částečně přetažena spárová malta. Další užití zdivo náleží novověkým stavebním aktivitám.

Vnější průčelí presbytáře horizontálně člení sokl s profilovanou římsou a pravidelně rozvržený obloučkový vlys pod zubořezem. Konzolky obloučků oživují různě stylizované motivy včetně zoomorfních. Vertikální členění patří čtyřem lizénám. Při průzkumu byl ve východní části apsidy nalezen okenní otvor se zkosenými špaletami a plným obloukem. Profilace odsazeného půlkruhového výžlabku obíhá špalety i záklenek při venkovním obvodu. Otvorem prochází vertikální hranice mezi starším a mladším zdivem, takže severní polovina vykazuje mladší přestavbu. Stejně tomu je i u románského vlysu, který na severní straně, ač při přestavbě zopakován, neudrhuje pravidelné rozvržení obloučků a jejich nasazení na lizénu. Presbytář narušily dva novověké okenní otvory, jihovýchodní porušil otvor starší, snad renesanční.

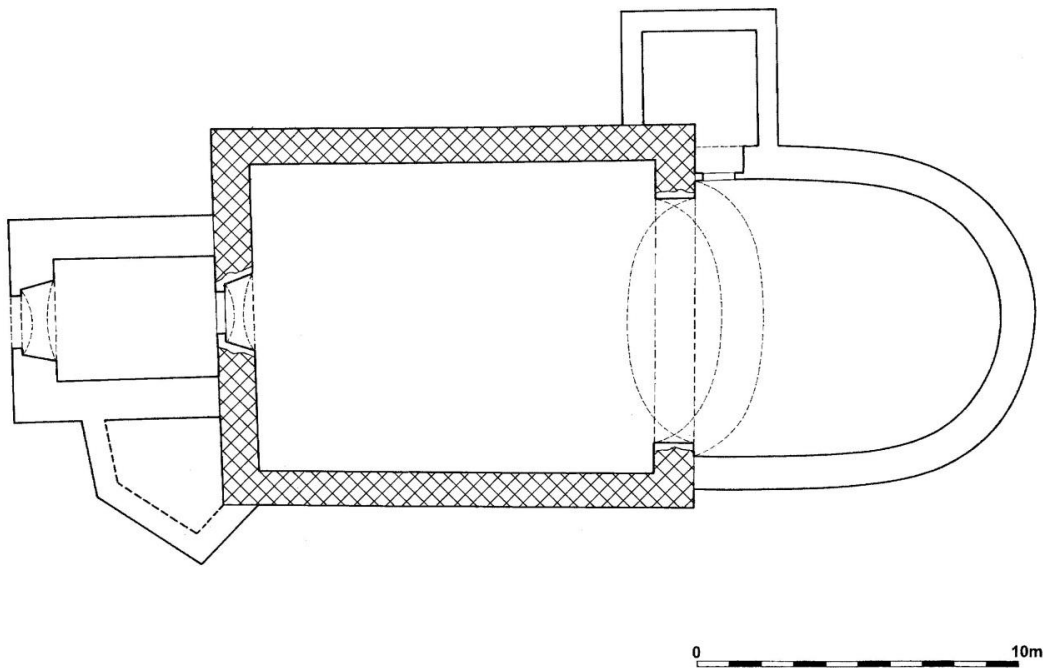
Interiér presbytáře zaklenula snad barokní výrazně stlačená koncha. Prostor osvětlují dva okenní otvory s plným obloukem a sešikmenými špaletami. Zaklenutí od svislých stěn oddělila profilovaná štuková římsa přecházející i na východní stěnu lodě. Presbytář se přímo otevírá do lodě bez vítězného oblouku.

Ve zdivu obdélné lodi, dnes prostoupeného třemi okny, tvarově stejnými jako okna v presbytáři, a mladšími dveřními otvory, se dochoval jediný relikv staršího otvoru, uváděný již F. Zumanem (1934). O tomto zazděném západním portálu v prvním patře soudí A. Merhautová (1971) a následně F. Gabriel (Gabriel - Ebel 1996), že se jednalo o tribunovou stavbu. Jak se ale

ukázalo při bližším ohledání, zdá se, že část západního zdiva lodě je přestavěná a předpokládaný vstup na tribunu je druhotně užitým architektonickým článkem. Patrně se jednalo o okenní překlad s vysekaným plným obloukem a rozevírajícími se špaletami.

Plochostropá loď poskytla v roce 1994 při sejmutí omítek na jižní stěně zazděný segmentový záklenek. Špalety podle interpretace F. Gabriela (Gabriel - Ebel 1996) náležely románskému slohu a záklenek nejspíše renesanci. Funkci záklenku neznáme, na vnější straně se ve struktuře zdiva neprojevuje.

7 BÍLÝ KOSTEL NAD NISOU – sv. Mikuláš (LB)

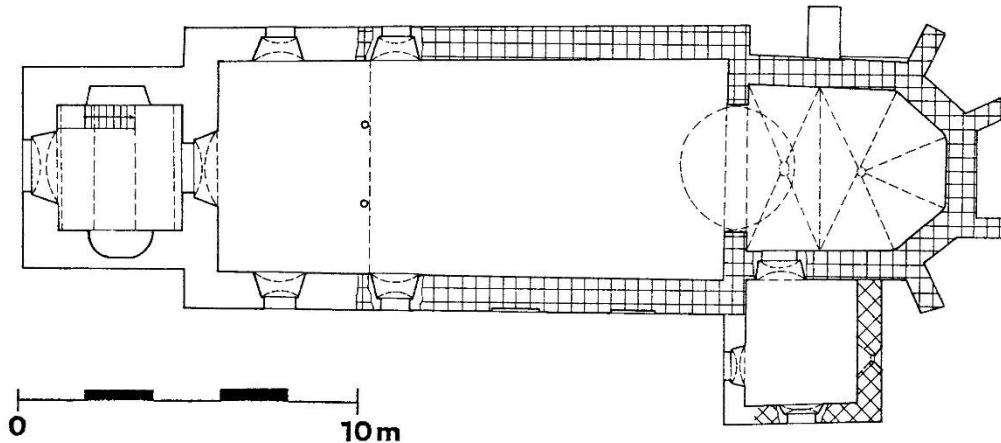

Poloha: V meandru řeky Nisy se po obou březích rozkládá neorganicky rozvržená vesnice. Polohu osídlení dává literatura do souvislosti s těžbou drahých rud na svazích Ještědsko-kozákovského hřbetu. Mezi touto nepravidelně rozvolněnou zástavbu byl vystaven na levobřeží Nisy kostel (275 m n.m.). Nevyvýšenou polohu kostela se hřbitovním areálem vyděluje od okolí pouze hřbitovní zeď.

Středověká architektura: Z orientovaného jednolodního kostela předpokládá odborná literatura ze středověké stavby hmotu lodě bližící se v půdorysu čtverci. Hranolová věž, přistavěná k lodi na západní stranu patrně roku 1691, je od 3. patra osmiboká. Presbytář byl v roce 1785 zcela přestavěn do barokního výrazu včetně sakristie po severní straně.

8 BLÍŽEVEDLY - Sv. Václav (CL)

Poloha: Kostel (362 m n. m.) stojí na okraji nevýrazné ostrožny, uprostřed komunikace, přicházející do vesnice z údolí Litického potoka a po spojení pokračující k jihozápadu na nevelkou návěs s morovým sloupem. F. Gabriel (2000) předpokládá, že se jedná o severozápadní hranu trojúhelného náměstí s druhým ramenem při komunikaci Skalka - Kravaře a třetím při úzké uličce od kostela k druhému rameni. Toto vyměření spojuje autor se vznikem trhové vsi, zatímco starší vesnici předpokládá mezi jižní hranou předpokládaného náměstí a hradem Hřidelíkem.

Středověká architektura: Ve své hmotě je zachován středověký presbytář s přílehlou sakristií na jižní straně a loď v délce cca 11 m od východu.

Zdivo tvoří lomový pískovcový kámen, ve spárách místy proložený úlomky znělce. Dnes odkryté severovýchodní nároží lodi a jihovýchodní nároží sakristie zpevňuje armování ze sekaných pískovcových kvádrů výšky 50 - 60 cm, ložené na minimální spáru. Stejný způsob zdění byl použit i na opěracích presbytáře, kde architektonické detaily doplňují pultové stříšky s překapem.

Polygonální presbytář se trojbokým závěrem obrací k východu. Jeho klenbu staticky zajišťuje pět odstupňovaných opěráků, které ovšem přesně nerespektují osy klenebních žebér presbytáře. Zbudování čtyř z pěti dnes existujících opěráků datují písemné prameny do roku

1818. Patrně se však jednalo pouze o jejich opravu a nadezdění, jak dokládá odlišná struktura zdiva a přítomnost cihly v jejich horní části. Osvětlení presbytáře ve středověku zajišťovala nejméně dvě okna. Jedno, dnes funkční, je ve východním zdivu. Jeho podobu s lomeným obloukem, později rozšířila úprava, která nejspíše také odstranila kružby a pruty. Druhé, později zazděné okno je na jihovýchodě. Dokládá jej dobře čitelná spára v omítce, vykreslující lomený oblouk, přibližně stejné velikosti jako u okna prvního. V novověku pak došlo k prolomení okna s plným obloukem severní a jižní zdi. Severní stěna presbytáře nese výrazné zásahy do zdiva především v koutu u lodě. Zde jsou ještě čitelné ulámané kamenné stupně po točitém schodišti, které patrně komunikačně vyústilo na severní emporu, zmiňovanou v popisu z roku 1822. Další relikty zřejmě náleží dřevěné márnici na severní straně kostela (Kracíková - Smetana 1996).

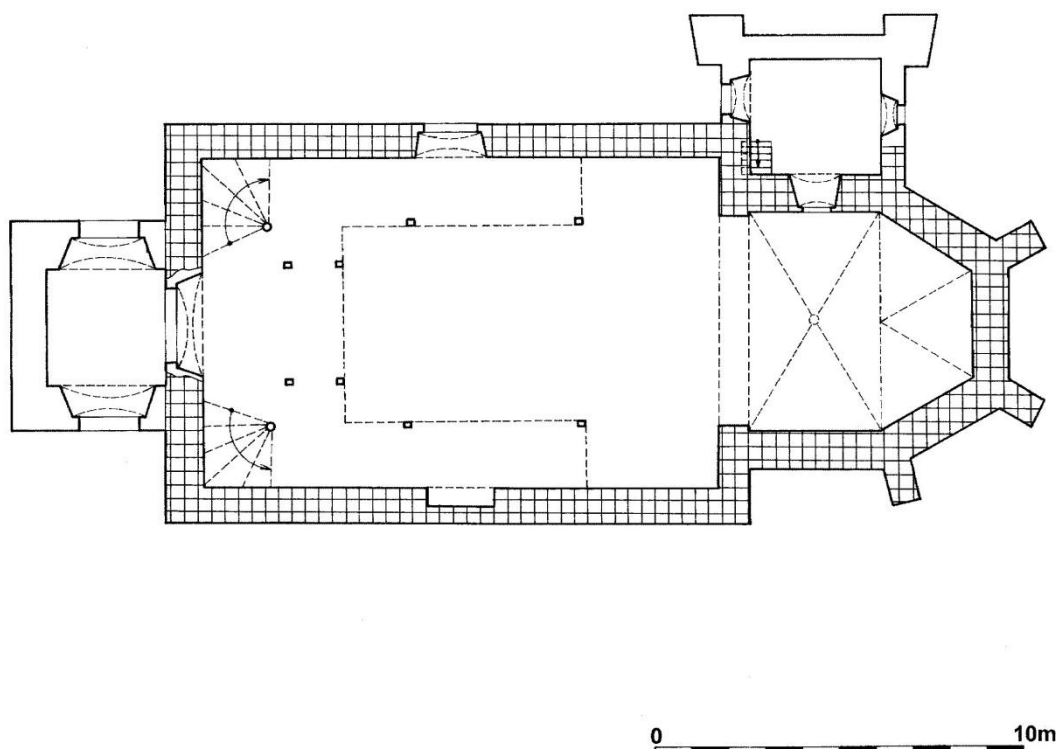
Presbytář zaklenulo jedno pole křížové klenby, oddělené meziklenebním žebrem od šestidílné v polygonu. Přízедní žebra zcela chybí. V křížení jsou použity jednoduché svorníky. Klenební žebra hruškového profilu vybíhají přímo ze stěny. Bez hloubkového průzkumu však nemůžeme vyloučit druhotné odsekání konzol, jak dávají tušit nerovnosti v omítce.

Obdélná loď se rozšiřuje oproti presbytáři na každé straně o 1,5 m. Mladší dostavba ji prodloužila k západu asi o 5 m. Její stěny dnes prostupují pouze novodobé okenní otvory. Starší pro kompaktnost omítky nebyly prozatím zjištěny. Loď je plochostropá, omítaná na rákos.

Od jihu se k presbytáři připojuje sakristie čtvercového půdorysu. Její východní a jižní stěnu obíhá 14 cm široký a cca 110 cm vysoký sokl z pískovcových kvádrů se šikmou římsou. Na sokl nasedá v jihovýchodním nároží pískovcové armování. Jeho výška odpovídá struktuře středověkého zdiva, nadezdívka je mladší. Středem východní stěny prostupuje až k hranici s nadezdívkou úzké okno se sešikmeným parapetem, na který nasedá podezdívka pískovcového ostění se široce rozevřenými špaletami. Okno uzavírá překlad ze stejného materiálu s vysekaným plným obloukem. Podezdívka ostění je nepochybně mladšího data, zdá se však, že pouze zvýšila okenní otvor na místě původního osazení. Ještě později, až někdy v novověku, došlo k jeho zazdění. Z technických důvodů nejde okenní otvor studovat v interiéru. Interiér sakristie je plochostropý.

Ze západu nasedá v ose západního průčelí na dostavbou prodlouženou loď barokní věž.
Rovněž mladšího data je i nadezdění celého kostela o cca 70 - 80 cm.

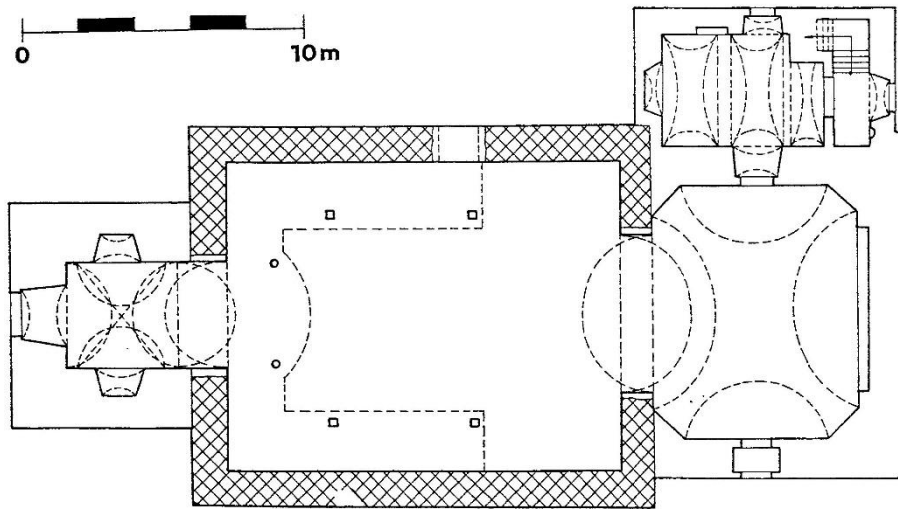
10 BOŘEJOV – sv. Jakub (CL)

Poloha: Bořejov leží v oblasti Dubského Švýcarska s výraznými výstupy druhohorních pískovců, které limitují charakter sídelní struktury. Orientovaný kostel stojí spolu s vesnicí na svažitém spočinku (375 m n. m.). Na rozdíl od jiných kostelů je situován do západní části hřbitova, ze které vystupuje věž přiloženou k západnímu průčelí.

Středověká architektura: Kostel, i dnes kdy je ve špatném stavu, působí svým slohovým výrazem jako barokní. Jediným znakem, který řadí stavbu mezi středověké kostely jsou výrazné jednou odstupněné opěráky a jednoduše okosený sokl obíhající polygonální presbytář a celou loď. Sokl respektuje vstupy na severní a jižní straně, dnes osazené barokními portály s přímým překladem. Presbytář zaklenula raně barokní klenba s paprčitými výsečemi v polygonu. Loď je plochostropá. Na severní stranu k presbytáři přisedá mladší plochostropá sakristie, jejíž výstavba si vyžádala odstranění jednoho opěráku. K západnímu průčelí v ose kostela přisedá hranolová věž, přistavěná v roce 1825. Podle dispozice se kostel hlásí do druhé poloviny 14. století.

12 BRNIŠTĚ - sv. Mikuláš (CL)

Poloha: Kostel leží na jihovýchodní straně lánové vesnice, na západní hraně údolí pravého bezejmenného přítoku Panenského potoka, ve výšce 290 m n. m. Situování kostela naznačuje vývoj vesnice od staršího jádra na jihovýchodní straně, kolem návsi při Panenském potoce, a její následné rozšíření na lánovou ves k severozápadu.

Středověká architektura: Z nejstarší podoby kostela se nám zachovala v celém rozsahu loď do výšky kolem 6 metrů. Sakristie, přiložená při severní zdi presbytáře, v sobě skrývá starší, snad ještě středověké zdivo. Čtvercový presbytář na východě a věž na západě jsou novodobé, stejně jako oratoř v prvním patře nad sakristií.

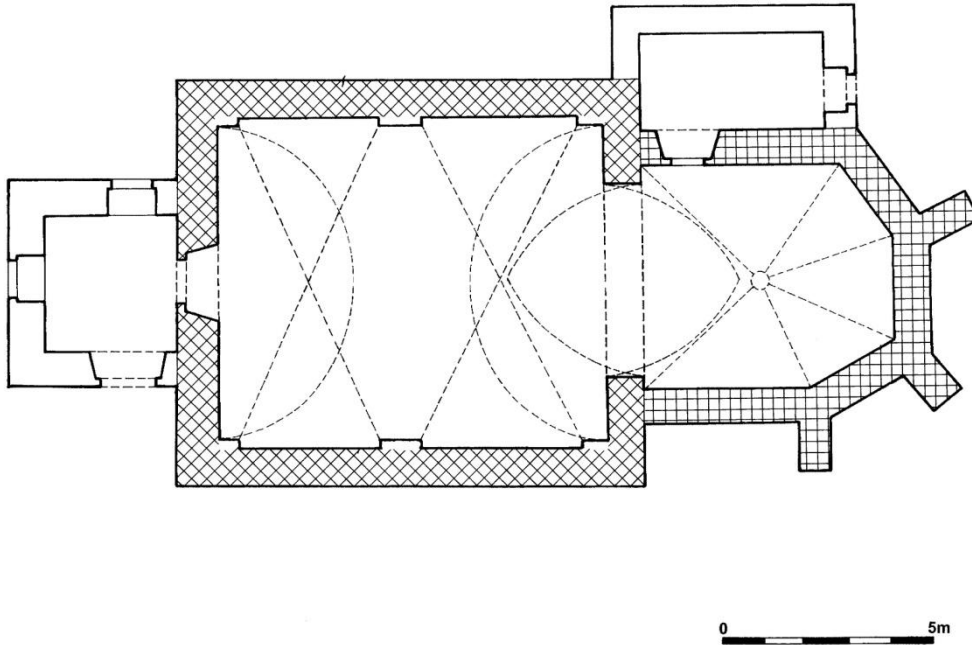
Zdivo využívá drobnější lomový pískovec na maltu, roztíranou částečně po neupravovaných lících kamenů. Nároží lodě a sakristie zpevňují pískovcové, zubákem přisekané kvádry o výšce 50 - 60 cm. Jejich minimální spáry vyplňuje utažená malta.

Obdélnou loď, dochovanou ve starší podobě do výšky asi 6 m, vymezuje ve třech nárožích armování. Čtvrté, severovýchodní nároží přezdila sakristie a oratoř, takže její podobu můžeme pouze předpokládat. Na jižním průčelí se dochoval relikv staršího okenního otvoru s levým pískovcovým armováním od vrcholu plného oblouku odbouraným při lámání mladšího otvoru.

Pod cihlovou zadržkou je dobře patrné výrazné sešikmení špalet. Relikt připomíná okenní otvory kostela sv. Panny Marie v Jablonném v Podještědí, datované do doby kolem poloviny 13. století (Gabriel - Macek - Zahradník 1994, 37).

Problematické zůstává armované severozápadní nároží sakristie. Jeho pouze částečné odkrytí jej nedovoluje jednoznačně spojit s úpravou nároží lodi. Pokud budoucnost toto shodné řešení prokáže, zůstane otázkou, jaké části kostela relikv zdiva náležel.

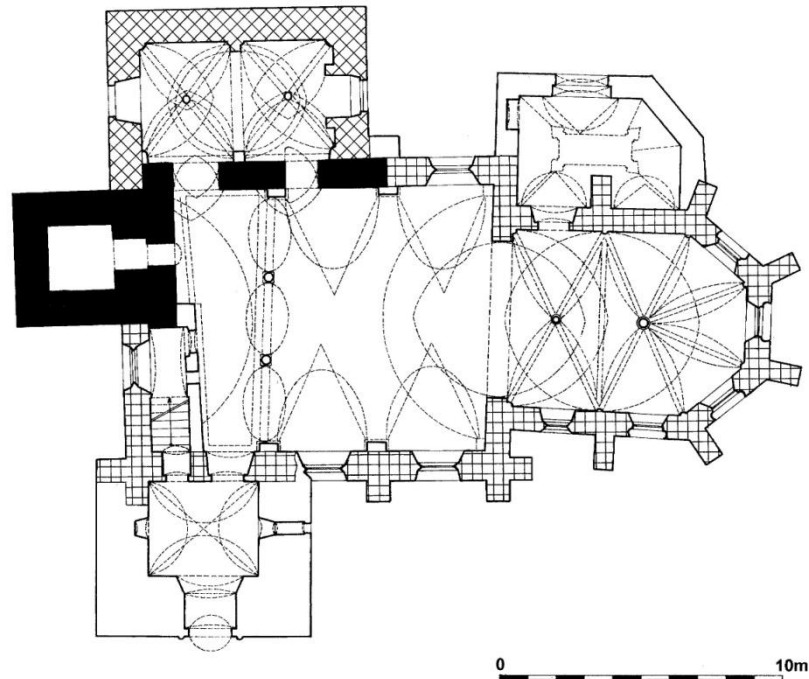
13 BROZÁNKY – sv. Václav (UL)

Poloha: Raně středověké osídlení založené v bezprostřední blízkosti výraznějšího údolí řeky Bíliny bylo zprvu spíše rozptýlené a později formované do typu návěsní vesnice. Středověkému kostelu (170 m n. m.) byla vymezena vyvýšená poloha při západní části návsi.

Středověká architektura: Kostel, který je velmi dobře kompaktně zachován ve své hmotě, datujeme před polovinu 14. století. Trojboce uzavřený presbytář s opěráky odděluje lomený vítězný oblouk od obdélného jednolodí. Prostor presbytáře osvětlují tři okna s lomeným záklenkem bez kružeb. V ose západní strany přisedá k lodi hranolová věž. Ve své hmotě ještě středověkou loď sklenula pozdně renesanční mírně stlačená valená klenba se styčnými lunetami. Svými patkami dosedá na římsy přízedních polopilířů. Presbytář sklenulo jedno pole křížové žebrové klenby a zakončil paprscitý závěr. Žebra hruškového profilu dosedají na prosté polygonální konzoly. Vstup do sakristie otevírá portál s lomeným obloukem.

14 BROZANY NAD OHŘÍ – sv. Gotthard (LT)

Poloha: Návesní ves byla založena na levobřeží Ohře na říční nivě, naproti klášteru Doksany, založeném na pravobřeží. Součástí osídlení se již ve středověku stalo i další z ramen řeky, která v těchto místech vytvořila rozsáhlý ostrov dnes nazývaný ostrovem sv. Klimenta podle zasvěcení kostela v zaniklé vesnici Mury na jihovýchod od Brozan. Kostel v Brozanech byl postaven na vyvýšené poloze (158 m n. m.) v jihozápadní části městečka, jehož hlavní osu tvoří komunikace k přívozu od Doksan směrem k Libochovicím kolem tvrze a mlýna. Z ní odbočuje cesta na Lovosice. Starší osídlení vzniká kolem návsi s kostelem a teprve později, snad ještě v renesanci se organizovaně rozrůstá kolem nového obdélného náměstí podél komunikace do Lovosic.

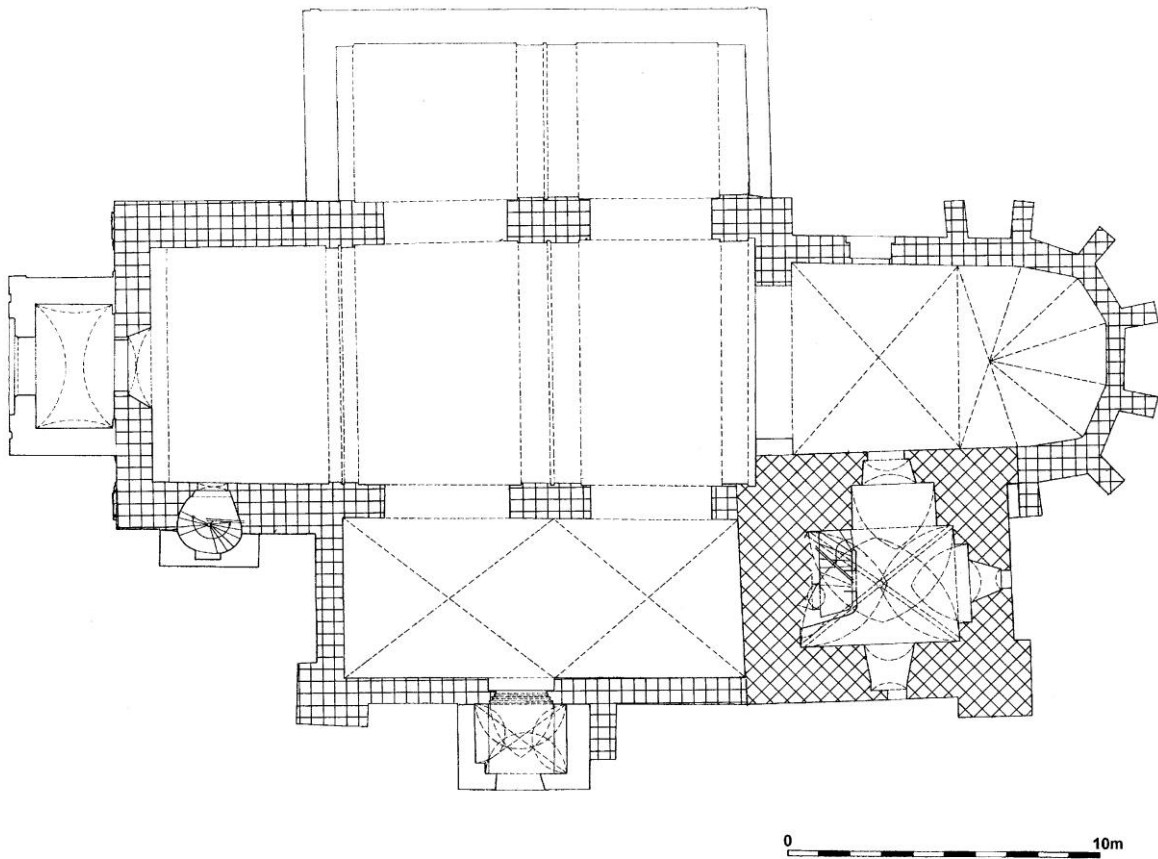
Středověká architektura: Orientovanou jednolodní stavbu zakončuje polygonální presbytář s opěráky. Loď zaklenula stlačená valená klenba s trojbokými výsečemi na přízedních polopilířích, sklenutá někdy v polovině 16. století. Se sklenutím souvisí opěráky, které ji podporují na průčelích. Vítězný oblouk je mírně hrotitý s oboustranně okoseným armováním. Presbytář zaklenulo jedno pole křížové klenby, oddělené meziklenebním žebrem od paprscitého závěru. Klínová žebra odlehčují výžlabek uprostřed okosení. Žebra vybíhají z konzol, v závěru

jehlancových a v koutech u vítězného oblouku s mužskými hlavami. Trávě křížové klenby na stěnách vynášejí přípory s vegetabilními stylizovanými motivy hlavic. Okenní otvory bez kružeb mají lomené záklenky. Na severní straně presbytáře okna chybí. Do lodě se od severu otevírá křestní kaple, sklenutá dvěma poli křížových kleneb, vynesných na těžká klínová žebra. Ta nasedala zřejmě na přípory, ze kterých se zachovaly pouze bobulové hlavice, datující klenbu do poloviny 13. století (Mencl 1950, 5). Do síly východní zdi vložil stavitel záklenek s přímými špaletami, zpevněnými nárožním armováním s profilací. Pravděpodobně sloužil, jak předpokládá na kostele v Srbicích J. Kaigel (2011, 18), pro umístění bočního oltáře. Jeho sklenutí bylo později odstraněno. Na západní straně vystupuje menší hranolová věž, v přízemí sklenutá plnou valenou klenbou. Její kvádřikové zdivo a pečlivé spárování ji včetně prvního a druhého patra kladou do románského období. Svým vstupem pod plnou valenou klenbou přisedá k pravděpodobně staršímu portálku, vloženému do rovněž staršího obvodového zdiva lodi, lemujícího i část její levé strany. V patře je zachován dnes zazděný vstup z jižní strany a rovněž zazděný průchod na emporu. Další mohutnější hranolovou věž na jihozápadním nároží datuje portál s edikulou do období renesance. Na severní straně presbytáře je přiložena sakristie.

Stejně jako D. Merhautová (1971, 98) datuje zachovanou hranolovou věž na západním průčelí do konce 12. století, klade nejstarší stavební etapu i P. Macek (1978, 56). Podle nového výzkumu J. Skopec (2006, 45) náleží do románského období dvě stavební fáze. První fázi patří zdivo lodi na její západní straně u věže a severní straně v rozsahu křestní kaple. Věž, patřící 2. románské fázi, byla podle autora přistavěna na západní straně později, ale velmi brzy po fázi první. Dokladem je vývoj portálu v přízemí věže (Skopec 2006, 44). Podle zjištěných pozůstatků zdiv a drobných stavebních detailů lze rekonstruovat sakrální stavbu jako emporový vlastnický kostel nejspíše s apsidou na východě. Ve druhé polovině 13. století byla loď na severní straně rozšířena o prostor křestní kaple. Výraznou změnou kostel prošel v druhé polovině 14. století, kdy došlo k zvětšení kostela na východ a na jižní stranu. Patrně v 16. století byla přistavěna hranolová věž k jižnímu průčelí lodě a zaklenuta nově loď. Poslední stavební úpravy se týkaly sakristie.

15 BUDYNĚ NAD OHŘÍ – sv. Václav (LT)

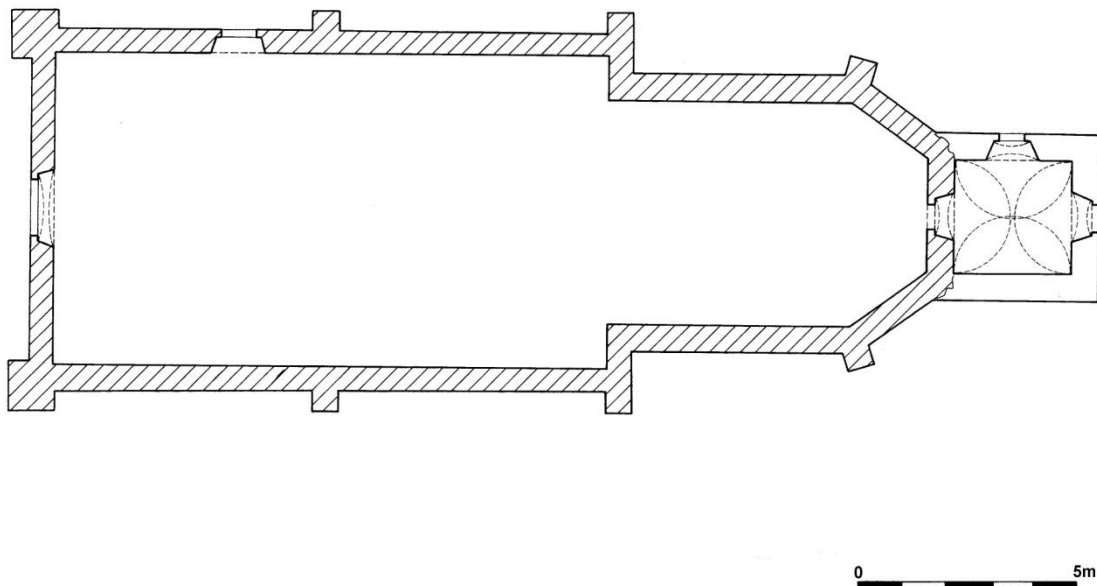

Poloha: Královské město, založené Přemyslem Otakarem II. na pravobřežní terase Malé Ohře (na indikační mapě stabilního katastru jmenována jako Mlýnský potok), ohraničuje od jihu přítok Mšenského potoka. Vodoteče znamenaly možnost využití vody pro obranu města a její zapojení do hradebního systému. Součástí intravilánu byl hrad, situovaný při severozápadním okraji města. Svým východním opevněním se obrací k nepravidelně vyměřené ploše náměstí. Do něho byl vložen kostel sv. Václava (165 m n. m.).

Středověká architektura: Trojlodní orientovaná bazilika, vystavěná nejspíše už ve 13. století v souvislosti s lokací města, prošla složitým stavebním vývojem. Polygonální presbytář s pětibokým závěrem zaklenulo jedno pole křížové klenby na čtvercovém půdorysu s navazujícím paprscitým závěrem v křížení. Prostá klínová žebra s odsazenými náběžními štítky vybíhají z římsových konzol vystřídáných jednou konzolou antropomorfní. Úzké okenní otvory

s lomenými záklenky zakončují ve vrcholech jeptišky. Okna prostupovala všemi dispozičně zalomenými stěnami presbytáře s výjimkou severní strany. Čtvercové travé prosvětluje od severu okenní otvor s rotující plamínkovou kružbou, hlásící se parlérovskému slohovému výrazu z doby druhé poloviny 14. století či mladší. Vítězný oblouk je barokizován při sklenutí střední a severní boční lodě. Pravá loď vykazuje dvěma travé křížové klenby s pruty hruškové profilace, vystupující z kružbových konzol datací do druhé poloviny 14. století. Rovněž vstupní portál na jižní straně odpovídá vnímání parlérovské snahy o vyjádření perspektivy zúžením prutů. Otázkou zůstává dispoziční rozvržení celé stavby, jejíž severní loď nenese žádné doklady o založení v období gotiky. Její gotický původ však vyloučit nelze alespoň v jejím základu. Součástí tohoto stavebně složitého komplexu je hranolová věž v koutě presbytáře a jižní lodě. V literatuře je přízemí a první patro považováno za nejstarší část kostela. Důvody pro takové datování však v stavebních prvcích však nenacházíme.

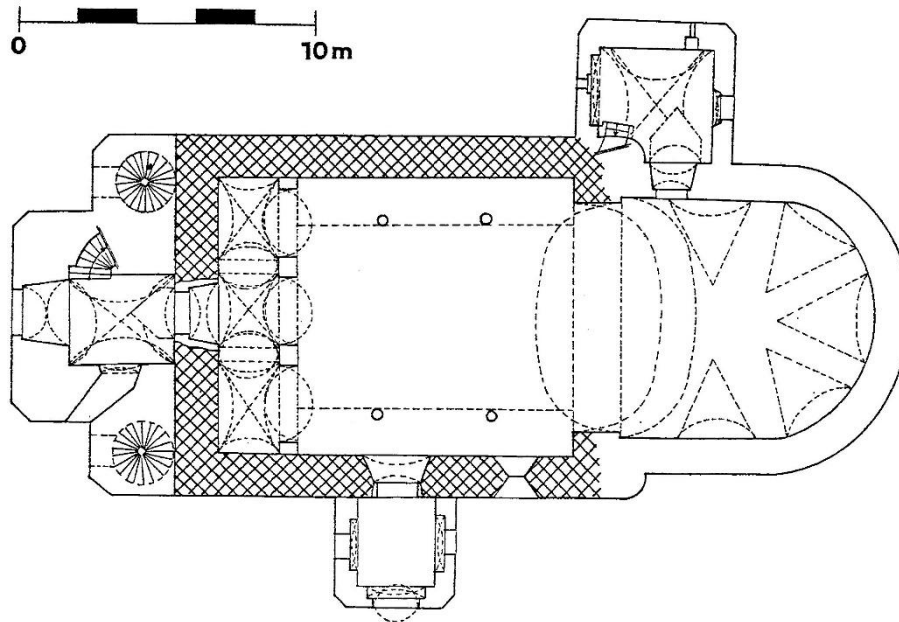
16 BUDYNĚ NAD OHŘÍ – P. Marie Sněžná (LT)

Poloha: Hřbitovní kostel (170 m n. m.) leží jihovýchodně od města cca 400 metrů za jeho hradbami při komunikaci směrem na Velvary. Nepatrně vyvýšený areál je vymezen od jihu vodotečí Mšenského potoka a od severu komunikací.

Středověká architektura: Jednolodní orientovaný kostel v jádru gotický ze závěru 15. století je v presbytáři i v lodi plochostropý. Opěráky v exteriéru snad dokládají myšlenku původního zaklenutí. Stavba je řešena osově. Hlavní vstup na středu západního průčelí lemují oslí hřbet. Náznak oslího hřbetu spatřujeme i do prostoru hřbitova na jižní straně lodi, dnes zazděný. Na protilehlé straně je portál profilovaný s mírně lomeným obloukem. Lomené okenní otvory se opakují na severní i jižní straně. Jejich oblouky, některé s oslím hřbetem opět dokládají pozdní gotiku z doby kolem roku 1500. Stejnou dataci nabízí i opěráky s konkávní stříškou.

17 BULOVKA - Archanděl Michael (LB)

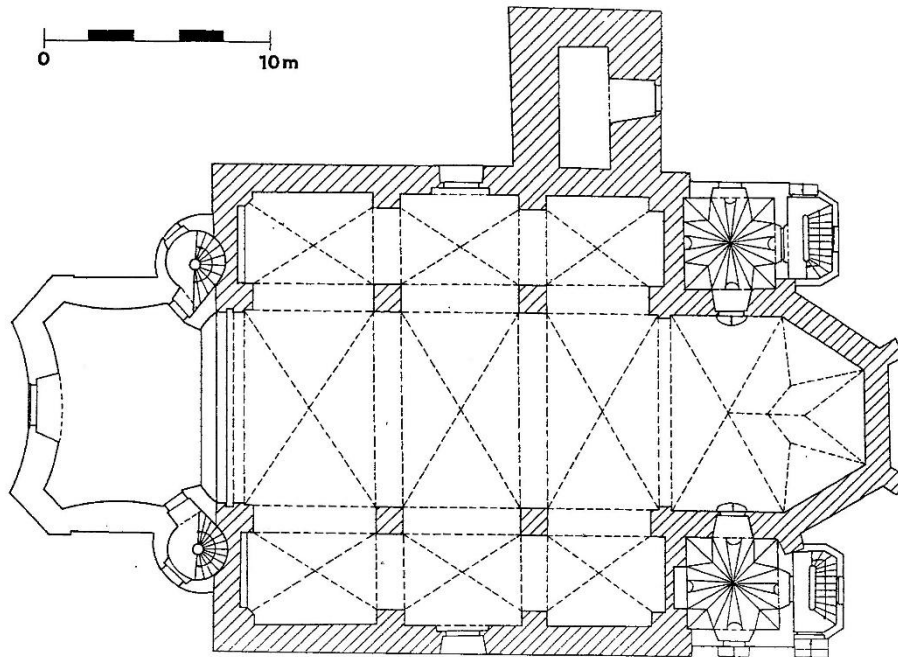
Poloha: Kostel leží v dolní třetině údolní lánové vsi, na severní hraně údolí Bulovského potoka, ve výšce 311 m n. m. Situování kostela naznačuje vývoj vesnice, dříve nazývané Bullendorf, která byla vyměřena podél komunikace v údolí potoka, vedoucí snad z královské Žitavy dále do Slezska.

Středověká architektura: Stávající stav architektury nedovoluje vyhodnotit středověkou stavbu v jejích stavebních etapách a fázích. Jediným hmatatelným dokladem stáří je odkrytý okenní otvor nalezený při nedokumentovaných opravách kostela na konci 20. století. Proto se musíme prozatím spolehnout pouze na hypotézy a srovnání s ostatními objekty. Soudíme, že s výjimkou východní strany, je loď kostela v plném rozsahu obvodového zdiva středověká. Presbytář byl, jako většina presbytářů v oblasti, patrně pravoúhlý. Podle metriky se ale zdá, že přestavba z osmnáctého století kněžiště zcela vybourala a postavila nové.

Ojedinělý středověký relikv stávie, do interiéru zazděné okno, zůstal odkrytý analytickou metodou v jižním průčelí při pravé straně lodi. Široce rozevřené špalety vynášejí vysoký

segmentový záklenek, klesající po vrcholnici k nerovnoměrně stlačenému oblouku. V místě osazení okenní výplně byla při zazdění ponechána provlékaná mříž, sloužící jako kovové nosníčky pro přichycení vitraile. Nepřehlédnutelné je také barevné řešení. Podle ponechaného úseku starší povrchové úpravy se zdá, že bílou plochu pačokované omítky kolem okenního otvoru lemovala červená páska o šířce cca 7 cm. Bílá plocha u okraje tak opticky zvětšovala okenní otvor. V ose otvoru, nad vrcholem oblouku, je zachován konsekrační kříž, vymalovaný rovněž z červené hlíny. Linka ve stejné barvě zdůrazňuje světlou šířku okenního otvoru.

21 CVIKOV - Sv. Alžběta (CL)

Poloha: Kostel stojí 150 m jihozápadně od náměstí (377 m m. n.) na okraji středověké zástavby.

Středověká architektura: Pozdně gotická stavba zachována ve hmotě presbytáře, části lodě a věže na severu. Západní prodloužení lodě a přístavba sakristie s oratoří je až barokní.

Pro značnou kompaktnost omítek nelze rozpoznat strukturu středověkého zdiva. Režné zdivo z pískovcových kvádrů v interiéru věže a v krovu nad presbytářem nelze, s ohledem na jejich novodobé úpravy, jednoznačně datovat.

Vnější průčelí polygonálního presbytáře člení v nárožích opěrné pilíře, druhotně opravené. Severovýchodní a severojižní zdi prostupují okna s lomeným záklenkem bez kružeb. Podobné okno prostupovalo i východním zdivem, později zazděným.

Presbytář sklenula hvězdicová klenba, vstupující do neodděleného pole obdélné křížové klenby. Dvakrát vyžlabená žebra dosedají na jehlancové konzoly. Ve vrcholnici křížové klenby zachycuje svorník ronovské ostrve. Do lodi se presbytář otevírá plným vítězným obloukem.

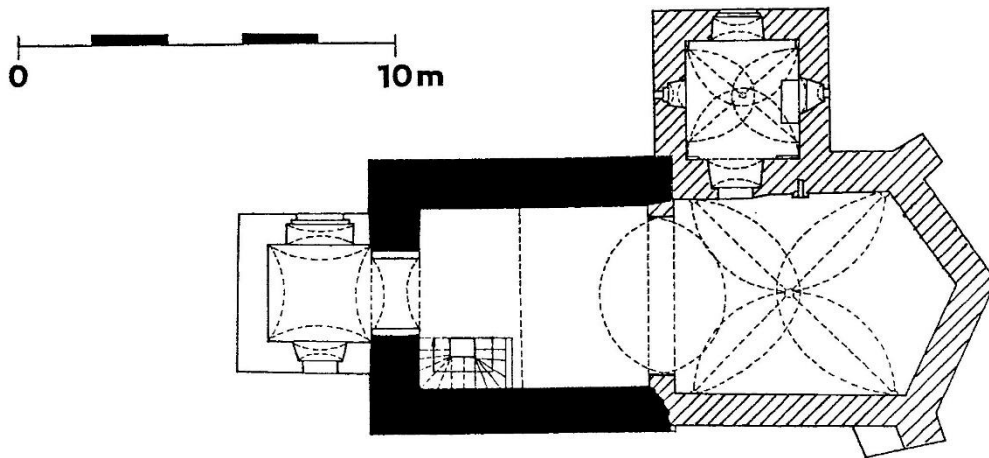
Průčelí trojlodí jsou prostá, s vysokými okenními otvory, sklenutými mírně lomeným obloukem. Okna nedělí kružba.

Trojlodí sklenuly trojice polí křížové klenby, vytažené do hřebínků, prvku pozdně gotického či renesančního. Ploché meziklenební pasy dosedají na hranolové pilíře, do jejichž nároží se opírají i klenební pole. Pod první a druhá klenební pole bočních lodí, počítáno od západu, vestavěl barok boční kruchty, podklenuté plackou.

Z horizontálních konstrukcí věže je důležitá valená klenba prvního patra. Přízemí zpřístupňuje lomený portál s plochou profilací. Úzké okenní otvory střídají v nejvyšším patře velká lomená okna, stejně prostá jako v presbytáři a lodi.

23 ČERNĚVES - Sv. Prokopa (LT)

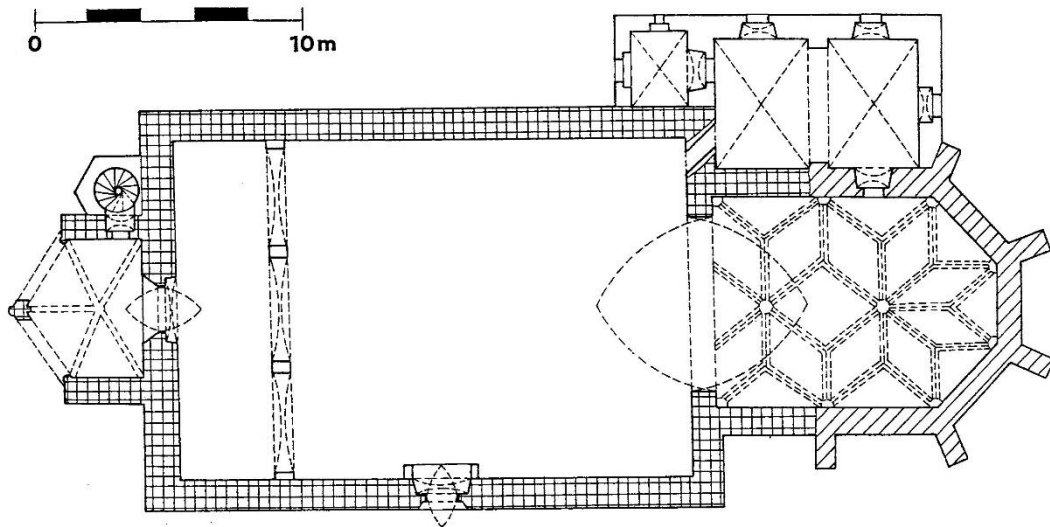
Poloha: Kostel (154 m.n.m.) stojí dnes na jižním okraji intravilánu vesnice. O středověké zástavbě sídla nic nevíme, proto závěry o vztahu stavby k osídlení vycházejí ze současného stavu poznání. Pouze o několik metrů vyvýšená poloha je ohrazena hřbitovní zdí. Černěves je právě oním příkladem sídliště z mnoha, které vzniklo někdy ve 12. století při pravém břehu Labe. Podobnou polohu s kostelem na nevýrazné vyvýšenině zaujaly i Lounky či Křešice. U všech tří vesnic, stejně jako u řady dalších, nebyvaly, jak ukázala povodeň v roce 2002, zaplavovány kostely vodou.

Středověká architektura: Kostel v Černěvsi prošel složitými stavebními úpravami během své existence. Jeho špatný stav sice dovoluje hloubkovou analýzu stavebního vývoje, ta však přesahuje rámec předkládané práce.

Podle dochovaných opukových kvádrů s typickým opracováním, užitých v primárním i sekundárním uložení, soudím na pozdně románský původ stavby. Jednoznačně se z ní dochovala pouze část loďe na západní straně, zatímco východní zakončení severní a jižní stěny není zřejmé. Jejich nároží jsou do výšky cca 1 - 1,5 metru vyskládána z kvádrů, přetažených středověkými omítkami. Přesnou délku loďe tedy bohužel neznáme. Její východní strana, stejně jako presbytář, byly někdy v pozdním sklonku gotiky ubourány při stavbě mladšího, stejně jako loď širokého presbytáře s dvojbokým závěrem.

Přesnější datace středověké sakristie zůstává dosud otázkou. Klasicistní hranolová věž prodloužila kostel na západní straně a s klasicistními omítkami celou stavbu zcelila.

27 ČESKÁ LÍPA - Sv. Kříž (CL)

Poloha: Sakrální stavbu na východním předměstí středověkého jádra České Lípy považuje literatura (Gabriel - Panáček 1990; Gabriel 1997) za doklad rychlého rozvoje města a potřebu rozšířit osídlení do předměstí. Zatímco o podobě předměstí nás prameny neinformují, kostel sv. Kříže (258 m n. m.) představuje jeden z důležitých bodů středověké architektury v současném městě.

Středověká architektura: Prostý jednolodní kostel s polygonálním presbytářem na východní a nartexem na západní straně doznal úprav v devadesátých letech minulého století, kdy J. Mocker stavbu rekonstruoval a dostavěl zde sakristii a schodišťovou věž při západním průčelí.

Stávající stav architektury nedovoluje vyhodnotit charakter zdiva, případně jeho různé stavební etapy a fáze. O to větší cenu má alespoň částečné dochování gotické konstrukce krovu stanové střechy nad lodí.

Presbytář svisle člení opěrky, obíhané podokenními římsami. Jednoduché opěrné pilíře přisedají k jižní straně a k nárožím polygonálního závěru. Severní stranu opěrák nezajišťuje. Neevidujeme zde ani jinak mezi opěrky prostupující okenní otvory. Kružba dělí pět okenních otvorů pod lomenými oblouky na střídající se užší okna o dvou a širší o třech polích.

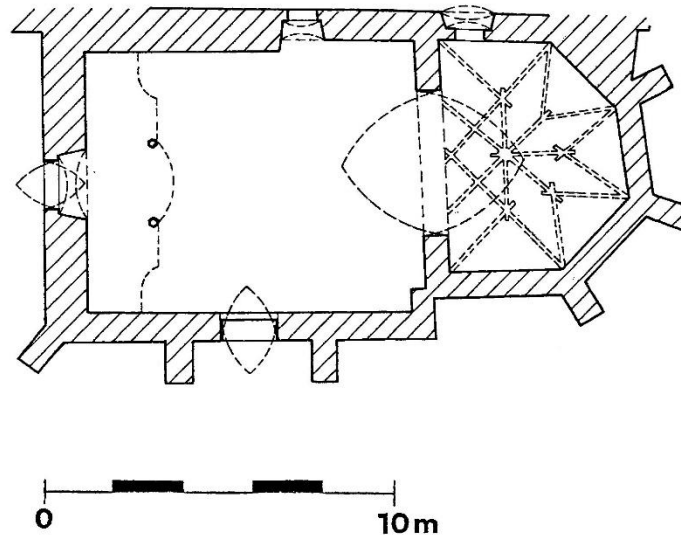
Sklenutí presbytáře náleží až Mockerově úpravě. Do lodě se otevírá lomeným vítězným obloukem.

Lod' dnes zpřístupňuje vstupní otvor v jižním průčelí a z předsíně, oba s profilovanými portály. Severní vstup, uváděný Mockerem (Panáček - Gabriel 1997, 21), zůstal zazděn. Dva okenní otvory na východní straně jižního průčelí dělí pod lomenými oblouky dvě stojiny do tří polí, západní okno jedna stojina do dvou polí. Obdobný vzhled má i okno západního průčelí jižně od nartexu a stejné bylo i dnes zazděné okno severně od nartexu.

Jednolodí zakončuje plochý kazetový strop. Empora je výsledkem přestavby J. Mockera.

Nartex představuje nejvýznamnější část kostela. Jeho pětiboká dispozice přisedá v ose k západnímu průčelí lodi. Od průčelí vybíhají dvě zdi, sbíhající se dvěma lomenými oblouky do středového pilíře v ose průčelí a tedy i v ose portálu. Toto řešení připomíná jižní nartex transeptu chrámu sv. Víta v Praze a tím naznačuje i možný vliv parléřovské huti na stavbu tohoto objektu (Panáček - Gabriel 1997, 26).

28 ČESKÁ LÍPA - Sv. Maří Magdalena (CL)

Poloha: Kostel je situován mimo historické jádro (258 m n. m.), před jižní předměstí, za současné hlavní rameno řeky Ploučnice. Osídlení zde literatura spojuje s hrnčíři, kteří se na poloze usadili někdy kolem poloviny 13. století. Časté je i spojení kostela s mnichovohradišťskými cisterciáky. Naposledy se k této otázce vyjádřili J. Panáček (1999) a J. Panáček - F. Gabriel (1995).

Středověká architektura: Orientovaná jednolodní stavba s polygonálním presbytářem. Slohový výraz nenarušila ve větším rozsahu žádná mladší přestavba. Na severní straně přiložil barok k obvodové zdi budovu probošství, dnes děkanství (v okenním klenáku datum 1756).

Stávající stav architektury nedovoluje vyhodnotit charakter zdiva, případně jeho různé stavební etapy a fáze.

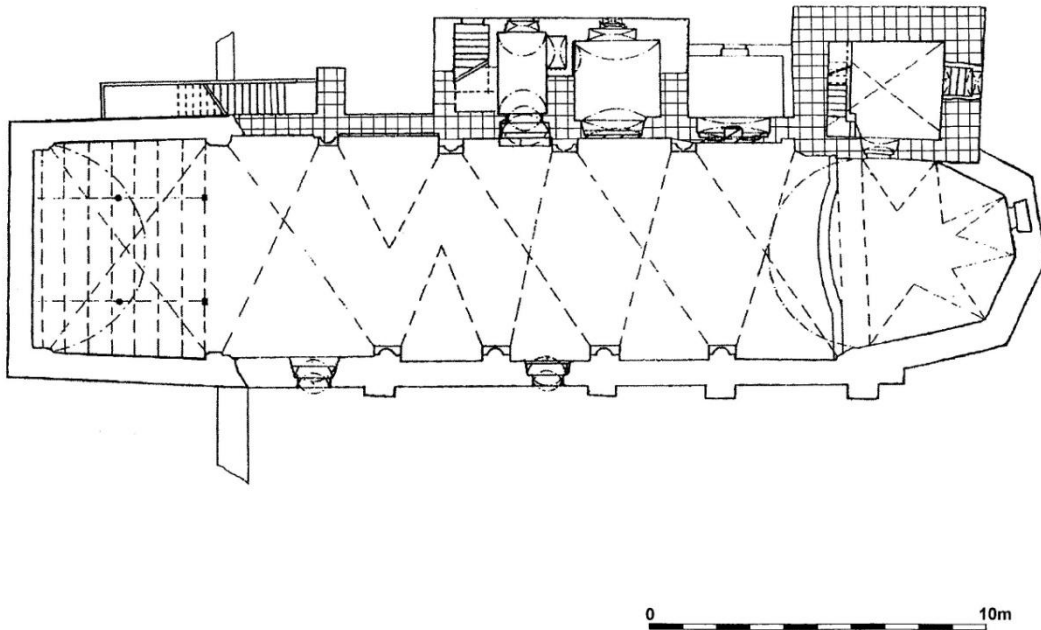
Polygonální presbytář s trojbokým závěrem otevírají tři okenní otvory na východní, jihovýchodní a jižní straně. Otvory dělí pod lomeným obloukem kružba, datovaná F. Gabrielem - J. Panáčkem (1995, 30) do poslední čtvrtiny 14. století. Jednou odstupňované opěráky v ose nároží obíhá podokenní římsa.

Interiér presbytáře sklenula síťová klenba při vítězném oblouku, rozvržená v závěru do klenby hvězdicové. Dvakrát prožlabená klínová žebra dosedají v pravoúhlých koutech na prosté polygonální konzoly, obíhané horizontálními žlábkami po celé ploše, zatímco zbylé čtyři se skrývají za erby s kolčím štítem. Zatímco profilaci žebra klademe do doby od poloviny 14. století až do počátku století 16., náleží polygonální konzoly k architektonickým prvkům, uplatňujícím se v českém prostředí po celou gotiku. Posledním datovacím prvkem je bohatě profilovaný sedlový portál, dovolující průchod severní stěnou presbytáře. Původně asi ústil do sakristie, dnes umožňuje vstup do komunikačního prostoru fary.

Obdélné jednolodí dosedá k presbytáři excentricky, s dispozičním uskočením na severní stěně. Okna i opěráky opakují situaci presbytáře s tím, že západní okno jižní stěny dělí dřevěná, nepochybně novověká kružba. Západní průčelí prostupuje lomený portál s prostou profilací dvojice prutů ve zlomu se křížících. Jižní průčelí se otevírá bohatším lomeným portálem s pruty na tordovaných patkách, křížícími se jak v patkách oblouku, tak i v jeho vrcholu.

Plochostropý interiér se do presbytáře otevírá lomeným vítězným obloukem, na obou stranách okoseným. Okosení ve směru k lodi vzniklo druhotným přisekáním, k presbytáři je zvýrazňují hranoly na náběžných štítících.

30 ČESKÝ DUB – sv. Duch (LB)

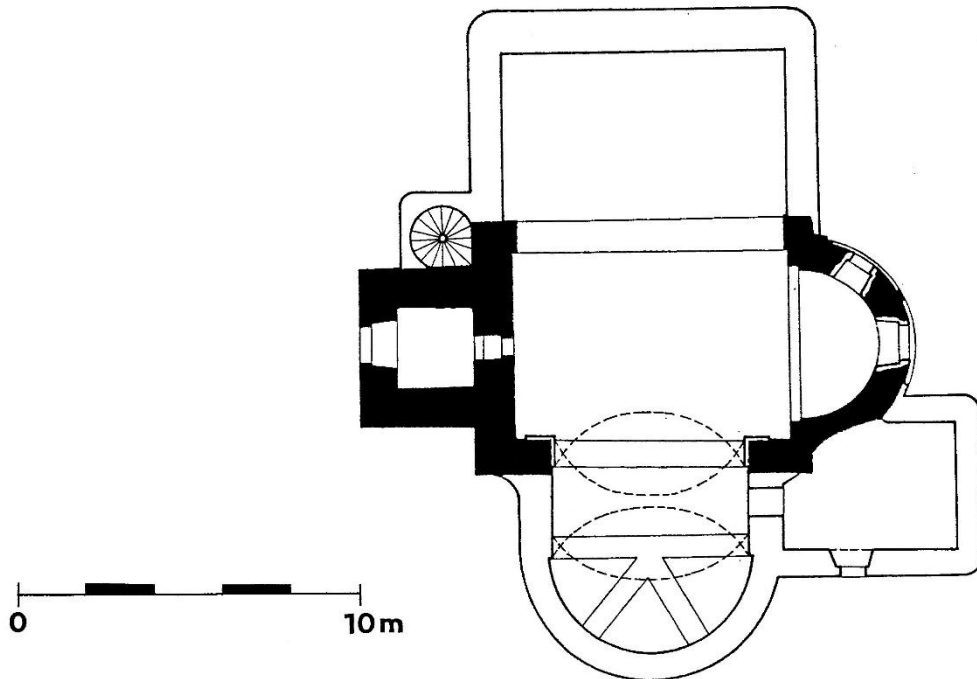
Poloha: Osídlení současného města vzniká při významné středověké komunikaci z Mnichova Hradiště do Žitavy. Dokladem nejstarší stavební aktivity jsou prostory johanitské komendy s kaplí založené kolem poloviny 13. století. J. V. Šimák (1938, 781) klade založení komendy po roce 1255, snad někdy kolem roku 1260, ačkoliv jako nejstarší zmínku o této instituci uvádí k roku 1291, kdy je jí zmiňováno darování kostela sv. Ducha ve Světlé. Nejasnosti s datací počátků johanitského osídlení odráží celkovou situaci s osídlením Podještědí, kde historické záznamy evidují sídelní areály Světlou, Starou Světlou a Dub, vzájemně se polohově střídající. Řešení písemných pramenů naznačil K. Kuča (560 – 562) Byl-li farní kostel (325 m n. m.) sv. Ducha, uváděný v papežských desátkách jako fara ve Světlé, založen v dnešním Českém Dubu, ležel na výrazné ostrožně, tvarované údolím Ještědky a jejím přítokem Rašovky. Kostel svým západním závěrem prostupuje zdí, označovanou dnes za městskou hrabu.

Středověká architektura: Kostel sv. Ducha je dispozičně značně členitou stavbou, hodnocenou ve starší literatuře (Šimák 1909, 12; Kuča 1996, 560) do dvou stavebních etap. Nejstarší z nich je připisována věži a severní části zdiva lodě. Podle nových interpretací (Nejezchlebová 2009, 6-

11), se z nejstaršího kostela konce 13. století naopak zachovalo pouze zdivo polygonálního široce rozevřeného pětibokého presbytáře bez opěráků. Pravděpodobnost této hypotézy však nedokládají žádné relikty stavby a odporuje mu jak dispozice pětibokého závěru, tak i nepravidelně stlačená valená klenba s trojbokými výsečemi, které mají blízko ke gotickorenesančnímu horizontu sklípkových kleneb. S názorem T. Nejezchlebové (2009, 11) o pozdějším zbudování lodi sice lze souhlasit, ale datování se jeví stejně jako gotickorenesanční přestavba pětibokého presbytáře. Snad mladší, ne však o mnoho, je západní závěr kostela, prostupující údajnou hradbou města. Jako pravděpodobné se jeví hodnocení J. V. Šimáka.

33 DEŠTNÁ - Sv. Václav (CL)

Poloha: Kostel leží na jižní hraně bažinatého údolí Liběchovky (240 m n. m.). Pod uvedenou hranou dnes probíhá komunikace ze Zakšína k Dubé, tvořící osu vesnice. Středověký urbanismus Deštné však neznáme a s ohledem na průběh komunikace severně od údolí lze předpokládat, že se přizpůsoboval jiným podmínkám než dnes.

Středověká architektura: Z orientovaného románské kostela se zachovala apsida a západní průčelí s hranolovou věží. Obdélnou románskou loď nahradila loď barokního kostela, orientovaného novým presbytářem k jihu. Ve stejné době také byla k jihovýchodu přistavěna sakristie a na severozápadě točité schodiště do věže.

Řádkované zdivo, obepínající z obou stran sypané jádro, využilo pečlivě opracované pískovcové kvádry s naznačenými stopami lemování. Různé rozměry kvádrů tvoří řádky o různé výšce. V některých případech se uplatňuje i háklíkové zdivo. Maltu, vytekla z úzkých spár,

zedníci podtrhly a pečlivě utáhly. Podřezávání je patrné především v neomítnutých interiérech, na průčelích je povrch zdiva pekován a při tom došlo i k narušení úpravy malty.

Půlkruhový presbytář dělily před přístavbou sakristie slepé arkády s plnými oblouky do tří polí. Vyhodnocení jejich architektonického řešení dnes znemožňuje zaomítnutí celé plochy průčelí, jen místy vystřídané opadem omítky. Právě takový opad nad ústupkem presbytáře naznačuje, že horní partii tvoří stejná struktura kvádrkového zdiva jako prokazatelně románské úseky, zatímco A. Merhautová (1971, 110) naznačuje jeho barokní nadezdívku. Toto neobvyklé rozvržení průčelí presbytáře by však vyžadovalo podrobnější hloubkový průzkum a to již z toho důvodu, že potvrzení románského původu horní části by ukázalo ojedinělé řešení románského presbytáře.

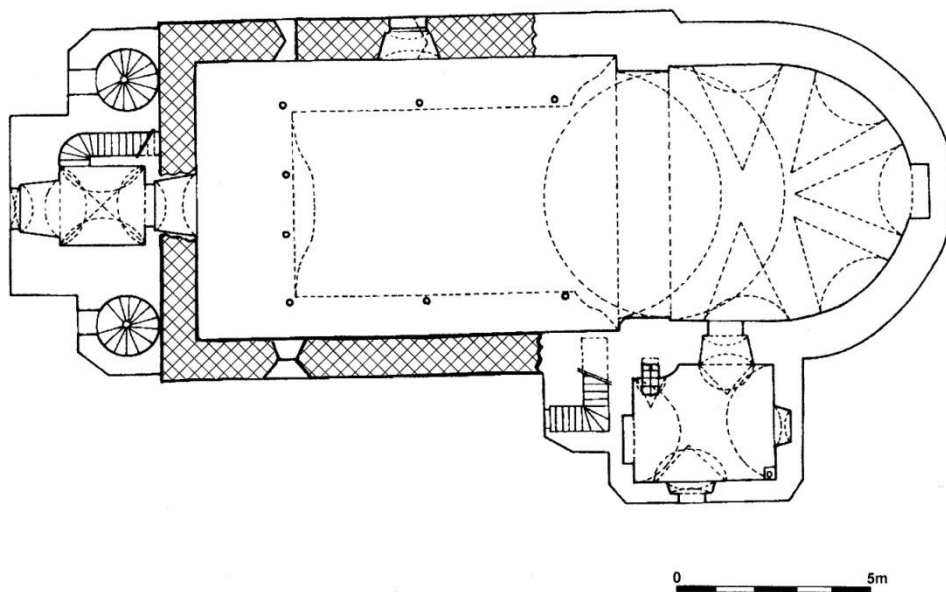
Interiér sklenula koncha, jejíž datace bez hloubkového průzkumu není možná. Z oken se dochoval pouze z menší části odkrytý úsek špalety okna východní arkády. Severovýchodní okno a jihovýchodní nika náleží až barokním úpravám.

Lod' z větší části odstranila barokní přestavba kostela. Zbylé fragmenty můžeme, v souladu s A. Merhautovou (1971, 110), pouze odhadovat, neboť je v rámci barokní architektury překrývají omítky.

Věž představuje mimořádně dochovanou část románské architektury jak dispozičně, tak i výškově. V přízemí prostupovaly zdivem vedle barokního okna na západní straně nevelké čtvercové okenní otvory, dnes zazděné. V prvním a druhém patře se otevírají úzké štěrbinové okenní otvory. Třetí patro osvětlovala ze všech čtyř stran široká okna s plnými oblouky. I přes mladé zazdívky většiny z nich je dobře patrné, že otvory prostě prostupují zdivem, zakončeny klenáky, řazenými do plných oblouků. Poslední patro se otevíralo čtveřicí sružených oken, z nichž dvě, východní a západní, znehodnotil barok na okenní otvory s plnými oblouky z cihel. Jižní a severní dokládají románské tordované sloupky s kubickou hlavicí, na kterou dosedají sedla plných oblouků okna.

Přízemí, s jediným, dnes však zazděným vstupem z lodi, sklenula omítnutá křížová klenba neznámého stáří. Patra zpřístupňuje nově proražený otvor z přiloženého barokního přístavku. Do lodi zde vedl další vstup, tentokrát s plným obloukem v dveřním záklenku. Obdobně byl pojednán dveřní otvor na stěně lodi. Nadpražní překlad vyděloval tympanon plného oblouku. Špalety úzkých šěrbinových oken se v prvním a druhém patře rozevírají do interiéru. Třetí a čtvrté patro osvětlují okenní otvory stejného projevu do interiéru jako do průčelí. Vedle oken prostupují kvádřikovým zdivem úzké otvory mezi vynechanými kvádříky.

34 DĚTŘICHOV – sv. Anna (LB)

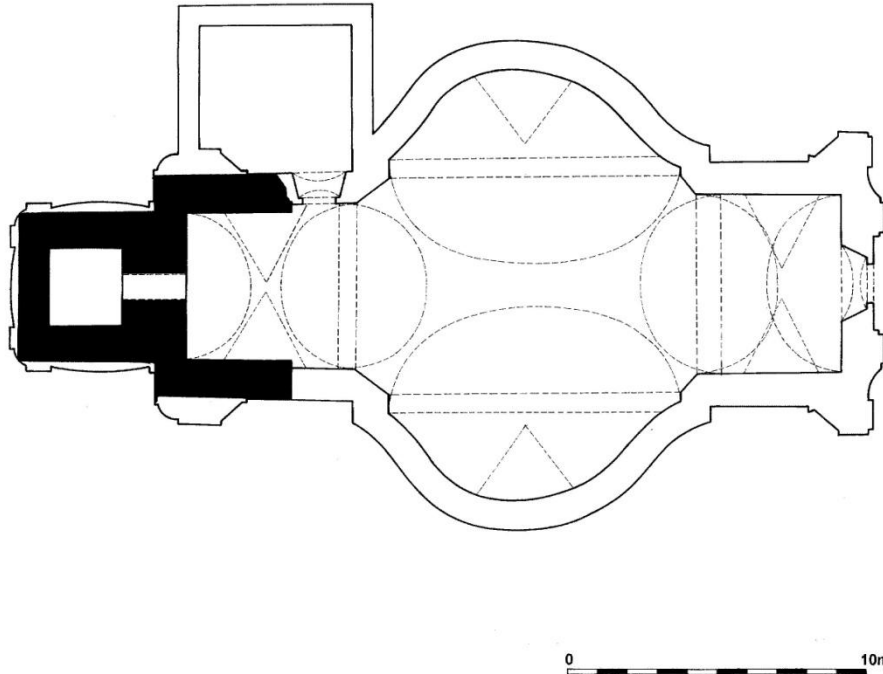
Poloha: Kostel stojí ve středu návsi obehnan hřbitovní zdí. Jeho jen mírně vyvýšená poloha, 360 m n. m., je téměř ve stejné výškové úrovni jako poloha okolních staveb. Středověká zástavba se soustředila podél meandrů potoka Oleška, kudy vede i komunikace přicházející z Větrova a pokračující dále na Heřmanice a Žitavu. Pravidelně rozvržená vesnice, dříve nazývaná Diettersbach, leží přímo pod úpatím Jizerských hor.

Středověká architektura: Ze středověkého orientovaného jednolodního kostela se dochovaly nejspíše jen reliktů zdiva lodě, ukryté dnes v jejím západním, jižním a severním obvodovém zdivu. Východní strana byla v baroku odbourána a kostel prodloužen o půlkruhový odsazený presbytář. Hranolová věž, nasedající na západní zdivo lodě, je překryta kompaktními omítkami, které ji znečitelnily. Svým vzhůru se zužujícím tvarem blížícím se jehlanu náleží do skupiny věží, které hypoteticky klademe do středověku.

Mezi doklady středověké architektury řadíme okenní otvory v předpokládaných reliktech obvodového zdiva. Jižním průčelím mezi nárožím a první okenní osou prostupuje částečně zazděný okenní otvor, který zůstal odkrytý po posledních opravách fasády. Široce rozevřené špalety vynášejí plně valený záklenek, klesající po vrcholnici. Okenní otvor byl někdy v baroku

zazděn a současně v levé spodní části narušen mladším oválným ostěním. V interiéru tomuto okennímu otvoru odpovídá trhlina ve zdi, kterou interpretujeme jako vnější hranu špalety okenního záklenku. Podle prasklin a nerovností rozeznáváme stejný okenní otvor v jižní zdi lodě blíže k východu a další v protější severní zdi. Záklenek do interiéru je mírně stlačený.

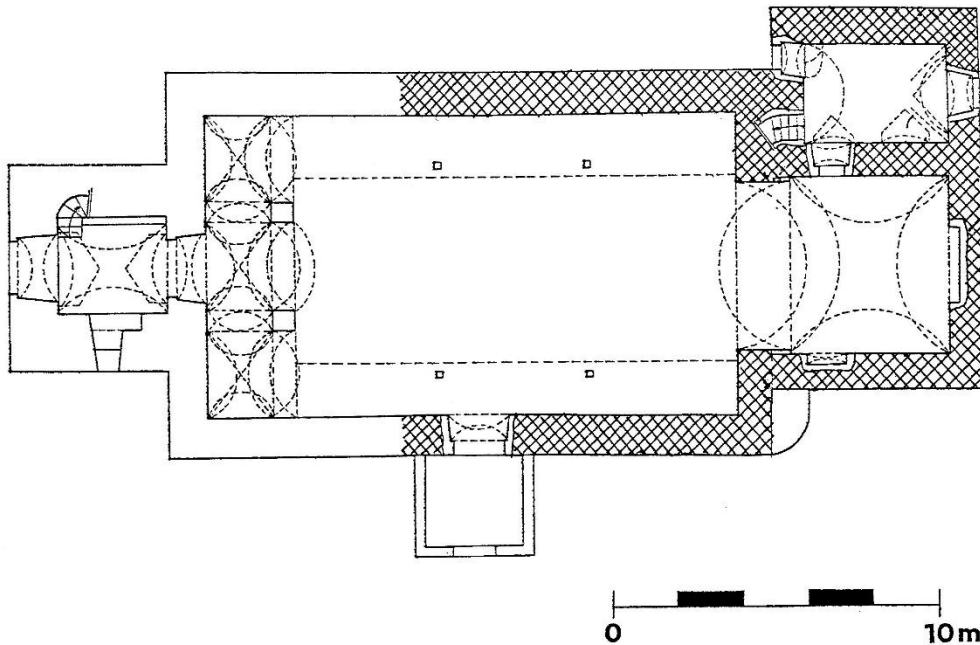
37 DOKSANY NAD OHŘÍ – sv. Petr a Pavel (LT)

Poloha: Kostel dominuje v mírně vyvýšené poloze (155 m n. m.) na pravobřeží Ohře, nedaleko ženského premonstrátského kláštera (ca 580 m). Sakrální stavba patrně souvisí se starším osídlením, které se rozkládalo v bezprostředním okolí.

Středověká architektura: Dnes hřbitovní kostel by původně farním kostelem v románském slohu. Z něho se zachovala románská věž a velká část západní strany lodi, přiléhající k věži. V tomto reliktu se dochovaly příložky empory v opukovém kvádřikovém zdivu, které P. Macek (1978, 57) datuje do konce 12. století na rozdíl od A. Merhautové (1971, 117), která uvádí založení v první čtvrtině 13. století. Výraznou přestavbu kostela, která po roce 1727 změnila jeho orientaci, projektoval Oktavián Broggio.

40 DOLNÍ PERTOLTICE - Sv. Jošt (LB)

Poloha: Kostel vznikl ve středu údolní lánové vesnice (275 m n. m.) na vysoko položené hraně Pertoltického potoka. Středověká zástavba se formovala podél vodoteče se značným počtem rybníků na horní části toku. Vesnice s protáhlým půdorysem, dříve nazývaná Berzdorf, byla rozdělena na Horní a Dolní Pertoltice, Ober a Nieder Berzdorf.

Středověká architektura: Ze středověké orientované kostelní stavby se v obvodovém zdivu zachoval presbytář, část loďe a sakristie. Výraznější přestavba přišla na počátku 18. století, kdy kostelní loď byla ve stejné šířce prodloužena k západu. Špatně čitelné rozšíření pozorujeme ve zdivu, především na exteriérové straně, ve vzdálenosti dvou třetin loďe od východu. Malta, pokud je čitelná pod svrchní omítkou, využívá větší frakce písku a místy se objevují kusy vápna. Mladší omítky a malty jsou světle žluté barvy, nesoudržné, drolivé, místy s příměsí jílu. Taktéž charakter zdiva je odlišný. Ve středověkém zdivu převažují žuly a ortožuly, čedičové kameny jsou využity ojediněle. Naopak mladší zdivo využilo především velké čedičové kameny s balvanitou

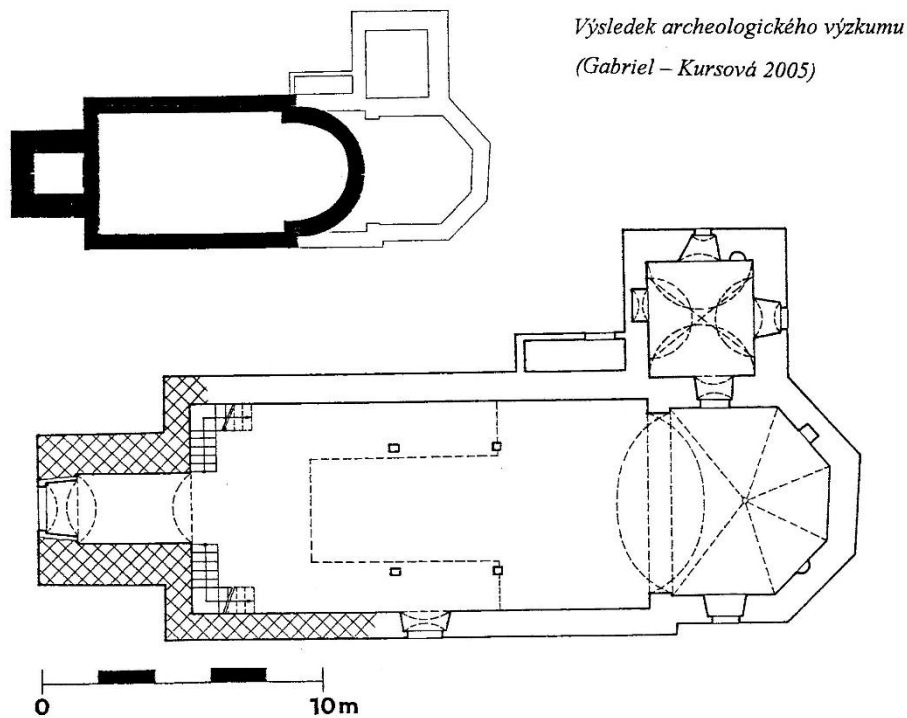
odlučností a cihlu do špalet otvorů. Cihlové úštěpy posloužily jako šibry. Za povšimnutí stojí roznášecí oblouk, překrytý omítkami v jižním zdivu lodi na exteriérové straně. Lomený oblouk ve středověkém zdivu vpravo od současné předsíně, má výšku asi 230 cm od dnešního terénu a rozpětí téměř 200 cm. Vzhledem k jeho umístění jej interpretujeme jako starší zazděný vstup. Jednoznačně by jej mohla doložit pouze sondáž.

Pravoúhlý presbytář, dnes do lodi otevřený mírně stlačeným vítězným obloukem, zaklenula v 18. století česká klenba. Podle nestejně vysoko nasazených náběhů klenby a nerovností připouštíme možnost, že v koutech pod omítkou se zachovaly osekane reliktky náběhů středověké klenby. Stěny a čela jsou též zvlněné a nepravidelné. Vítězný oblouk byl mnohem menšího rozponu, zaklenutý ve středověku lomeným obloukem. V souvislosti s nasazením nového zaklenutí počátkem 18. století byl po stranách zvětšen a zaklenut stlačenou klenbou. Okenní otvory na severní a jižní straně jsou novodobé. Těžko rozhodnout, zda okenní otvor na jižní straně nahradil starší.

Sakristie obdélného půdorysu stojí při severní straně presbytáře. Zpřístupňuje ji jednoduchý portál v jižní stěně a další z východního průčelí. Hloubkově ji zaklenula necková klenba s plným obloukem, projevujícím se na západní straně svislým klenebním čelem. Klenbou prostupuje jedna trojboká a dvě pětiboké výseče. Vedle těchto mladších zásahů do klenby zůstává otevřena i otázka, zda ve hmotě zůstalo zachováno středověké zdivo a klenba byla upravena jen mladšími zásahy nebo zda byla sakristie nově vystavěna na starých základech. Zcela hypoteticky datuje sakristii do středověku komparace s ostatními středověkými kostely v oblasti.

41 DRCHLAVA - Sv. Mikuláš (CL)

Poloha: Terénní tvar dnes dělí vesnici Drchlavu do tří poloh. První se rozkládá v údolí, druhá s hradem Vřískem (Gabriel - Panáček 1992, 44) na ostrožně Hradiště a konečně třetí na hraně plošiny Berštejská niva. Kostel leží u hrany údolí (320 m n. m.), na okraji intravilánu vesnice, zbudované při komunikaci z Chlumu do Dřevčic. Vztah středověké sídelní struktury ke kostelu nedovedeme rekonstruovat.

Středověká architektura: Středověká architektura se dochovala pouze jako relikt v barokní novostavbě kostela sv. Mikuláše. Relikt zjistil průzkum v jihozápadní části lodi a ve věži. Severozápadní část lodi, presbytář a sakristii řadí odlišná struktura zdívá již do mladší stavební fáze.

V konstrukci reliktů středověké architektury se užívá pískovcových kvádrů, lámaných pískovců a čediče. Na některých místech je patrná snaha po řádkování, jinde se rovná lámány kámen podle možností. Ke zdění užívána vápenná malta plní spáry do líce a její roztírání

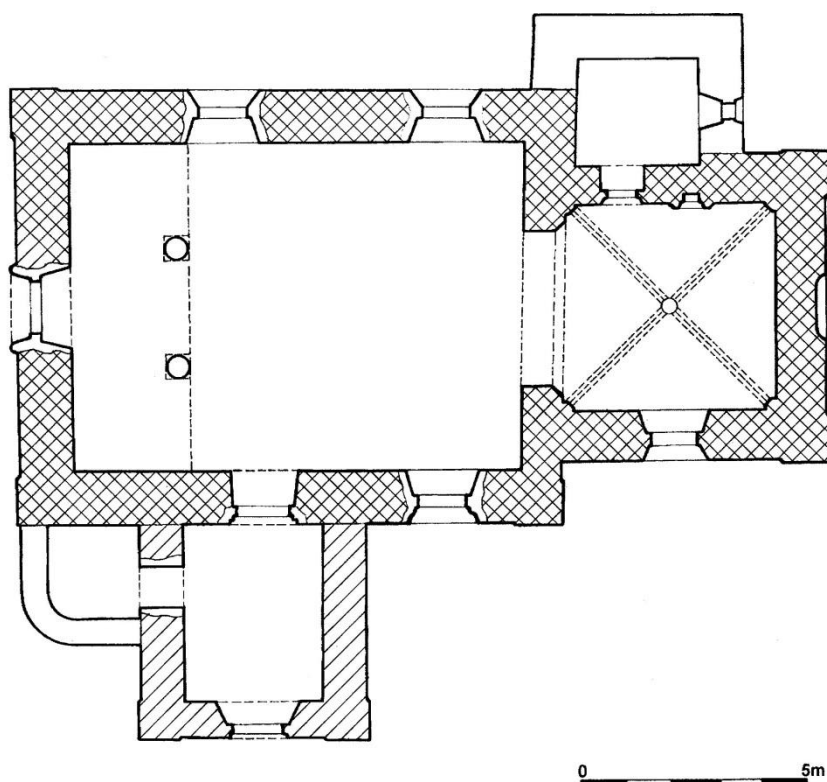
překrývá nerovnosti lící kamenů. To ovšem buď narušovalo vzhled jejich řádkování, nebo, v případě zdění z lomového kamene, struktura řádkování nebyla realizovatelná. Zedníci jej proto alespoň vyznačily rýhami, vyrytými nejen horizontálně a vertikálně, ale i diagonálně do vlhké malty. Strukturu zpevňuje v nároží armování z větších, pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů. Od armování jihozápadního nároží prostupuje v jádru zdi západní stěny lodě dráze po horizontálním trámu. J. Sommer (1995, 86) jej považuje za stužující armaturu. Zjištěnou strukturu zdiva snad můžeme datovat do závěru románského slohu do doby přechodu z románského cítění do gotiky.

Dispozici dochovaného reliktu lodi zpevňuje v nároží armování. Zdivo věže je provázáno se západní stěnou. V jižní zdi je patrné zazdění reliktu dveřního otvoru s polovinou plného oblouku. Datace reliktu otvoru je problematická.

V patře věže prostupuje jižní stěnou pozdně románský okenní otvor, projevující se v líci plným obloukem, vysekaným v překladu. Do interiéru se mírně rozevírá špaletami s prkenným překladem.

V roce 2003 byl na lokalitě proveden záchranný archeologický výzkum, který potvrdil existenci pozdně románského kostela (Gabriel - Kracíková 2005, 397 - 401).

44 DUBANY – sv. Petr a Pavel /LT)

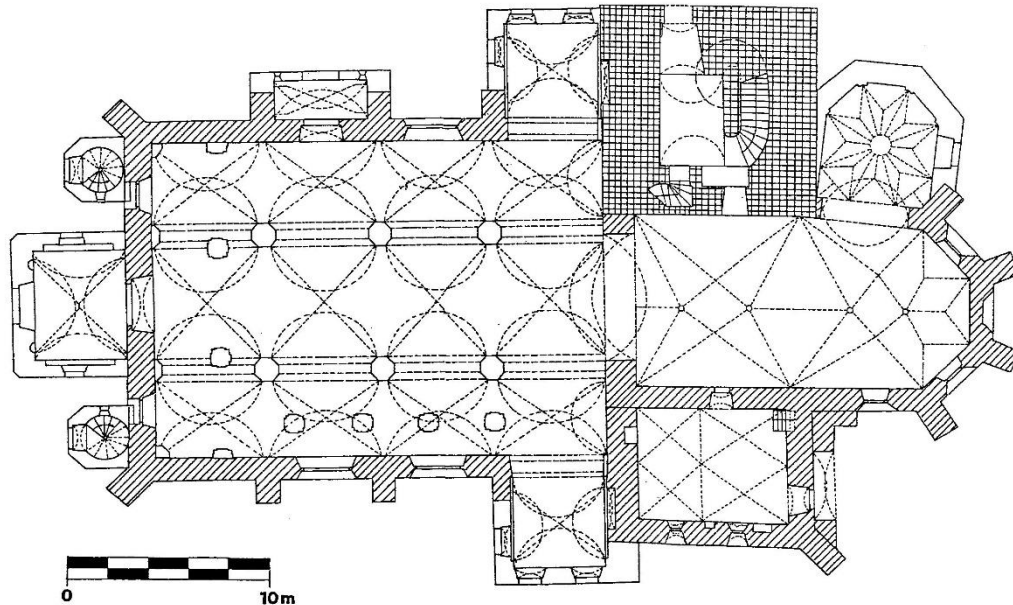

Poloha: Návesní ves s půdorysem, který limituje řeka Ohře, na jejímž levobřeží se intravilán rozkládá, rozvinula své polnosti od vodoteče severním směrem. Kostel (167 m n. m.) leží v mírně vyvýšené poloze na středu návsi. Komunikace probíhá vsí ve směru podél řeky k Libochovanům a dále přes Budyni do Roudnice a na západní stranu směrem na Křesín a do Loun.

Středověká architektura: Kostel patří do skupiny kostelů druhé poloviny 13. století s pravoúhlým čtvercovým presbytářem a obdélnou lodí. K presbytáři přisedá od severu slohově neurčená sakristie. Sklenula ji plná valená klenba. Dominanta kostela, mladší, gotickorenesanční věž, se tyčí na jižní straně ve středu lodi. Křížovou klenbu presbytáře datují žebra, profilovaná projmutým klínem, vybíhající z konzol s antropomorfními motivy, doplněnými stylizovanými vegetabilními prvky do 14. století. Výběhy jednoznačně ukazují na záměr zbudování přízedních žebířů, které však zřejmě nebylo realizováno. Svorník v křížení nese reliéf beránka Božího s praporcem. Portál do sakristie ovšem naznačuje produkci druhé poloviny 13. století. Tvoří jej

mohutné jednou okosené ostění s šikmým náběžním štítkem 20 cm nad současnou podlahou. Okosení kopíruje výrazný sedlový překlad. Na východní straně presbytáře je zazděný lomený okenní otvor. Podobný bez zadržky prostupuje i jižní stranou. Na severní straně vedle vchodu do sakristie je obdélníkový výklenkový sanktuář s jemnou profilací z poloviny 14. století (viz Kostelec, okr. Tachov) a mřížkou. Plochothropou loď se dvěma lomenými okny po severní straně a jedním po jižní spojuje s presbytářem lomený vítězný oblouk. Patrová, pozdně gotická věž se zazděnými střílnovými okny v patře a nárožními pískovcovými kameny, dnes pod omítkou, plní funkci předsíně. Předsíň propojuje s lodí vstupní portál s lomeným ostěním, přetínávacími pruty a pozdně gotickou profilací z přelomu 15. a 16. století. Pro vstup na pseudogotickou kruchtu byl přistavěn v koutě věže a lodi přístavek se schodištěm. Exteriér kostela v roce 1863 prošel výraznou regotizací a po současné opravě je bez hloubkového stavebně historického průzkumu velmi obtížné rozhodnout o původu některých architektonických detailů středověkého výrazu.

46 FRÝDLANT V ČECHÁCH - Nalezení sv. Kříže (LB)

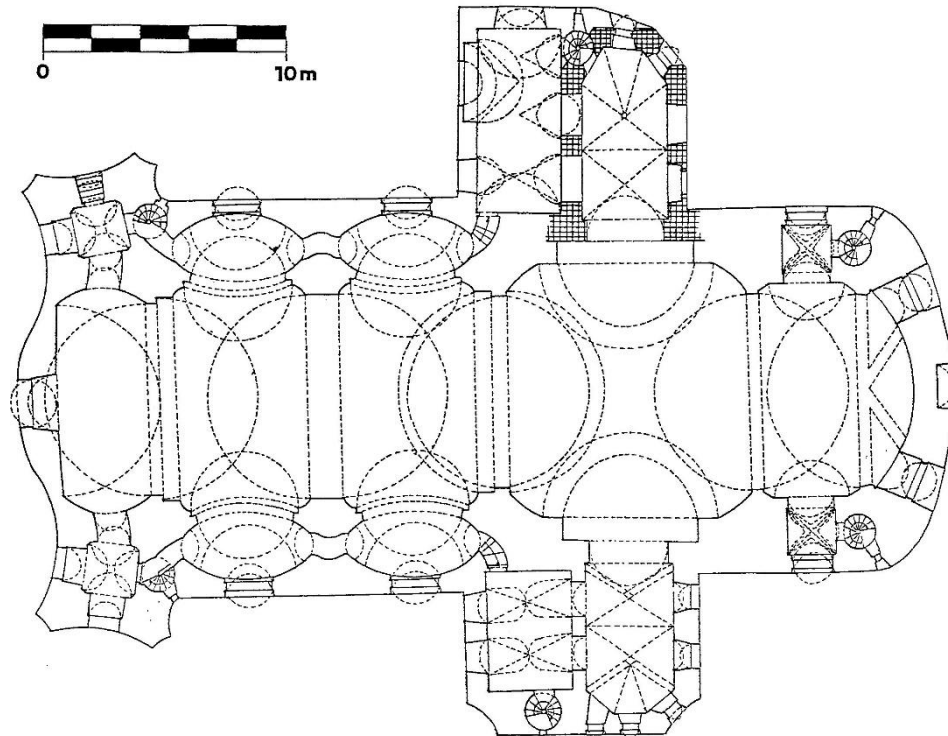

Poloha: Současný kostel leží ve výšce 300 m n. m., při jižní hraně středověkého městského jádra, vymezení téměř kruhovou plochu. Ještě na indikační skicce stabilního katastru z roku 1843 je dobře čitelný samostatný hřbitovní areál, který ovšem nemusel být opevněný, jak předpokládá K. Kuča (1996, 844). Město leží na soutoku řeky Smědé a jejího pravobřežního přítoku potoka Řasnice, přitékajícího od severovýchodu. Zatímco potok lemují jádro Frýdlantu na severní a západní straně, obtéká jej Smědá na jihu. Meandrující vodoteče rozšířily v místě soutoku údolí. Město, spolu s kostelem, je považováno za mladší vysazení, kterému předcházelo osídlení kolem kostela ve Větrově na protilehlém, jižním, břehu řeky Smědé. (Líbal 2001, 92; Baštová 1978, nestránkovaný rukopis). K. Kuča (1996, 844) předpokládá, že "slovanská ves existovala v prostoru Rybářské ulice jihovýchodně od farního kostela". Otázku vzniku Frýdlantu a jeho vývoje by snad pomohl více objasnit archeologický výzkum.

Středověká architektura: Presbytář orientovaného trojlodního síňového kostela zakončuje polygonální pětiboký závěr. Ve vítězném oblouku se osa kostela mírně zalamuje k jihu. Důvod

této dispoziční změny neznáme. Jako nejpravděpodobnější se jeví přiložení presbytáře a lodě ke hranolové věži, která je svými 3 m silnými zdmi, vymezení základnu 11 x 11 m, nejspíše samostatnou stavbou. Na otázku mohl odpovědět stavebně historický průzkum, který však nebyl proveden. Presbytář zaklenula síťová klenba se svorníky, na nichž jsou znaky Biberštejnů a Redernů. Segmentový vítězný oblouk se otevírá do střední lodi kostela. Trojlodí je tvořeno třemi dvojicemi osmibokých pilířů, které vynášejí stejně vysoké zaklenutí křížovými hřebínkovými klenbami. Loď osvětlují okenní otvory s lomenými záklenky. Vstup zajišťuje pískovcový lomený portál na západní straně. Další lomený portál zdobený přetínavými pruty zpřístupňuje sakristii z presbytáře. Dispozičně obdélný prostor sakristie zaklenula síťová klenba obdobně jako oratoř nad ní. Ta se do presbytáře otevírá širokým lomeným obloukem.

47 HEJNICE - Navštívení P. Marie (LB)

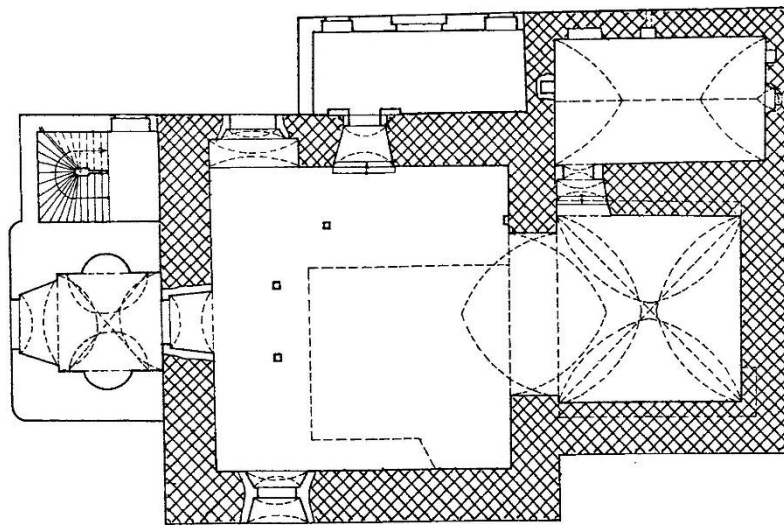
Poloha: Kostel, od roku 1691 klášterní, leží na jižním okraji (355 m n. m.) rozsáhlého osídlení, které se postupně rozrůstalo podél řeky Smědé v širokém údolí. Jeho polohu od východu, jihu a západu zajišťovala vodoteč tekoucí hejnickou kotlinou k Frýdlantu. Z nejstarších dochovaných plánů sídla, indikační skicci stabilního katastru z roku 1843 lze jen velmi těžko rozhodnout, zda lokátor vyměřil ve středověku údolní lánovou ves nebo spíše nezemědělskou hornickou osadu. Jako vesnice, v německé jmenné nomenklatuře označované Haindorf, se sídlo stalo poutním místem. Statut města získalo až v roce 1917 (Kuča 1997, 57).

Středověká architektura: Současný kostel, vzniklý na místě středověkého jako barokní novostavba, je postaven na půdoryse latinského kříže. Presbytář je orientován k jihu a hlavní, dvojtěžové průčelí k severu. Kostel je přísně osově pojednán a podle osy se řídí i urbanistické řešení předpolí kláštera. Příčné rameno lodi na východní straně do sebe pojalo polygonální

presbytář středověkého kostela jako kapli P. Marie. Podobu kostela před zbouráním zachytily plány pro nový barokní kostel, objevené při systematickém zpracování fondu Archivu pražského arcibiskupství (Horyna 1981, 444). Ze středověkého orientovaného kostela se zachoval presbytář s pětibokým závěrem osmiúhelníku včetně zaklenutí. Klenební žebra, jak uvádí autor průzkumu M. Horyna, byly patrně jen převrstveny štukovou výzdobou. V severní zdi kněžiště se nachází středověký sanktuář s reliéfem Kristovy hlavy, datovaný M. Horynou (1981, 438), do poslední třetiny 14. století. Ze stejného období jsou i fragmentárně zachované malby a socha Madony (Poche a kol. 1977, 371).

52 HORNÍ ŘASNICE - Neposkvrněné Početí P. Marie (LB)

Poloha: Kostel leží ve vyvýšené poloze, těsně na levé hraně údolí Řasnického potoka, ve výšce 390 m n. m. Zástavba vesnice, dříve zvané Bärnsdorf, byla založena po obou hranách údolí v lánovém rozvržení. Osídlení plynule navazuje ve směru toku na vesnice Dolní Řasnici a Krásný Les. Kostel, jako jediný ve Frýdlantském výběžku, není orientován presbytářem k východu. Osa je odkloněna o 45° severně, takže svatostánek se obrací presbytářem k severovýchodu a pokračuje rovnoběžně se směrem vesnice.

Středověká architektura: Stavba je typickou ukázkou vesnického kostela druhé poloviny 13. století na Frýdlantsku. Plochostropé jednolodí půdorysu čtverce o straně 8,5 m osvětlují ve spodní úrovni dva okenní otvory, vyzděné z cihel, jedno v jižním a druhé v severním zdivu. Nově proražené okenní otvory se segmentovým záklenkem souvisejí s osvětlením prostoru pod dřevěnou emporou, která je přiložena po třech stranách loď kromě strany k presbytáři. V další, vyšší úrovni prostupují dva okenní otvory jižním zdivem a jeden severním. Jejich široce rozevřené špalety vynášejí plné záklenky, klesající po vrcholnici k plnému oblouku. Záklenek a špalety nemají rovný povrch. Domníváme se, že se jedná o původní okenní otvory, rozšířené ve

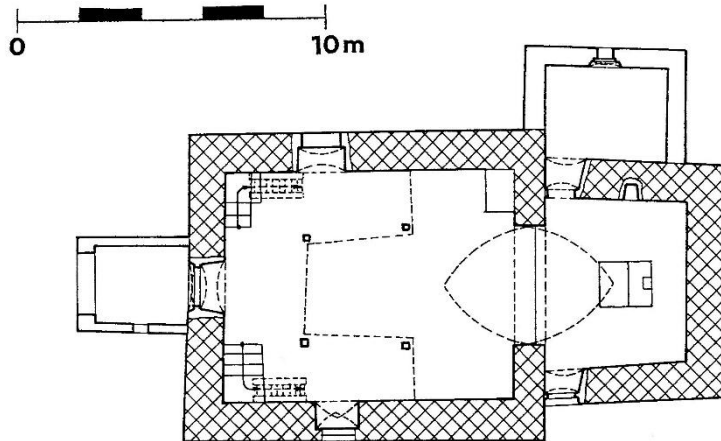
světlé šířce do současné podoby. Nízký dveřní otvor osazený ve středu severozápadní zdi lodi se do prostoru otevírá široce rozevřenými špaletami a segmentovým záklenkem. Před průčelí kostela předstupuje v místě dveřního otvoru s plným obloukem záklenku zesílení o 25 cm. Usuzujeme, že se jedná o reziduum původního vstupu do kostela, otočeného k vesnici. Presbytář, odsazený od lodi lomeným vítězným obloukem, je obdélného půdorysu v příčné orientaci na osu kostela. Kněžiště zaklenula křížová klenba s lomenými široce rozevřenými čely. Předpokládáme, že kamenná žebra odstranilo mladší období, stejně jako tomu je i v kostele v Krásném Lese. Okenní otvor na jihovýchodní straně je stejný jako v lodi, další na severovýchodní straně se zdá být původním neopraveným okenním otvorem. Široce rozevřené špalety, směřované do prostoru presbytáře a do průčelí, vynášejí záklenek s plným obloukem, připomínající spíše konchu. Stejně okenní otvory byly nalezeny při sondáži v lodi kostela v Krásném Lese (Ebel - Gabriel 1992). Jejich šířka při průčelí je shodná, 120 cm. Na severozápadní straně se žádné okenní otvory nenacházejí.

Sakristii, situovanou po severozápadní straně presbytáře, zaklenula v delší ose lomená valená klenba, v místech patky podseknutá. Obvodové zdivo se úměrně zúžilo vůči prostoru na 80 cm, naopak zdivo presbytáře, lodě a věže dosahuje 150 cm. Úroveň současné podlahy sakristie klesá oproti kněžišti asi o 55 cm. Severovýchodní stěnou prostupuje malý okenní otvor se široce rozevřenými špaletami, vynášejícími záklenek s plným obloukem strmě klesající po vrcholnici z obou stran k segmentovému oblouku světlé šířky. Pod mladšími omítkami se objevuje hladká bíle pačokovaná pasparta v šíři 12 cm. Okenní otvor nápadně připomíná původní okenní otvor v severovýchodním zdivu presbytáře. Sakristie je přístupná portálem v hlubokých špaletách a segmentovým záklenkem z presbytáře. Druhý vstup z exteriéru je novodobým průrazem, v současnosti zazděným. Severozápadní stěnou sakristie prostupuje kubická nika s kamennou výlevkou, ústící na vnější průčelí. V horní části ji doplňuje odkládací výklenek.

Hranolová věž, přistavěná k jihozápadnímu průčelí, je v přízemí a v patře omítaná. Od úrovně 3. patra byla nadezděna a provázána se štítem lodi, který se do výšky cca 250 cm nad

podlahu krovu zachoval ve své středověké podobě. Důvodem jeho částečného snesení byla právě stavba věže, která nasedá na středověký relikt štítu. Nová zeď byla vyzděna ze smíšeného zdiva. Ostatní dva štíty, mezi lodí a presbytářem a nad ukončením presbytáře, se dochovaly beze změny. Prostory krovů zpřístupňuje jednoduchý dveřní otvor s rovnými špaletami a vysokým segmentovým záklenkem. V pravidelných rozestupech, vodorovně cca 115 cm, na výšku cca 150 cm, se také dochovaly kulaté díry po dřevěném lešení v průměru od 7 do 15 cm. Ojedinělá je konzola, vystupující z průčelí na pravém zadním nároží presbytáře, která byla zapojena do systému krovové konstrukce.

53 HOSTÍKOVICE - Sv. Kateřina (CL)

Poloha: Pro stavbu kostela zvolil zakladatel spočinek nevýrazného pahorku na severozápadní hraně údolí potoka Libchava (267 m n. m.). V údolí se rozkládá typická lánová vesnice se zástavbou kolem komunikace Česká Lípa - Volfartice.

Středověká architektura: Ve své hmotě zachován pravoúhlý presbytář a loď do výšky štítů. Sakristie na severní straně kněžiště a předsíň na západě jsou mladšími přístavbami.

Na gotickou stavbu byl použit v místě snadno dostupný sbíraný pískovec ložený na žlutou vápennou maltu (Kracíková 1994). Podle dochované úpravy povrchu omítky na průčelí, dnes v krovu sakristie, byla malta roztírána po povrchu, tak, že z části zakryla líc kamenů. Nároží se uplatňovala svým rezným povrchem kamenů. Okolní omítka k nim dobíhala rozetřením na stejné úrovni povrchu.

Na východním průčelí presbytáře se zachoval jediný relikv původního okenního ostění. Ostatní okenní otvory završují segmentové oblouky. Ve štítu odkryla konzervace objektu drobné fragmenty nástěnné malby, nedovolující již stanovit její obsah.

Presbytář, téměř čtvercového půdorysu, se mírně sbíhá stěnami k východu. Ve středověku jej klenula křížová klenba o nestejně výšce čel. Po jejím snesení se jako relikty dochovaly

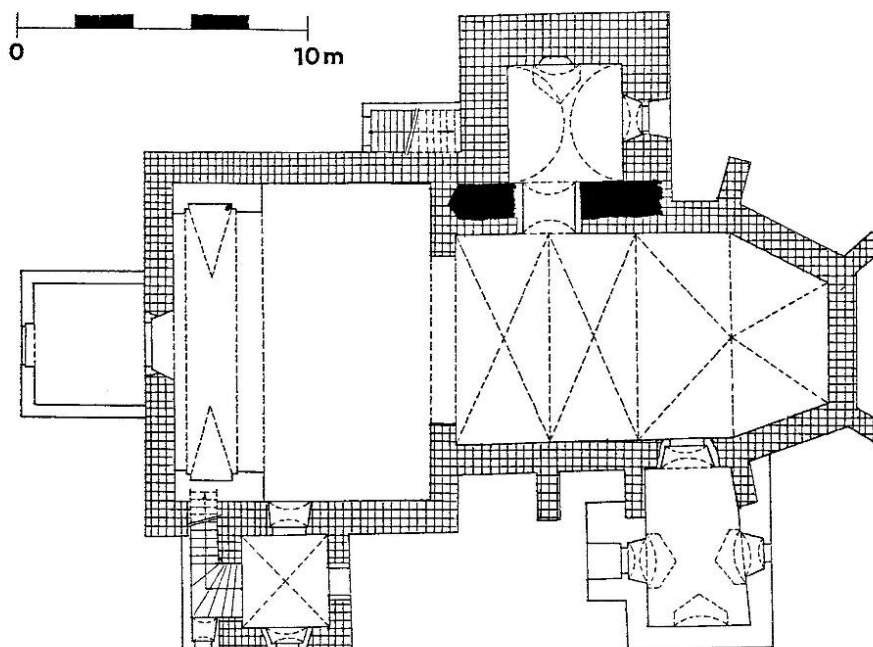
rustikální pískovcové konzoly s výběhy žeber. Jednoduché polygonální konzoly se žlábkem vydělujícím římsu a hranolová žebra s mírně vyžlabeným okosením ukazují na přelom 13. a 14. století. Také v protilehlých koutech prokázaly sondy stejné, dnes odsekané konzoly. Podle čitelných otisků čel klenby rekonstruujeme její lomené oblouky. Severní a jižní stěnu prolomily mladší dveřní otvory.

Jednoduchá nezdobená průčelí lodě člení pouze ve vyšším parteru na severní a jižní straně pravidelně rozmístěné dvojice okenních otvorů. Jižní stěnou mírně vlevo prostupuje dnes zazděný gotický vstup do kostela. Jeho profilace odpovídá pojetí sklonku 13. či počátku 14. století.

Lod' s presbytářem spojuje prostě pojednaný lomený vítězný oblouk. Prostor, stejně jako dnes, byl v gotice plochostropý. Kromě segmentového záklenku jižní stěny, náležejícího zazděnému dveřnímu otvoru, evidujeme další segmentový záklenek také v severním zdivu. Pravděpodobně dveřní otvor byl rovněž zazděn a na průčelí zaomítnut tak, že portál není patrný. Lod' zpřístupňuje dveřní otvor v západním průčelí. Úprava zdiva kolem špalet jasně ukazuje, na druhotný zásah při pořizování nového vstupu. Totéž dokládá prosekání kapes pro závoru na obou stranách.

Západní štítovou zeď lodi, téměř v její ose, prolamuje okenní otvor, lemovaný kamenným čtyřlístem. Do interiéru se otevírá segmentovým záklenkem. Pod ním už v ose je další segmentem sklenutý otvor, snad po otvoru dveří, který mohl sloužit pro dopravu materiálu při stavbě. Otvor v průčelí kryje zazdívka stejné struktury jako okolní zdivo. Prostor vyššího krovu lodě a nižšího krovu presbytáře odděluje štít s mírně lomeným okoseným portálem. Náběžní štítek se v obou pohledech uplatňuje jako šikmina. Nad ním v ose štítu je prolomen obdélný světlík. Východní štítovou zeď presbytáře v ose prostupuje obdélný okenní otvor s dřevěným překladem.

54 HOŠŤKA - Sv. Otmar (LT)

Poloha: Osídlení místa sahá už do raného středověku. Sídlo vzniká na spojnici zemských cest na pravobřeží potoka Obrtky. Pro stavbu kostela bylo zvoleno staveniště jihovýchodně od náměstí při okraji středověkého jádra (190 m n.m.).

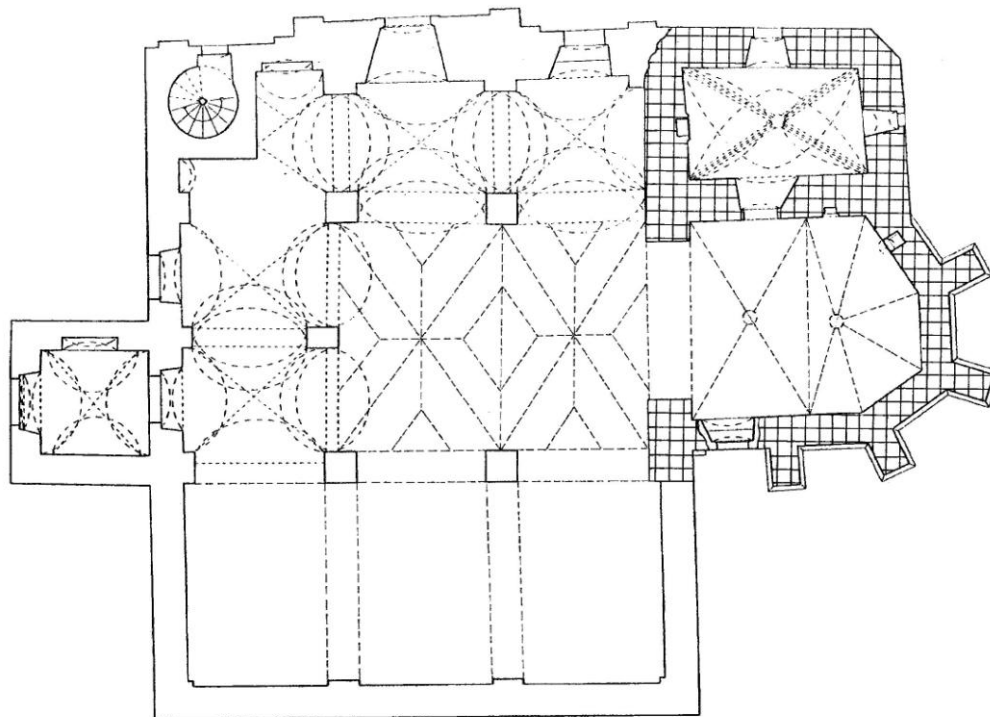
Středověká architektura: Z románské stavby se dochovalo pouze zdivo, zapojené do pozdější stavby presbytáře za přiloženou věží. Její líc, čitelný pouze z prvního patra věže, je vyskládan z malých opukových kvádrů s pravidelně podřezávanými spárami. Zdí prostupuje románský okenní otvor s rozevřenými špaletami a plným obloukem.

Presbytář, zaklenutý dvojicí obdélných křížových polí a pětibokým paprscitým závěrem, navazuje vítězným obloukem na téměř čtvercovou plochostropou loď. Klenba kněžiště je vynášena klínovými jednou vyžlabenými žebry, dosedajícími na konzoly ve tvaru lidských hlav. Stejnými žebry je zaklenuta i předsíň přiložená k jižní straně lodi.

Hranolová mohutná věž se napojuje na severní stranu presbytáře. Přízemí je omítnuté, další rezná patra vypovídají o struktuře zdiva a užitém materiálu. V okenních otvorech jsou, u

kostelních věží neobvyklá, sedátka. K. Kuča (1997, 242) datuje věž jako renesanční, vzhledem k tvaru klenby v přízemí a určitým vývojovým vazbám stavby se domnívám, že vznikla již dříve. Podobný kostel ve své hmotě a dispozici nacházíme též v nedaleké Vetlé.

56 HRUŠOVANY - Narození P. Marie (LT)

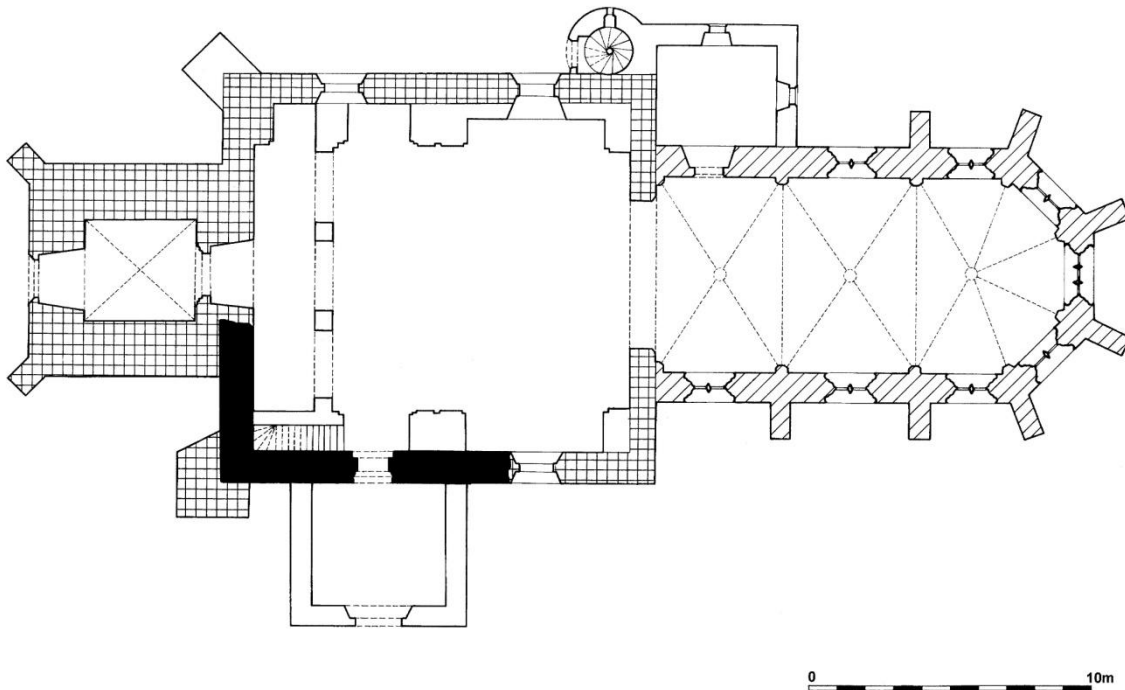
Poloha: Vesnice leží na jižním úbočí hřebene Skalky. Kostel (188 m n. m.) leží na jihovýchodní straně protáhlé trojúhelníkové návsi, formované komunikací, přicházející od severozápadu, snad od zaniklé vesnice Prachová, a vrací se západním směrem do Encovan. Vodoteč, pravděpodobně přes léto vysychající, obíhá vesnici podél záhumenicové cesty na východní straně. Lokalita byla kontinuálně osídlena již od pravěku.

Středověká architektura: Gotický polygonální presbytář kostela nasedá na východní stěnu lodi, výrazně přestavěné a rozšíření na trojlodí v renesanci. Zřejmě složitý gotický vývoj doplňuje ještě sakristie. Zdá se, že byla přistavěna k presbytáři, který však mohl být v nejstarší stavební etapě pravoúhlý. Naznačovaly by to výkopy na jeho vnější straně. Jak se k této stavbě chová sakristie nelze jednoznačně rozhodnout. Mohla vzniknout současně nebo později, avšak ještě před úpravou renesančních oken, sice s hrotitým zakončením, avšak širokých bez členění a kružeb. Mladšího data je zřejmě i jedno pole křížové klenby presbytáře, sklenutého v závěru klenbou paprscitou.

Jejich klínová žebra s prožlabením dosedají na kuželové konzoly s členěnými římsami. K presbytáři z druhé poloviny 14. století přisedala o méně než 0,5 m širší loď. Teprve v období renesance, v první polovině 16. století, došlo k jejímu rozšíření do dnešní dimenze trojlodní dispozice. Osvětlovala je zahrocená okna s kružbou jeptišek. Sklenutí odlišilo střední loď s třemi travé hvězdových kleneb, vynášených na dvakrát vyžlabených klínových žebrech od bočních lodí, vydělených pilíři s římsou. Jejich sklenutí je prosté dvěma trojicemi křížových polí s hřebínky. Se sklenutím souvisí rovněž empora na západní straně střední lodi a v celé lodi severní. Nástup baroka zvýšil jižní boční loď do současné úrovně, otočil hlavní průčelí o 90° k severu a vyzdobil je barokními prvky. Vyžádalo si to otočení střešní konstrukce na hřeben, kolmý k ose presbytáře a zakončený na severní straně barokním štítem.

59 CHARVATCE – Nanebevzetí P. Marie

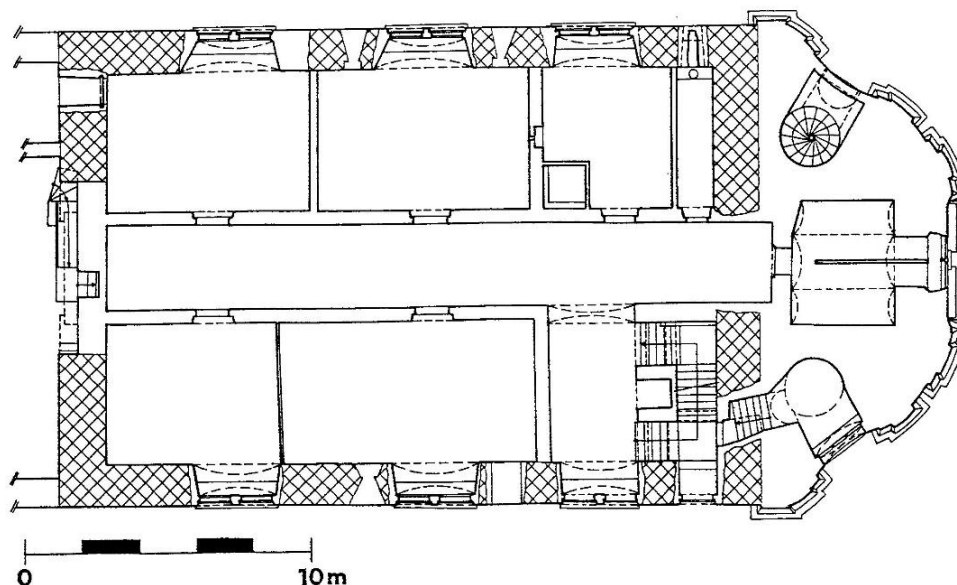

Poloha: Vesnice Charvatce byla založena na náhorní planině nad údolím Mšenského potoka. Do západního úbočí se zařezávají boční údolí, vytvořené zřejmě dnes již pouze podzemními vodotečemi, začínajícími na severní a jižní straně současné zástavby kdysi prameništi. Kostel (255 m n. m.), situoval zakladatel na osu ostrožny při komunikaci sever – jih (Budyně nad Ohří – Slaný) u hospodářského dvora. Teprve později, při vzrůstání významu Mšených Lázní byla zbudována v polovině 19. století nová silnice kolem kostela jižně od fary směrem do údolí Mšenského potoka. Překvapivá je absence zástavby na východní straně podél severojižní komunikace.

Středověká architektura: Kostel je jednolodní čtvercovou stavbou s polygonálním presbytářem a mohutnou hranolovou věží v západním průčelí. Sakristie s oratoří v patře je přistavěna při severní straně presbytáře i s přilehlým točitým schodištěm v schodišťové věži. Další menší schodišťová věž je vestavěna mezi severozápadní opěrák lodě a věž. Na jižní straně lodi před vstupním portálem je předsíň. Loď je v literatuře uváděna jako románská, vystavěná z pískovcových kvádrů (Matějček 1898, 98; Merhatová 1971, 128; Poche 1977, 486). Toto tvrzení dnes nelze s ohledem

na plošné omítnutí ověřit a vymežit tak její případný rozsah. V práci se přikláníme k názoru P. Macka (1978, 57), který označil model A. Merhautové za nepravděpodobný a domnívá se, že „Románské kvádríkové zdivo se objevuje pouze na jižní straně lodi ...“ a jak lze dnes zjistit i na její přilehlé západní části, jak se P. Macek domnívá. Lze ovšem souhlasit s jeho názorem na datování nejstarší stavební fáze do 12. století (Macek 1978, 57) i přes to, že jediným architektonickým prvkem, dokládajícím existenci románské stavby, je portál v jižní zdi lodě, orientovaný do pseudogoticky přistavěné předsíně. Jeho úpravy ovšem nedovolují jednoznačné posouzení, neboť byl značně upraven, zdá se, že přeskládán, přebroušen a zjednodušen. Dispozici románské stavební etapy tedy archeologizace určit nedovoluje. Další velmi výrazná stavební aktivita se uplatnila až v pozdně gotickém období. Předpokládáme, že došlo ke změně dispozice lodě z obdélné na čtvercovou (12,4 x 13,1 m) a to si nepochybně vyžádalo i změnu presbytáře, který stavebník posunul na osu lodi a prodloužil na dvě pole s polygonálním závěrem. Zatímco loď sklenula v 17. století dvě pole plné valené klenby, prostoupené trojbokými výsečemi, zastropila travé presbytáře klenba křížová s paprscitým zakončením v závěru. Model vývoje by teoreticky mohly dokládat i rozdílné okenní otvory po dvou na jižní a severní straně lodi s rozdílným řešením špalet. Někdy v gotickém období, nejspíše na sklonku 14. století, byla na západní straně vztyčena mohutná věž. Stavební vývoj kostela však výrazně změnila regotizace v roce 1897, projektovaná R. Vomáčkou (Matějka 1898, 97). S ohledem na tyto úpravy, je dnes obtížné bez rozboru písemných pramenů odlišit starší ale upravené architektonické články od nově osazených článků mladších. Nejasný tak zůstává románský portál, opěráky lodi, které dle našeho názoru nesouvisí s klenebním systémem, ale nejspíše se statikou svislých konstrukcí, a datace věže, zpochybnitelná i dispozičním řešením komunikace.

66 JABLONNÉ V PODJEŠTĚDÍ - Nanebevzetí Panny Marie (CL)

Poloha: Kostel vznikl na jihovýchodním okraji města (315 m n. m.), při hradbě, na východ od hlavní středověké komunikace, vymežující východní hranu náměstí. Na opačné straně východní poloviny města vznikl klášter s kostelem sv. Vavřince.

Středověká architektura: Z kostelní stavby se dochovala pouze loď, upravená v pozdním baroku a doplněná ve stejné době o nové hlavní průčelí s věží. Presbytář s kryptou nahradila novostavba s pivovarskými sklepy.

Lomové zdivo, upravené roztíráním spárové malty po povrchu, střídá při barokních zásazích cihla a pískovcové kvádry. Otvory lemuje ze všech stran, včetně styčných, pečlivě opracovaný pískovcový kámen.

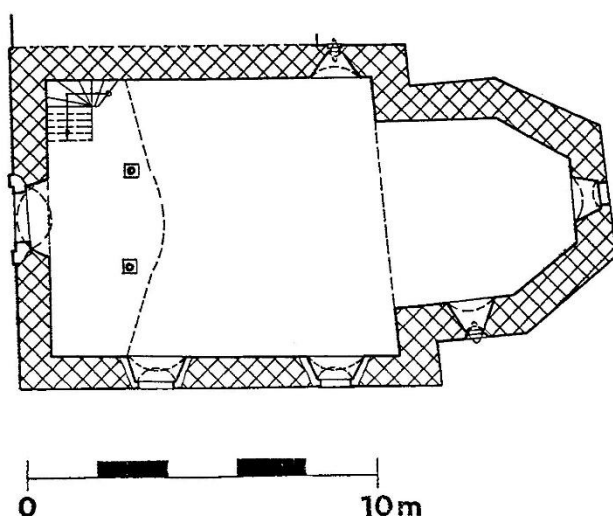
Z průčelí loď nabízí stávající architektura pouze severní a jižní. Západní průčelí přezdila mohutná barokní plenta, pořízená s výstavbou věže. Oběma sledovatelnými průčelími prostupovaly dnes zazděné či částečně přebourané okenní otvory. Do hloubky zdiva se sbíhají pískovcové špalety pod plnými oblouky. Levý okenní otvor severního průčelí doznal mladší,

nejspíše renesanční úpravy. Jižní průčelí doplňuje zazděný dveřní otvor, lemovaný pískovcovými kvádry, profilovanými do výrazného výžlabku mezi dvěma ústupky. Ačkoliv portál završil lomený oblouk, dokládá přitesání pískovce na styčných stranách se zdivem románské cítění stavby.

Dispozicí i výškou mimořádně rozměrnou loď propojoval s presbytářem, zvýšeným nad kryptou, mírně lomený oblouk. Okenní otvory se do interiéru rozevírají. Horizontální konstrukci loď neznáme, s ohledem na její šířku však musíme pravděpodobně počítat s podpůrným systémem.

Vedle nepříliš významných úprav či spíše oprav na sklonku středověku či v raném novověku, zasáhl do stavební podoby kostela pozdní barok. Ani jím však stavební vývoj objektu neskončil. Devatenácté století přestavělo stavbu, která již neplnila svoji původní funkci, na pivovar. Znamenalo to především odbourání presbytáře, vykopání krypty a výstavbu nové budovy se sklepy. Při budování jejich odvětrávací šachty využil stavebník při obezdívce průrazu hradbou románskou bobulovou hlavici, kterou odhalila oprava hradby v roce 1999. Zbylá část kostela, loď, získala při přestavbě patrování a nová okna se segmentovými oblouky.

67 JABLONNÉ V PODJEŠTĚDÍ - Sv. Volfgang (CL)

Poloha: Kostel stojí mimo historické jádro města (315 m n. m.), severovýchodně před městským opevněním, při středové cestě k východu, dnešní hlavní ulici.

Středověká architektura: Ze středověkého orientovaného kostela se zachovala loď s polygonálním presbytářem. Sesazení obou částí nerespektuje jednu osu, ale láme se na jejich styku k severu s tím, že východní strana lodi je kolmá k ose presbytáře. Severní stěna lodi probíhá rovnoběžně s jižní stěnou a západní k nim dosedá kolmo. Středověké horizontální konstrukce se nezachovaly.

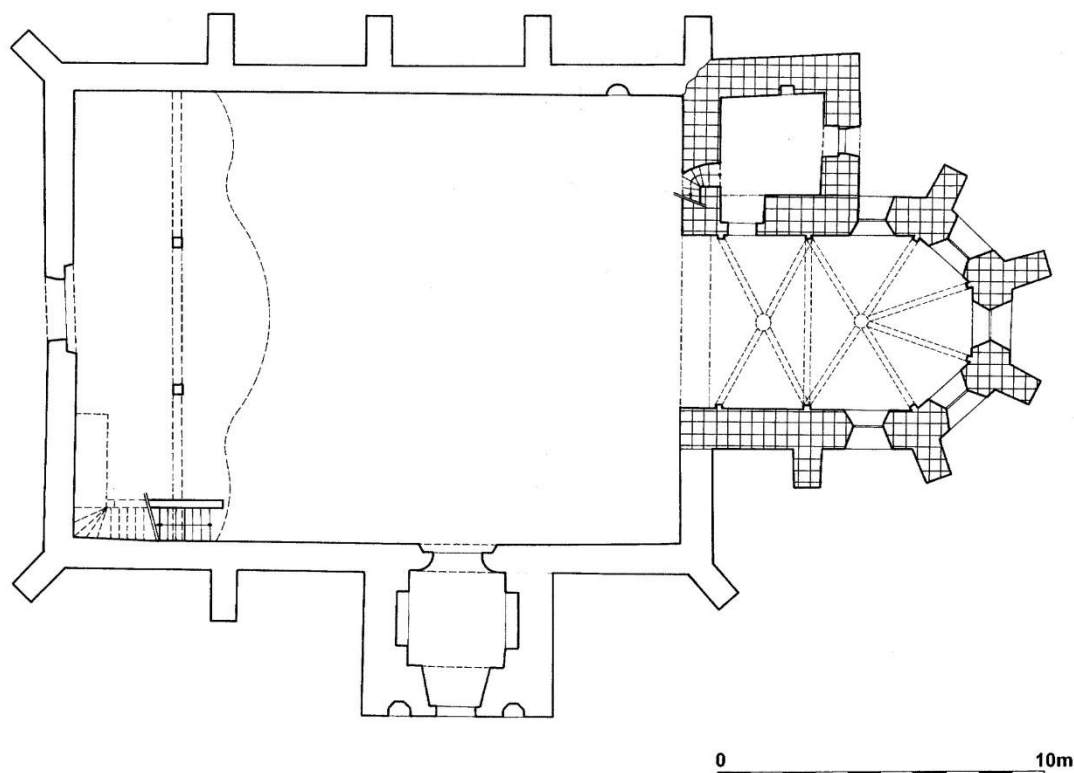
Objekt prošel od renesance množstvím přestaveb a úprav. Nové přeomítnutí průčelí v roce 1961 a opravy interiéru nedovolují určit strukturu středového zdiva a charakter snad ještě zachovaných omítek.

Průčelí polygonálního presbytáře dnes překrývá v nové omítce poškrabávané psaníčko, obíhající i ostatní průčelí kostela. Jižní stěnou presbytáře prostupuje okenní otvor s lomeným obloukem, prosekaným pravděpodobně do pískovcového architrávu. Jednoznačné určení této situace ovšem nevhodné recentní úpravy nedovolují. Rovněž nevhodné je i překrytí styčných spár okoseného ostění omítkou, přestupující pískovec nejméně v síle 1 cm. Stejný otvor včetně nevhodných úprav povrchu prostupuje i severovýchodním zdívem lodě.

Jižním průčelím lodí prostupují dva mladší okenní otvory. Západním průčelím spodního parteru dovoluje osa vstup dveřním otvorem s renesančním portálem. Trojosým horním parterem se otevírají v krajních osách dva mladší okenní otvory s plnými oblouky. Střední osu zdobí erb Pachtů z Rájova v mělké nice.

Na raně gotické založení kaple ukazuje v nevhodně novodobě upraveném interiéru nerovný povrch zdiva a dva už popsané okenní otvory se segmentovými záklenky. Presbytář do lodě dnes přechází přímo, bez vítězného oblouku, nelze však vyloučit jeho odstranění v průběhu mladších úprav.

69 JEDLKA - MALÁ VELEŇ – Sv. Anna (DC)

Poloha: Kostel leží na pravobřeží řeky Ploučnice, kde z jižního uklonění terasy vystupuje nevýrazný spočinek (213 m n. m.). Pod okraji hrany údolí probíhá komunikace z Benešova nad Ploučnicí do Děčína. Sídelní jednotka je součástí katastru Malá Veleň. Středověké osídlení Jedlka se patrně rozkládalo podél komunikace v blízkosti kostela.

Středověká architektura: Gotický orientovaný kostel zůstal zachován svojí hmotou v podobě, datované do počátku 16. století. K presbytáři z poloviny 14. století a brzy po té k severní straně přistavěné sakristii byla v 16. století zbudována nová, téměř čtvercová dispozice lodi. Hranolová věž na jižní straně lodi je až barokní z let 1715 – 1726 (Skopec, 2012, 124).

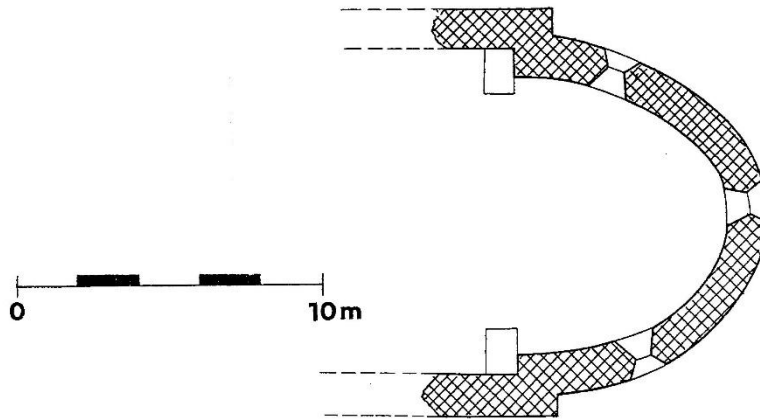
Výrazně odsazený hmotově nižší polygonální presbytář se otevírá, v baroku upraveným, nepatrně lomeným triumfálním obloukem do obdélného širokého jednolodí. Presbytář, zaklenutý jedním polem křížové klenby, střídá v závěru paprscité, šestidílné sklenutí. Hruškovitě profilovaná žebra nasedají na jehlancové a hranolové konzoly. Svorníky zdobí svorníky s rozetou.

Plochému baroknímu zastropení lodi neodpovídá systém opěrných pilířů v exteriéru, které zakončuje konkávní stříška. Svým rozvržením dokládají zamýšlenou goticko-renesanční klenbu interiéru. Okna v lodi mají mírně zahrocený oblouk a dělí je na středu jeden prut s motivem plaménků, srdce a kruhu.

Ze tří gotických portálů se jako nejstarší jeví portál s lineárně stoupající dvojicí prutů, které vybíhají z diagonálně zešikmené plochy soklu. Jeho detaily poukazují na polovinu 14. století s přesahem až do závěru století následujícího. Další dva portály na jižní a západní straně mají přetínané pruty vybíhající z diamantovaných a tordovaných soklů. Tyto detaily dovolují portály shodně datovat do sklonku 15. a především do počátku 16. století. Portály respektuje výrazná průběžná podokenní římsa svým pravoúhlým zalomením.

74 JINDŘICHOVICE POD SMRKEM - ZŘÍČENINA KOSTELA - sv. Jakub Větší

Poloha: Relikt kostela (400 m n. m.) stojí v prameništi asi 500 m jihovýchodně od okraje intravilánu současných Jindřichovic pod Smrkem, v německé nomenklatuře nazývaných Henersdorf. K osamocení reliktu stavby došlo zánikem staršího sídla a jeho nového založení podél Jindřichovického potoka někdy v polovině 15. století (Poche a kol. 1977, 603). Hypotéze, předkládané i v další historické literatuře, která spojuje zánik starší vesnice s jejím vypálením husity, odporuje několik skutečností. Především je třeba upozornit na absenci jakýchkoliv reliktnů vesnice včetně terénních stop. Středověké osídlení místa nedokládají ani povrchové sběry (Stará 1992, 38) ani archeologické výzkumy, prováděné zde jednak J. Kavánem (1976), jednak M. Starou a P. Brestovanským (1999). Sama dnešní vesnice, stejně jako řada jiných, založených ve 13. století na Frýdlantsku, náleží typu údolní lánové vesnice a není tedy třeba hledat její vznik v polovině 15. století. Současně však její založení v této době nelze vyloučit. S ohledem na to, že písemné prameny hypotézu o přeložení vesnice nedokládají, vysvětlujeme si ji jako účelovou k nevysvětlené poloze reliktnů kostela. Pro středověk nejednoznačné zůstává i zasvěcení kostela, připomínané v písemných pramenech až v 17. století.

Středověká architektura: Z kostela se zachoval pouze orientovaný presbytář do úrovně záklenku okenních otvorů a navazující část lodě s relikty postranních oltářů. V nedávné době proběhla konzervace stávajícího zdiva, které předcházela archeologický výzkum (Stará - Brestovanský 1999). Sondy v interiéru objektu zjistily úroveň podlahy vyskládané z nepravidelných kamenů o rozměrech od 25 do 50 cm, pokládaných na plocho. Střepový materiál v zásypu nad dlažbou datují autoři výzkumu jako novověký.

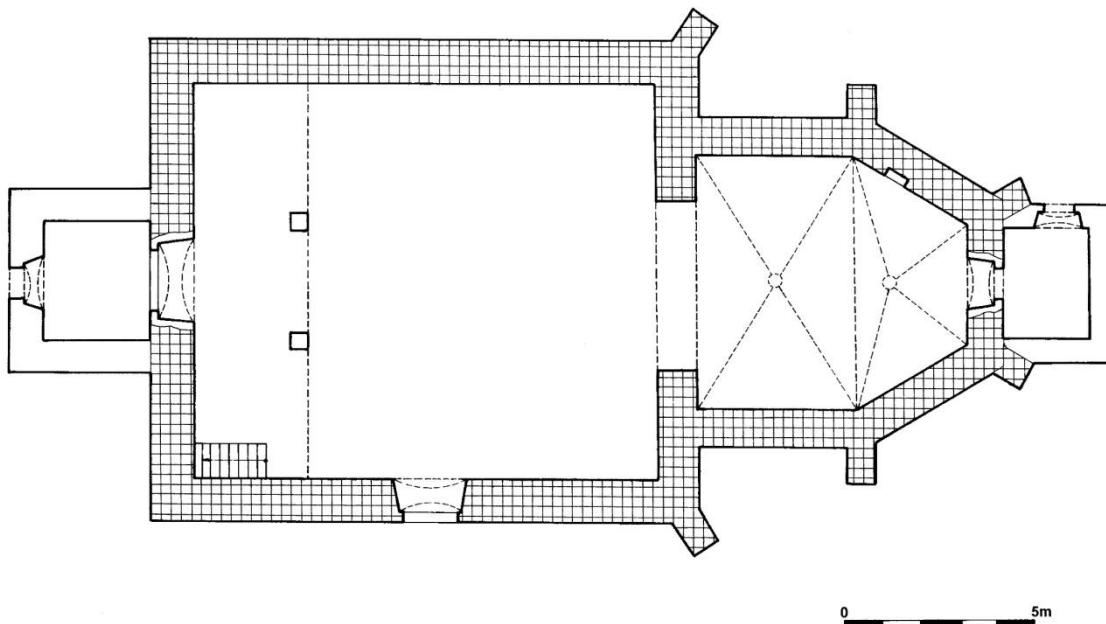
Půlkruhový presbytář opisuje dispozičně tvar poloviny elipsy s jedním okenním otvorem na východní straně a po jednom na severní a jižní straně. Okenní otvor na východní straně se výrazně odlišuje od zbylých dvou svými rozměry. Půlkruhový záklenek nasedá na rozšiřující se špalety. Jeho světlá výška je nižší než u ostatních reliktních oken. Tyto relikty jsou naopak svým tvarem úzké a vysoké se šikmou bankálovou lavicí a výrazně rozšířenými špaletami. Podle náklonu kamenů u severního a jižního okenního záklenku soudíme na plné oblouky. Rozdílnost otvorů interpretujeme jako dvě časově odlišné stavební fáze, které však nelze bez důkladné analýzy jednoznačně doložit. V opadlé vnitřní lici severovýchodního zdiva presbytáře naznačuje dochovaná líc zadní stěnu výklenku, pravděpodobně sanktuáře.

Lodě se na levé a pravé straně oproti presbytáři rozšiřuje asi o 1 m. Z jejich reliktních lze vyčíst jeden okenní otvor na jižní straně, druhý na protější. Zde byl otvor kratší z důvodu dveřního otvoru pod ním. V severovýchodním a jihovýchodním koutu lodě se dochovaly ve zbytcích zděné sokly, snad stípity postranních oltářů.

Režné zdivo odhaluje převážně lomový, ale i sbíraný kámen (žula, znělec, kusy křemene, v malém množství pískovec). V okenních otvorech se ojediněle objevuje v lici přepálená cihla různých rozměrů (8,0-8,5 x 13,0-14,0 x 25,5-27,0 cm). Kameny jsou ložené v bílé vápenné maltě s kusy vápna a s příměsí hrubé frakce říčního písku (až 10 mm). Omítky se dochovaly jen ojediněle. Na průčelí připomínají omítky jiných středověkých objektů, kde vyteklá malta byla rozetřena po povrchu kamenů tak, že je z části nebo plně překryla. Interiérové omítky byly

postupně narušeny a jejich stávající stav již nedovoluje rozhodnout, zda se nejedná pouze o podhoz. Jejich technologie je stejná jako u omítek na průčelí.

76 KLAPÝ – sv. Jan Křtitel (LT)

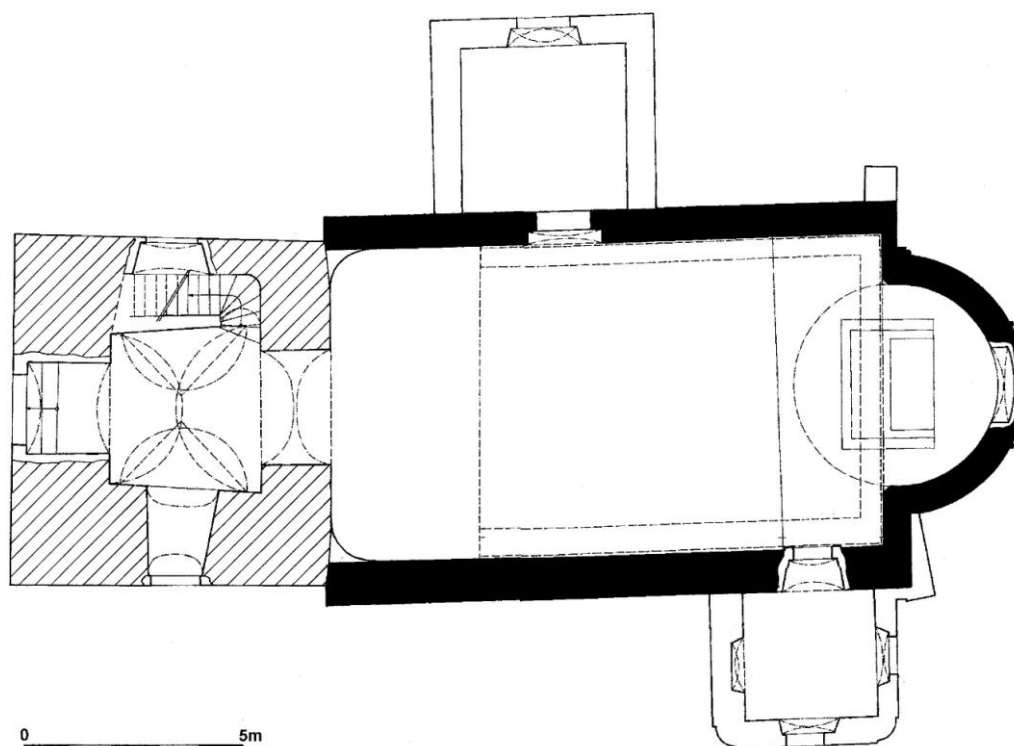

Poloha: Vesnice Klapý se rozkládá na západním svažitém úpatí kupy Házmburku se stejnojmenným hradem. Prochází jí spojnice mezi Libochovicemi a Třebenicemi, která se mimo obdélnou návěs kříží s komunikací, přicházející od jihozápadu k severovýchodu, snad vzhůru ke hradu. I na této komunikaci vzniká obdélná návěs, na své jižní straně rozšířená do čtverce. Kostel (235 m n. m.) byl zbudován uprostřed návsi nad severojižní komunikací, kterou na konci 19. a počátkem 20. století zasáhly katastrofické sesuvy půdy. Podle zdroje vody, jejíž prameniště naznačuje indikační skica stabilního katastru a který se vléval do Rosovky (Klapský potok), protékající pod svahem obce, se zdá, že staršího původu je jádro kolem komunikace jihozápad – severovýchod. Kostel by tak byl součástí mladšího urbanistického řešení.

Středověká architektura: Orientovaná gotická stavba je složena z polygonálního presbytáře odsazeného od obdélného jednolodí a na západě v ose s přistavěnou hranolovou věží. Východní stranu presbytáře kryje novodobá sakristie. Hlavní vstup do kostela se otevírá na jih ve středu průčelí lodě. Jeho jemná profilace složená z oblounů, ústupků a výžlabků vybíhá z pohledově pravoúhle zalomené trnože a končí v lomeném oblouku. Portál datujeme do konce 15. století.

Plochý strop lodě nekoresponduje se dvěma opěráky na východních nárožích. Pravidelně rozvržené okenní otvory v lodi i v presbytáři byly pseudogoticky upraveny nebo nově proraženy. Datace subtilní věže zůstává s ohledem na plošné omítnutí nejasná. Prostor kněžiště od lodi odděluje poměrně široký vítězný oblouk s výraznou profilací z pískovcových kvádrů. Samotný prostor sklenulo jedno pole křížové klenby a paprscitý závěr. Subtilní hrušková žebra vycházejí z římsových konzol, které datujeme do druhé poloviny 14. století. Sanktuář, vsazený do levé zdi polygonu presbytáře, je sesazen ze dvou různých částí. Horní část zdobí vimperk, zakončeným fíálou, po obvodu s kraby. Spodní část je odlišná nejen užitím barevnosti, ale i hrubším výtvarným řešením s obrácenou lilií, která nevylučuje možnost druhotného obráceného užití. Ze stejného materiálu je i reliéfní plastika Krista vpravo nad sanktuářem. Drobný architektonický prvek datuje stejně jako zaklenutí presbytáře do druhé poloviny 14. století. K východní straně presbytáře je přistavěna plochostropá pozdně barokní sakristie.

79 KOSTOMLATY POD ŘÍPEM - sv. Petr a Pavel (LT)

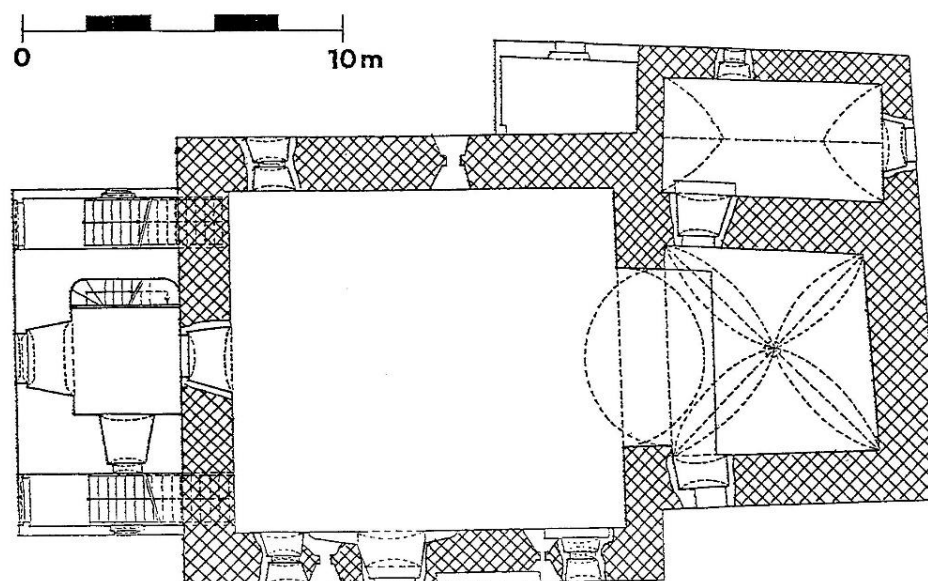
Poloha: Téměř kruhová návesní ves byla založena v blízkosti hory Řípu v rovinatém terénu. Přesto však pro kostel našel stavitel (233 m n. m.) výrazně vyvýšenou polohu uprostřed návsi. Na severozápadní straně extravilánu se nachází rozsáhlé prameniště, které znamenalo pro vzniklé osídlení zdroj vody.

Středověká architektura: Orientovaná stavba z první čtvrtiny 13. století (Merhautová 1971, 147) sestává z románské lodi a půlkruhové apsidy. Svoji úpravou pláště apsidy členěnou třemi slepými arkádami se řadí mezi kostely doksanské skupiny. Úzký románský okenní otvor s plným záklenkem, vysekaným v architrávu, a se sešikmenými špaletami, zůstal zachován v ose na východní straně apsidy. Stejně řešená trojice oken se uplatňovala i na jižní straně lodi a domyslet je můžeme i na straně severní, kde jsou prokazatelně doloženy v pravé a střední ose. Dnes je okenní otvor v levé ose lodi zrušen. Současný portál v gotickorenesanční předsíni je zazděný. Obloučkový vlys se zachoval pod okapní římsou na jižní straně lodi. Předpokládat ji můžeme rovněž na severní straně a snad i na koruně apsidy, kde ji dnes nahrazuje novodobý obloučkový vlys. Vrcholné období gotiky se podepsalo zvětšením okenních otvorů v apsidě a přistavěním

nárožních opěráků zajišťující rozpon vítězného oblouku. Opěrák na jižní straně patrně musel reagovat na starší zdivo již existující sakristie, protože byl postaven s mírným vychýlením. Nejspíše na konci 15. století byl kostel doplněn o mohutnou hranolovou věž výrazně upravenou barokně v roce 1748 (Matějka 1898, 116). Na severní straně lodi byla přistavěna gotickorenesanční předsíň, profilovaný vstupní portál s plným obloukem a pohledově šikmými náběžními štítky z konce 15. století. Interiér byl v době dokumentace nepřístupný. Podle B. Matějky (1898, 116) je interiér sklenut křížovou klenbou s prožlabenými klínovými žebry, plynule zabíhajícími do zdí. Předsíň zakryla půlkruhový vstupní portál do kostela, v době Matějky popisující již zazděný. Nové obdélné okenní otvory v lodi, volutový štít dělený římsami patří pozdní renesanci přelomu 16. a 17. století. Ke klasicistním úpravám se řadí i sakristie po jižní straně lodi. Plochostropý interiér lodě odděluje apsidu s konchou plný vítězný oblouk, vložený v této podobě později. Patrně s ním souvisí i přiložené opěráky ve východních nárožích lodi. Barokně upravenou gotickou věž zaklenula v přízemí plná valená klenba s trojbokými výsečemi. Nelze vyloučit, že věž nahradila románskou.

81 KRÁSNÝ LES - sv. Helena (LB)

Poloha: Kostel leží na nevýrazné pravobřežní terase potoka Řasnice, ve výšce 358 m n. m. Kolonizační lánovou vsí ze 13. století patrně procházela významná komunikace z královské Žitavy přes Frýdlant dále do Slezka. Kostel je situován na styku intravilánu vesnice Krásný Les, dříve jmenované Schönwald, a intravilánu Dolní Řasnice.

Středověká architektura: Orientovaný kostel složený z jednodolí, pravoúhlého presbytáře a obdélné sakristie po jeho severní straně, doplňuje na západě hranolová věž. Stavba začátkem 90. let 20. století vyhořela a před opravou byl proveden zevrubný stavebně historický průzkum (Ebel - Gabriel 1992), který poukázal na některé zajímavé skutečnosti, potvrzující stáří a vývoj kostela.

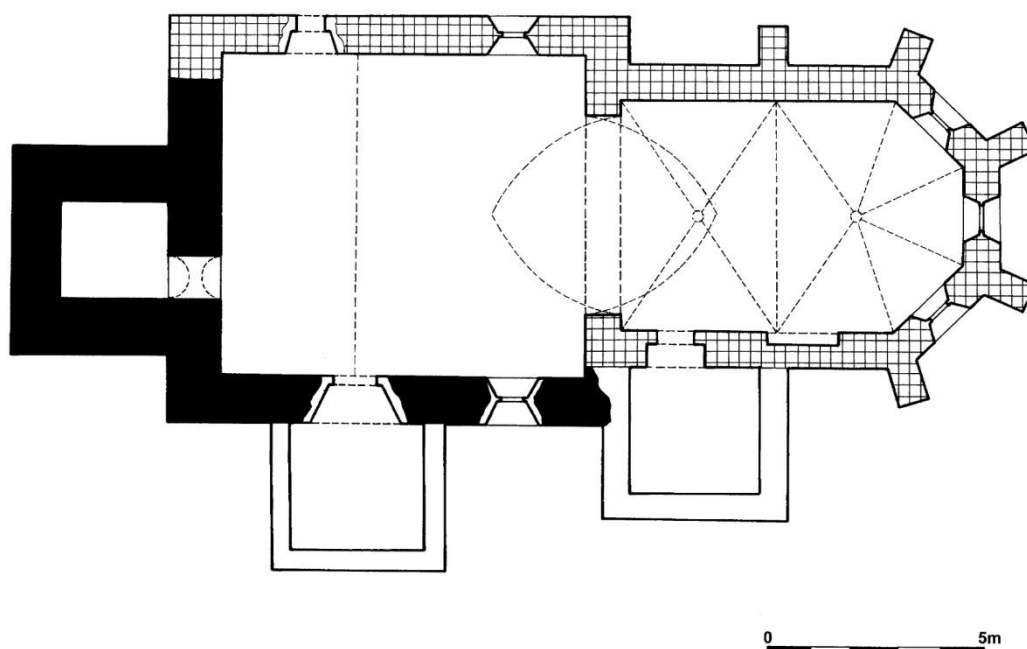
Za základní zdící materiál téměř 170 cm silného zdiva bylo využito lomového kamene místních žul a ortorul. Vápenná hrubá malta, vyteklá ze spár, byla roztírána přes líčové kameny do různě silné zvlněné omítky. Na tento pekovaním upravený povrch nasedaly další, mladší omítky, včetně jílové omazávky (Ebel - Gabriel 1992, 35).

Původní okenní otvory v lodi byly v baroku zazděny nebo přezděny současnými. Nejlépe zachovaný okenní otvor odkryla sondáž na severní straně lodi. Jeho šířka do interiéru dosahovala 124 cm a výška 275 cm. Záklenek s plným obloukem připomínající spíše konchu, končil ve vrcholu 37 cm pod fabionem. Otvor měl rozevírající se špalety omítané nejstarší zatíranou omítkou. Světlost oken bez kamenného ostění byla asi 30 cm. Další dva okenní otvory v šíři 150 cm sondáž zjistila na jižní straně lodi pod parapety současných oken.

Presbytář zaklenula křížová klenba s lomenými, široce rozevřenými čely. Průzkum prokázal, že kamenná žebra byla odstraněna v mladším období, kdy došlo k zaplnění vzniklých jizev cihlami. Okenní otvory v presbytáři na východní a jižní stranu nebyly pro zachovaný stav omítek ověřovány. Současné okenní otvory jsou novodobé a mohly nahradit menší štěrbinová okna. Upraven byl i vítězný oblouk, který je dnes zaklenut mírně stlačeným obloukem.

Sakristii, situovanou po severní straně presbytáře, zaklenula v ose východ - západ lomená valená klenba. Východní průčelí presbytáře plynule přechází v dispoziční přímce na zdivo sakristie. V interiéru je čitelné zeslabení zdiva sakristie úměrně velikosti prostoru na 90 cm. Dveřní otvor se svým jednoduchým kamenným ostěním uplatňuje do presbytáře. Předpokládaný okenní otvor na východní straně sakristie zanikl při proražení dalšího vchodu. Severní stěnou pod okenním otvorem prostupuje kamenná trojboká výlevka, ústící na vnější průčelí.

84 KŘESÍN – sv. Václav (LT)

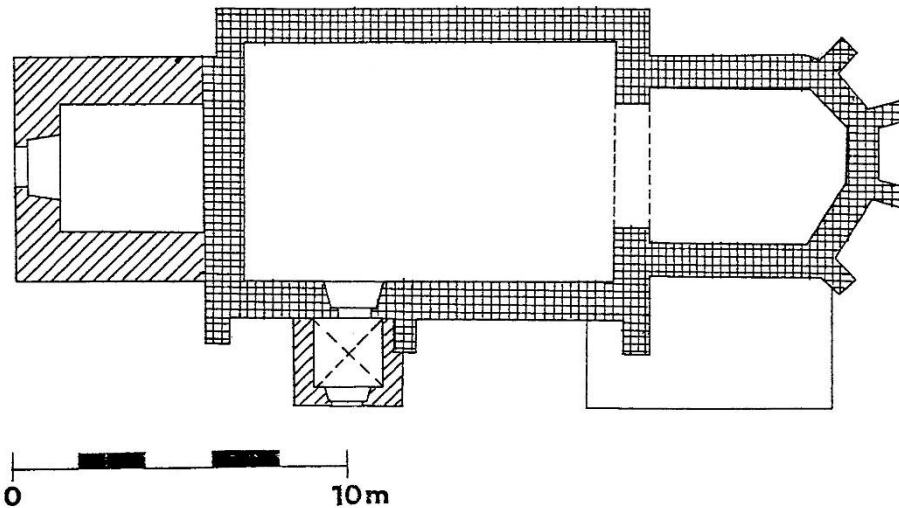

Poloha: Stanovit urbanistické rozvržení Křesína, tím méně jeho vývoj, přesahuje rámec této práce. Vedle vztahu s nedalekými Levousy na pravobřeží Ohře, složité komunikační sítě, provázené dvěma obdélnými návsemi zůstává nevyřešenou otázkou i poloha kostela mimo intravilán vesnice. Kostel (165 m n. m.) leží na vyvýšené poloze v blízkosti mostu, který vystřídal starší přívoz.

Středověká architektura: Orientovaný jednolodní kostel s polygonálním presbytářem v ose západního průčelí zakončuje hranolová věž. Na jižní stranu presbytáře přisedá sakristie, stejně jako starší předsín od jihu k lodi. Vstupní portál na severním průčelí kryje pseudogotická předsín. Plochostropou loď na půdorysu téměř čtverce zdobí štukové zrcadlo s fabionem. Slabší severní zeď lemují armovaná nároží, zatímco tlustší jižní zeď je bez armování. Rozdílnost interpretujeme starší jižní zdi. Předpokládáme, že spolu s hranolovou věží náleží k nejstarší zachované románské stavbě. Starší románský portál, který touto zdi nejspíše prostupoval, nahradil lomený portál s třemi hruškovitě profilovanými lineárně stoupajícími pruty z poslední čtvrtiny 13. století. Ve východní polovině loď osvětlují na severní i jižní straně vždy jeden a jeden okenní otvor s

lomenými oblouky a dřevěnou pseudogotickou kružbou. Třetí okno zaklenuté segmentovým záklenkem prostupuje jižní zdi blíže k věži. Nejspíše nahradilo menší okenní otvor, který osvětloval tribunu. Současná tribuna, sklenutá do traverz, pochází z konce 19. století. Hranolová věž na západní straně, postavená z opukového kvádřikového zdiva, je vůči lodi mírně vyosená. Její založení v románském slohu dokládá vedle opukového kvádřikového zdiva i sdružený okenní otvor, otevírající se dnes do krovu lodi. Pohledově se zvonové patro uplatňuje lomenými okenními otvory s okoseným ostěním. Presbytář je oddělen lomeným triumfálním obloukem. Zaklenulo ho jedno pole křížové klenby oddělené od paprsčitého závěru meziklenebním žebrem. Klínová žebra s vyžlabením dosedají na kružbové konzoly. Svorníky zdobí antropomorfní a vegetabilní reliéfy. Do severní zdi presbytáře je vložen sanktuář s vimperkem, fiálami a se slepými kružbami. Naproti, v jižní zdi je sedile v plastickém orámování se dvěma konzolami dělící zadní plochu do třech lomených oblouků s kružbou. Vstup do plochostropé sakristie v jižní zdi je obdélný.

85 KŘEŠICE - Sv. Matouš (LT)

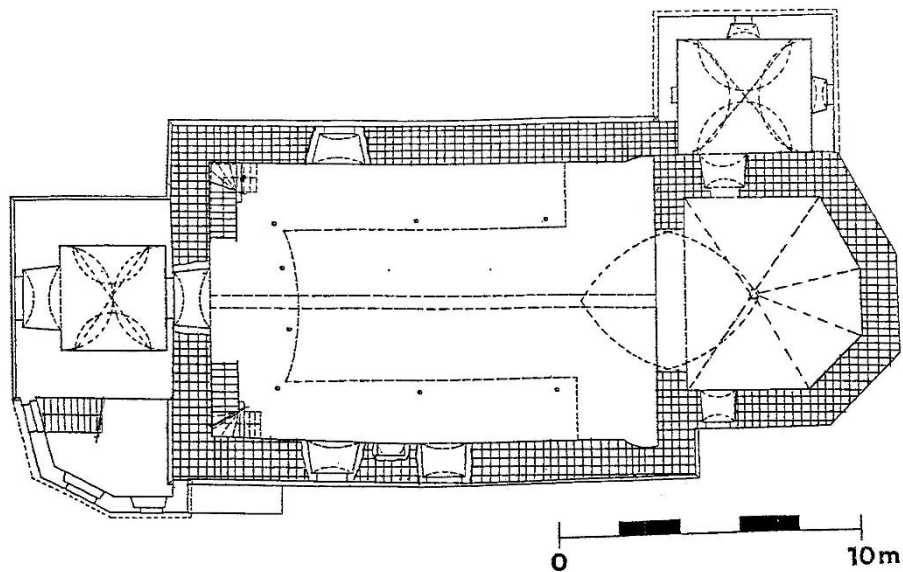

Poloha: Osídlení vzniklo již v pravěku na pravobřeží Labe, u soutoku s Blatenským potokem, který lemuje jádro vesnice na severní straně. Kostel stojí na vyvýšené poloze ve středu trojúhelné návsi (155 m n. m.).

Středověká architektura: Kostel byl postaven jako jednolodní obdélná stavba s odsazeným polygonálním presbytářem a opěrným systémem. Na západní straně před průčelí předstupuje středověká hranolová věž a od jihu k lodi přisedá pozdně gotická předsíň. Sakristie, přiložená k jižnímu průčelí je novodobá.

Prostor presbytáře sklenula žebrová klenba ze 14. století, zatímco loď je plochostropá s vloženou pozdně gotickou zpěváckou tribunou. Opěrný systém lodi se nachází pouze na jižní straně. Severní je bez opěráků. Důvody tohoto řešení neznáme.

86 KŘÍŽANY - Sv. Maxmilián (LB)

Poloha: Osou údolní lánové vesnice protéká Ještědský potok. Podle něho prochází sídlem od východu k západu komunikace, míjející rovněž při potoce mírně vyvýšené místo s kostelem (380 m n. m.).

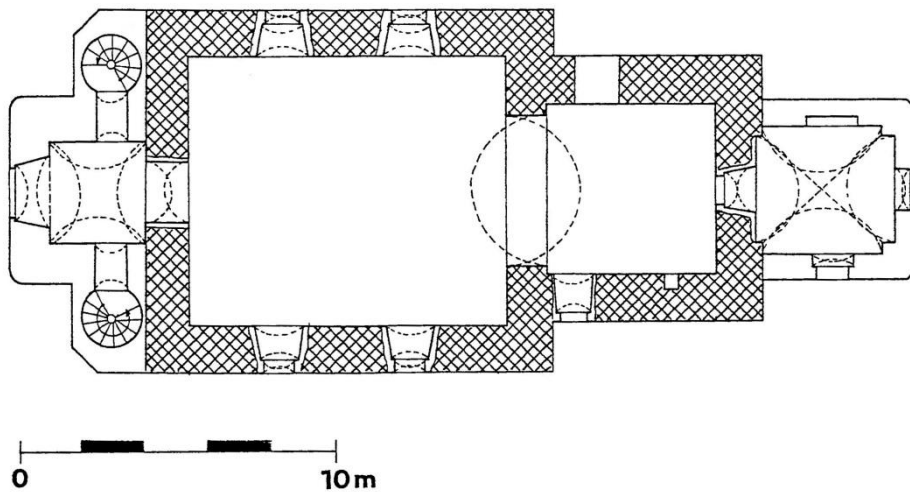
Středověká architektura: Z poloviny 14. století se zachovala loď na půdorysu obdélníka a polygonální presbytář na východě. Plochostropé jednolodí, se šířkou zdiva 130 cm, osvětlují ve spodní úrovni dva okenní otvory a v horní čtyři. Všechna okna jsou novodobá, vyzděná z cihel. Nově proražené okenní otvory se segmentovým záklenkem souvisí s osvětlením prostoru pod dřevěnou emporou, která je přiložena po třech stranách lodě. Vstup dnes zajišťuje dveřní otvor na její západní straně z podvěží. Zda se jedná o novodobý průraz nebo jen o zvětšení původního otvoru, nedovedeme bez hloubkového průzkumu rozhodnout. Další portál, ovšem dnes též novodobý je na jižní straně lodi.

Polygonální presbytář bez opěrných pilířů sklenula žebrová klenba. Jediný středověký okenní otvor se středovým prutem, zakončený lomeným obloukem, se zachoval na jižní straně.

Presbytář se na loď napojuje lomeným vítězným obloukem. Sakristie, situovaná po východní straně presbytáře je novodobá, stejně jako hranolová věž při západním průčelí lodi.

Za povšimnutí stojí omítky v interiérech i exteriérech. Na nároží presbytáře, v místech pod opadlou omítkou, se objevuje předrýsování a tím zvýraznění světle šedými plochami imitující armované nároží.

87 KUNRATICE - Všech Svatých (LB)

Poloha: Kostel leží na západní hraně údolí přítoku Smědé ve výšce 293 m n. m. Pod uvedenou hranou v ose jih - sever probíhá komunikace podél toku, kolem které je osídlení zformováno do údolní lánové vesnice. Kunratice, dříve nazývané Kunnersdorf, leží jen 3,5 km západně od Frýdlantu při jeho důležité spojnici se Žitavou.

Středověká architektura: Stavba se řadí mezi vesnické kostely s pravoúhlým presbytářem. Z nejstarší hmoty se zachovala loď na půdorysu obdélníka a pravoúhlý presbytář na východě. Plochostropé jednolodí, blížíci se půdorysem čtverci (8,4 x 10,0 m) se šířkou zdiva 150 cm, osvětlují ve spodní úrovni čtyři okenní otvory, vyzděné z cihel, dva v jižním a dva v severním zdivu. Nově proražené okenní otvory se segmentovým záklenkem souvisejí s osvětlením prostoru pod dřevěnou emporou, která je přiložena po třech stranách lodi. V další, vyšší úrovni, prostupují dva okenní otvory jižním zdivem a dva severním. Rozevřené špalety vynášejí plné záklenky. Domníváme se, že ve stejných místech byly i původní okenní otvory, později rozšířené a upravené do současné podoby. Vstup dnes dovoluje dveřní otvor na západní straně lodi z podvěží. Zda se jedná o novodobý průraz nebo jen o zvětšení původního otvoru, nedovedeme bez hloubkového průzkumu rozhodnout. Středověký portál, vzhledem k porovnání s jinými objekty

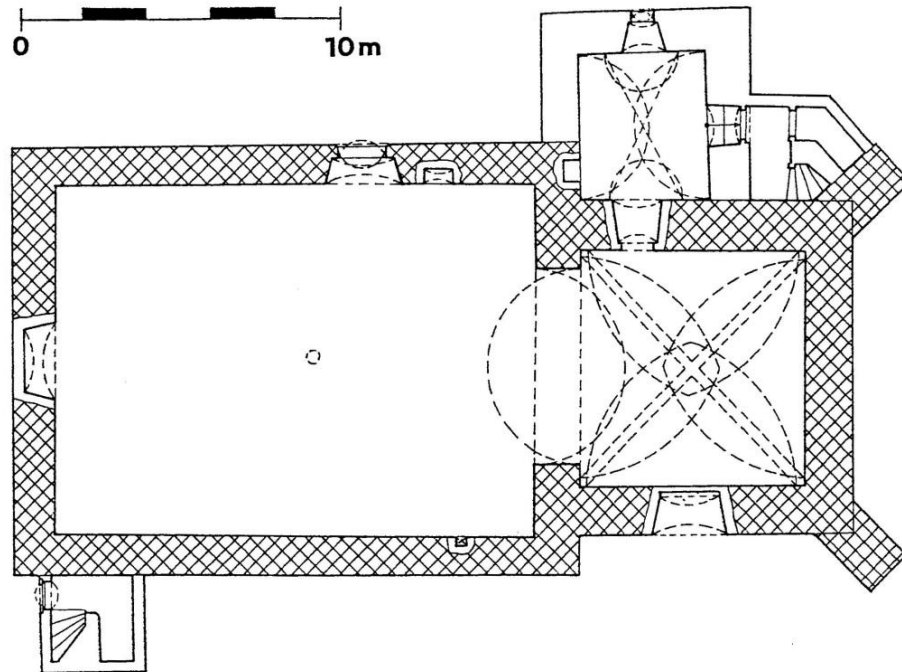

ve výběžku, by byl typičtější v severním nebo jižním zdivu lodě, kde se však po něm nezachovaly žádné stopy.

Plochostropý presbytář je postaven na půdorysu čtverce. Na loď je napojen plným vítězným obloukem, který byl rozšířen po stranách a nahradil tak patrně lomený oblouk. Nerovnost stěn je značná, ale těžko rozhodnout, zda byl presbytář zaklenut. Okenní otvory na jižní a severní straně jsou stejné jako v lodi. Pravděpodobně se jedná o původní a později ve světlé šířce zvětšované otvory. Sakristie, situovaná po východní straně presbytáře je novodobá. Stejně jako hranolová věž při západním průčelí lodi.

Za povšimnutí stojí omítky průčelí, čitelné především na jižní straně lodi. Na nároží, v místech pod opadlou omítkou, se objevuje na režném zdivu se zatíranou spárovou maltou hrubě strhávaná omítka. Při nárožích je dobře patrné předrýsování kletované omítky na plochách iluzivního armovaného nároží. Kletovaný povrch zvýrazňuje oproti hrubší tmavé základní ploše bílý pačok.

88 KUŘÍVODY - sv. Havlovi opatovi (CL)

Poloha: Město Kuřívody, situované nedaleko Mimoně, zaniká po roce 1947, kdy jeho kontinuální vývoj je přerušen vznikem vojenského prostoru Ralsko. Úplné devastaci armádou nepodlehla pouze tvrz, kostel a fara s několika málo domy z kdysi četné zástavby. O umístění kostela v historickém jádru města nás informuje indikační skica. Kostel se rozkládal v městském jádře (334 m n. m.), 80 m jižně od na koso položeného obdélného náměstí. V areálu byl obklopen hřbitovem společně se školou a farou.

Středověká architektura: Prostou jednolodní raně gotickou stavbu s presbytářem na půdorysu čtverce, orientovaném k východu, doplňuje na severní straně ke kněžišti přiložená barokní věž s mladším schodištěm vtěsnaným mezi ní a opěrák severovýchodního nároží. Ze stejné doby pochází i schodiště na tribunu, při jihozápadním konci jižní stěny lodě. Součástí stavby byla už neexistující oratoř při jižní zdi presbytáře a předsíň u severního portálu. Výškově celé stavbě dominuje věž, přesahují svojí střechou hřeben sedlové střechy lodě a presbytáře.

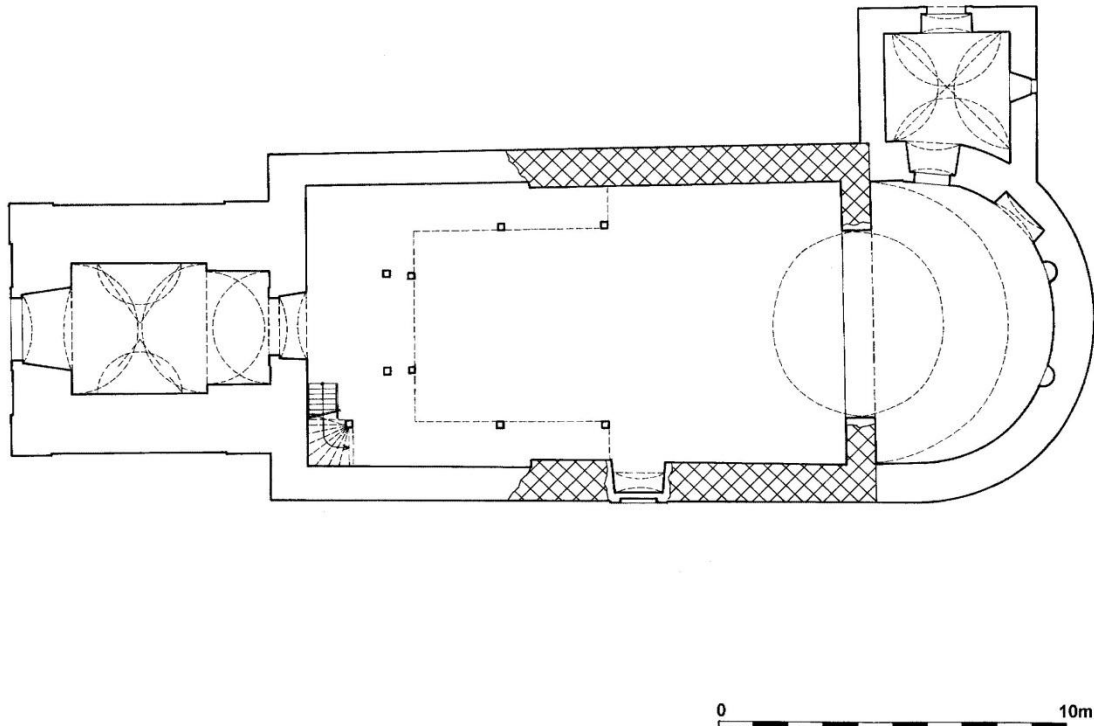
Středověká zdivo je lomové ze sbíraných hornin (čedič, křemenec, pískovec) na hubenou hrubou maltu, při povrchu asi vlivem požáru červenou. Na průčelích se původně spárová malta roztírala přes hlubší líce kamenů. V interiéru toto řešení nahrazovalo podhoz jemných středověkých omítek, zdobených výmalbami v několika vrstvách.

Průčelí presbytáře na severní straně zcela překrývá mladší zástavba. Rovněž na straně jižní došlo k přiložení mladšího objektu, dnes sice odbouraného, omítkami však dosud překrývajícího z větší části průčelí. Ani přístavbou nepostižené východní průčelí neposkytuje řešení středověkého osvětlení presbytáře. Štít tvoří sice cihlová zeď, zdá se však, že jeho tvar vychází ještě ze středověkého řešení. Opěráky v nárožích náleží strukturou zdiva středověku, k jejich přiložení však došlo až po zbudování stavby.

Interiér presbytáře kryje klenba anuloidického typu s převýšenými diagonálními oblouky, ke kterým konkávně stoupají ve styku ještě otupené vrchotnice. Žebra klenby a jejich přípory jsou přisekané a štukované v baroku. Na severním zdivu odkryla sondáž gotický okenní otvor (Gabriel - Urban 1991). Oboustranně se rozevírající špalety pod lomeným záklenkem tvoří z vnější strany pečlivě upravené pískovcové kvádry, z interiéru je výklenek omítán. Do lodi se presbytář otevírá plným vítězným obloukem, upraveným do této podoby až v novověku.

Středověký rozsah lodi dokládá armování, dochované ve všech čtyřech nárožích. Naopak se s ohledem na mladší úpravy nedochovaly žádné středověké okenní otvory. Středověku náleží ze zjištěných otvorů pouze výklenek severního dveřního otvoru. Jeho ostění upravil některý z mladších zásahu do objektu. Zjištění podoby západního vstupu, patrného jak na průčelí tak i v plochostropém interiéru, brání cementové omítky.

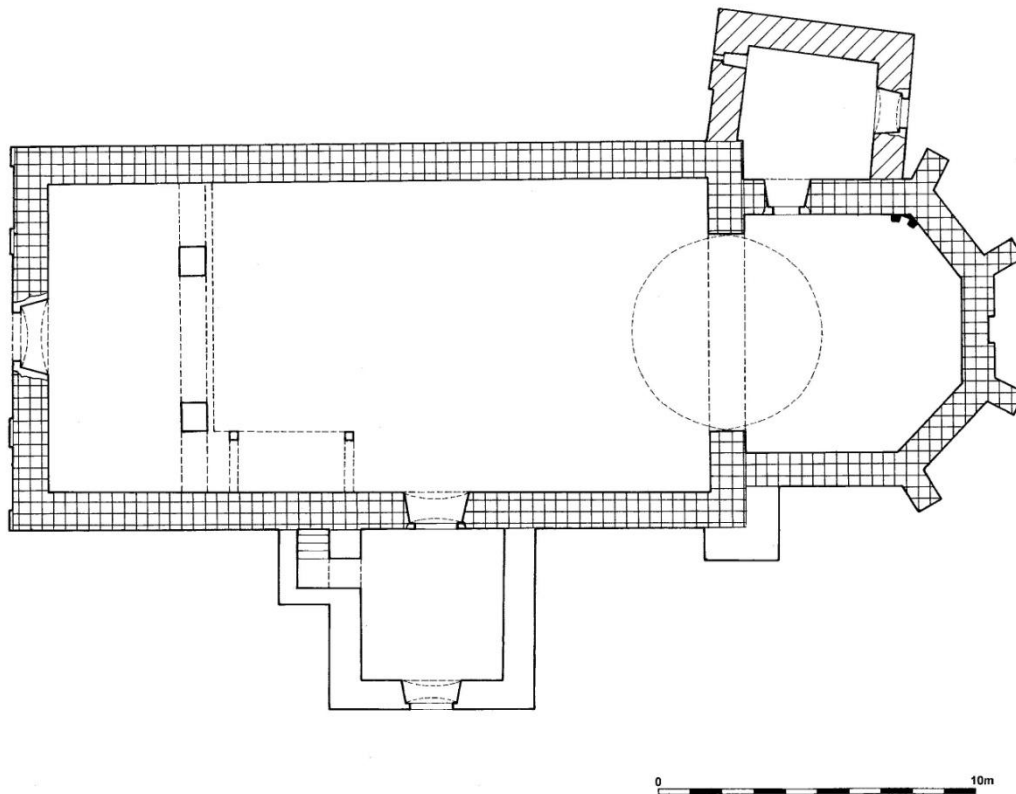
90 LETAŘOVICE – SV. Jakub Větší (LB)

Poloha: Středověké osídlení se nesoustředilo jen kolem kostela, ale tvořilo rozptýlenou zástavbu limitovanou pravobřežním svahem údolí řeky Mohelky. Kostel (360 m n. m.) leží na ostrohu, vyděleném z plošiny dvěma bočními údolími, spolu se třemi vesnickými usedlostmi, zachycenými na indikační skice stabilního katastru.

Středověká architektura: Z gotické stavby odhalil SHP (Pešta 2014) pouze relikv lodi, zjištěný v severním a jižním zdivu lodi současné. Gotické zdivo se výrazně odlišuje svoji strukturou ze sbíraného kamene. Na severní straně jím prostupovaly dva úzké okenní otvory se zužujícími se špaletami pod lomenými oblouky. Z těchto relikvů lze loď rekonstruovat jako téměř čtvercovou a datovat ji na přelom 13. a 14. století. Půlkruhový presbytář, v exteriéru neodsazený, zaklenula koncha. Současná prodloužená loď je plochostropá s kazetovým malovaným stropem z roku 1695. Na západním průčelí byla v roce 1733 přistavěna hranolová věž.

96 LIBOUCHEC – sv. Tří králů (UL)

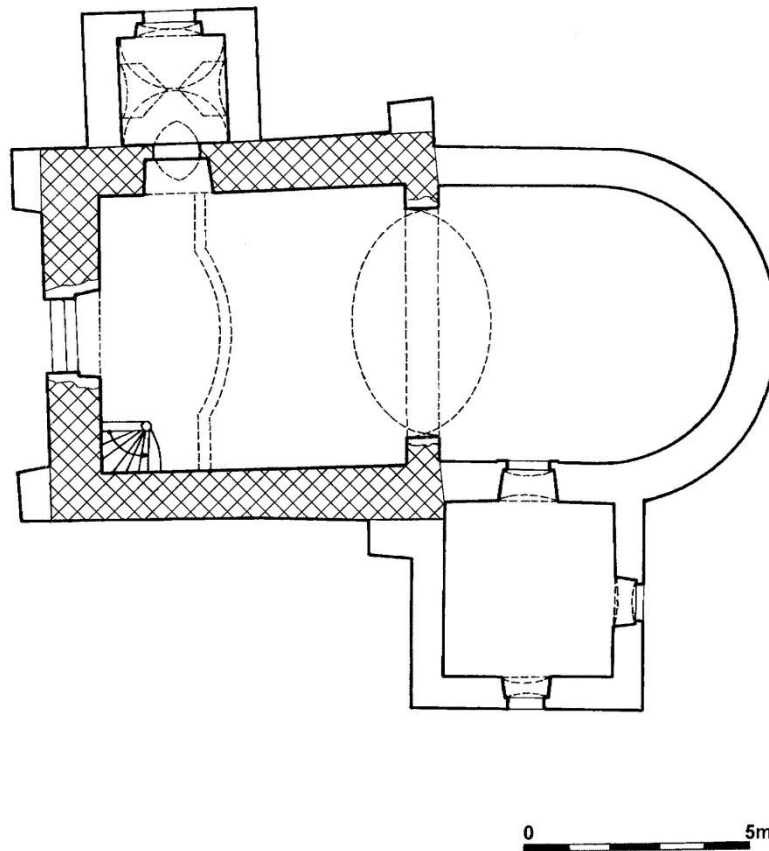

Poloha: Dnes 5 km dlouhá vesnice leží 5 km od Nakléřovského průsmyku ve strategické poloze na staré komunikaci, vedoucí k Labi do Podmokel. Rozptýlené osídlení se rozkládá v údolí podél Jílovského potoka mezi svahy Krušných hor, Českého středohoří a Labských pískovců. Kostel (340 m n. m.) se nachází na vyvýšené dominantní poloze u soutoku Tisé a Jílovského potoka v historické části, s renesančním zámekem, poplužním dvorem a údajným tvrzištěm. Mohutné schodiště na jižní straně kostela směrem od komunikace vyrovnává téměř desetimetrový výškový rozdíl.

Středověká architektura: Ze středověkého kostela se dochoval polygonální presbytář s opěráky a obdélné jednolodí. Kněžiště v exteriéru horizontálně člení sokl a průběžná profilovaná podokenní římsa opisující i tělesa opěráků. Lomená okna člení kružba dnes s odstraněnými pruty, která otvory datuje do druhé poloviny 14. století. Datování lodi se opírá pouze o hmotový poměr mezi presbytářem a lodí. Otvory a jejich architektonické články včetně strohého západního průčelí dataci zdiva nedovolují.

Interiér přesbytáře a lodi je plochostropý s fabionem. Sakristii zpřístupňuje sedlový portál patřící 15. století. Vedle něho na dispozičním zlomu je výklenkový pozdně gotický sanktuář zakončený oslím obloukem. Sakristie sklenula plná valená klenba. Výrazný opěrný pilíř na jihovýchodním nároží lodě patrně značí jisté problémy, které můžou souviset s narušením objektu a jeho statikou. Věž byla přistavěna k jižní straně lodi v období pozdní renesance a barokními a klasicistními úpravami, stejně jako ostatní průčelí kostela.

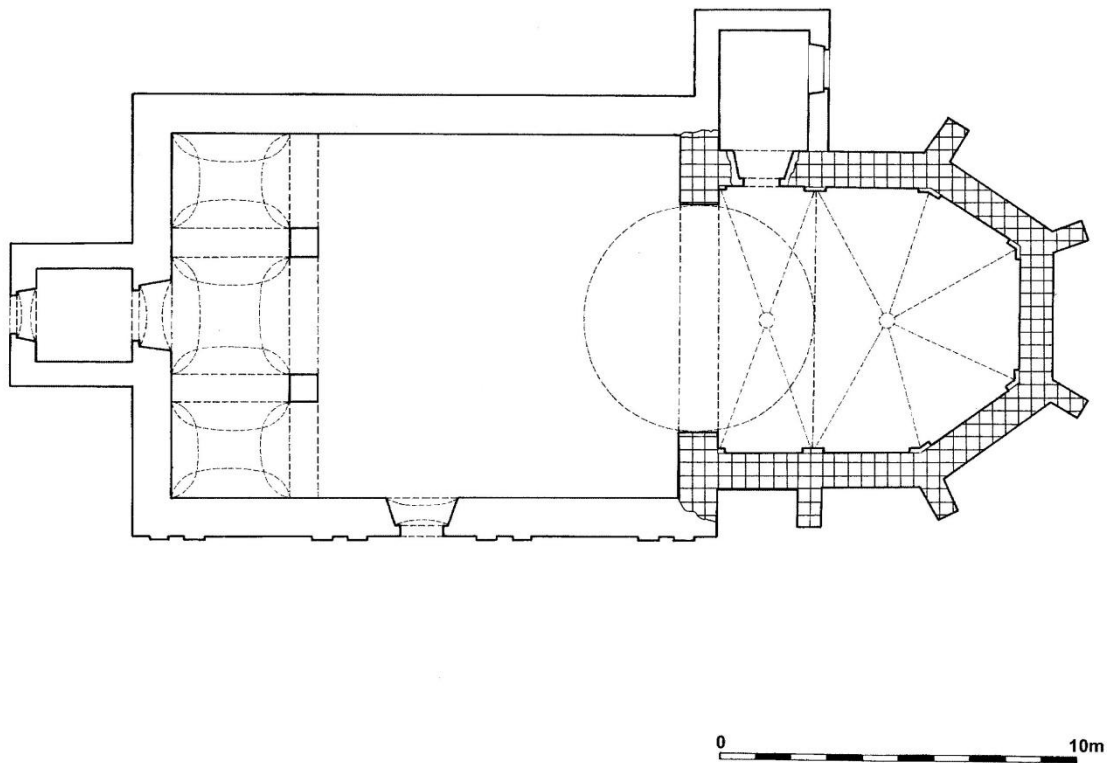
97 LIPÁ – sv. Bartoloměj (LT)

Poloha: Kostel leží v centru návesní vsi (380 m n. m.) založené při úpatí Lipské hory na svažitém terénu, obráceném k východu a prostoupené četnými prameništi. Paprscitě rozvržené lány akceptuje řada lokálních komunikací, ze kterých se jako dnes nejdůležitější uplatňuje silnice z Milešova do Třebenic. Zajímavá je malá vzdálenost ke středověkému kostelu v Medvědicí, vzdálenému 550 m.

Středověká architektura: Orientovaný jednolodní kostel vzniká nejspíše na konci 13. či počátku 14. století. J. Skopec (2015, 78) do tohoto období klade čtvercovou loď s ostře hrotitým a profilovaným portálem na severní straně. Ukončení na východní straně je nejisté. Kněžiště náleží až přestavbě z doby kolem roku 1788. Rovněž mladší jsou přístavby předsíně na severní straně a sakristie na straně jižní.

99 LIPOVÁ POD BLANSKEM – sv. Martin (UL)

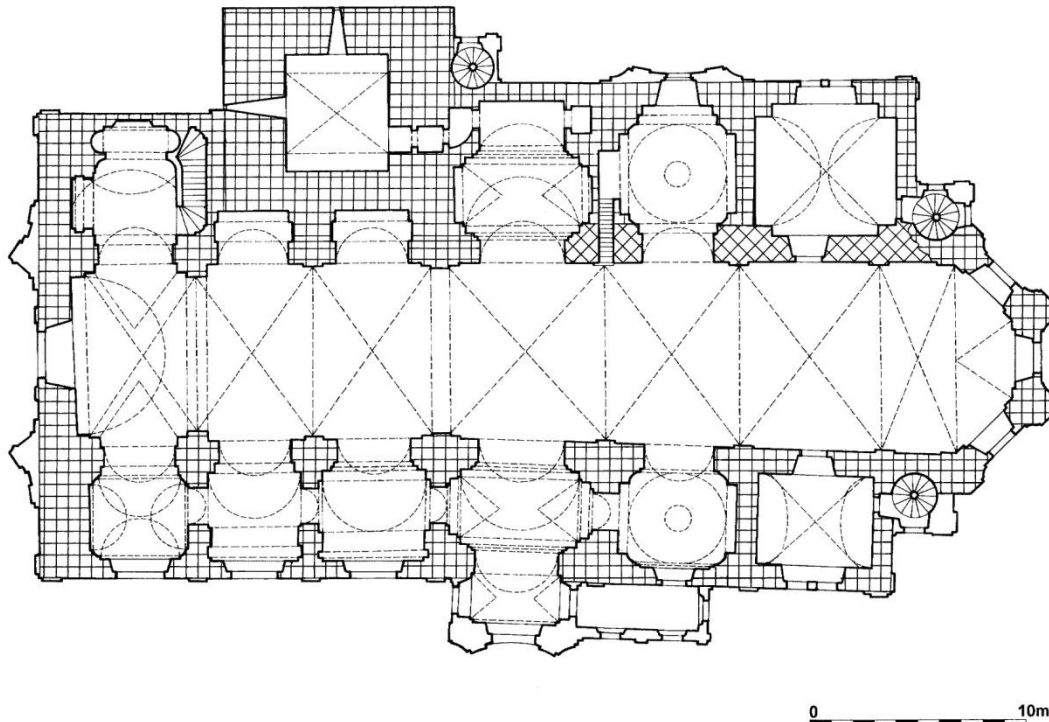

Poloha: Ves byla lokována v široce rozevřeném mírně svažitém údolí podél Lužeckého potoka (dříve Královského potoka), který vtéká do labského levobřeží. Orientovaný kostel (445 m n. m.) stojí dnes v bezprostřední blízkosti komunikace na téměř nezatelně zvýšeném terénu, jehož hrana v minulosti ohraničovala hřbitov. Ještě v 19. století stál kostel na protáhlé návsi oproti, zastavěné dnes rozvolněnou zástavbou chalup bezzemku.

Středověká architektura: Stáří stávající stavby do druhé poloviny 14. století, kam se kostel v Lipové hlásí záznamem v písemných pramenech (RDP, 79), naznačuje pouze jeho hmota. Trojboký polygonální závěr presbytáře s odstupňovanými opěráky zaklenulo v interiéru jedno pole křížové klenby se svorníkem a paprscitá klenba v závěru. Dvakrát mělce vyžlabené klínové žebro vychází ze stěny presbytáře, kde jej překrývá římsová hlavice pilastru. Loď je podle literatury (UPČ 1978, 266) barokní, plochostropá, z roku 1692, kdy byl kostel zbarokizován. Okenní otvory v lodi i v presbytáři jsou půlkruhově zakončeny.

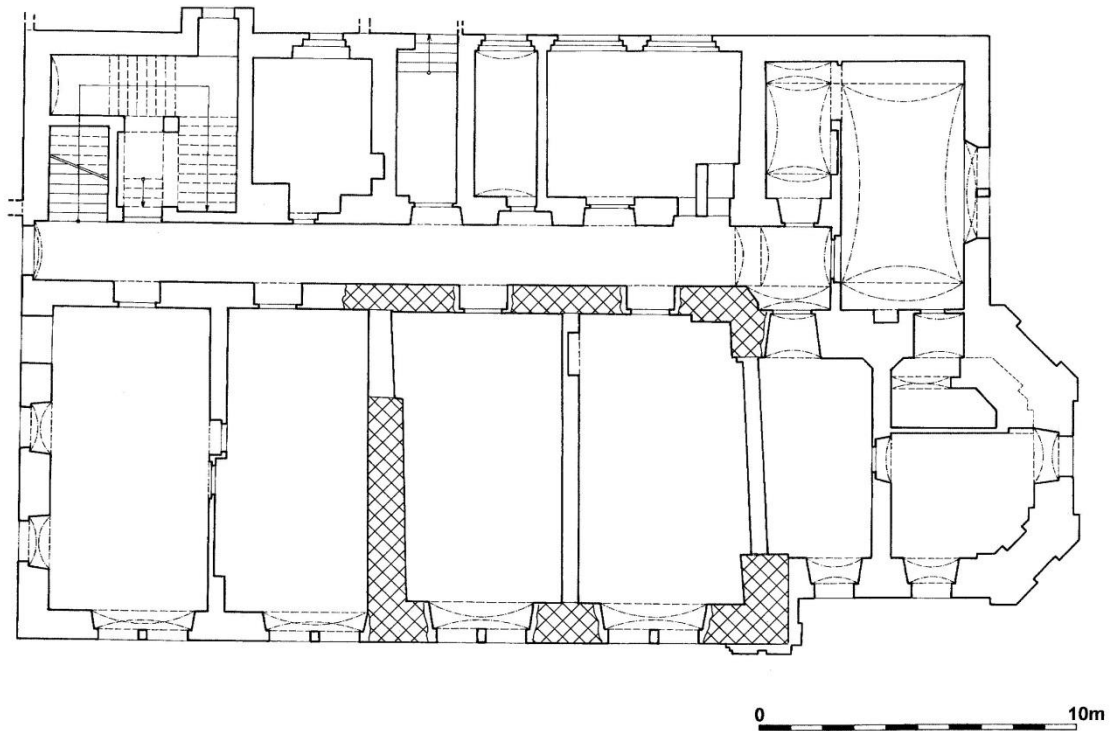
100 LITOMĚŘICE – Všech svatých (LT)

Poloha: Jeden z nejvýznamnějších kostelů královských Litoměřic, kostel Všech svatých (165 m n. m.), představuje svým situováním na okraji středověké městské zástavby nedořešené otázky, stejně jako na ně narážíme při studiu jeho stavebního vývoje. Jeho poloha na okraji středověké městské zástavby, uváděné někdy ve městě, jindy před hradbami, totiž akceptuje výhradně vrcholně středověké město kolem dnešního náměstí, ještě na přelomu 12. a 13. století užívané jako hřbitov. Středověké prameny však jako město mohly považovat raně středověkou řemeslnickou osadu s kostelem sv. Vavřince, jak ji definovali J. Smetana – F. Gabriel (1984, 69–71). V každém případě se kostel Všech svatých stal součástí města při jeho rozšíření za vlády Karla IV.

Středověká architektura: Jak je uvedeno výše, narážíme při studiu stavebního vývoje kostela na řadu otázek, zapříčiněných možnostmi hodnocení stavby, limitovanými dobrým stavem údržby a trvalým užíváním. Současně nebylo možné kostel stavebně zaměřit. S ohledem k tomu nezbyvá, než využít pouze nečetné zmínky v literatuře. I její vypovídací hodnotu lze ovšem stáhnout na

publikaci O. Kotyzy – J. Smetany – J. Tomase (1997) kde na stranách 115 – 117 hodnotí kostel O. Kotyza – P. Macek – J. Tomas, kteří za nejstarší část kostela považují severní stěnu presbytáře, kde jsou v podkroví zachovány vrcholy raně gotických oken z poslední třetiny 13. století. Podobu kostela pro dané období nerekonstruují. Na počátku 14. století vzniká razantní přestavbou staršího kostela dlouhý presbytář o třech travé křížové klenby a paprscitým sklenutí pětibokého závěru. Svým větším travé východně za vítězným obloukem připouští trojice autorů záměr vložení transeptu. Stále ještě ve 14. století narůstá kostel postupnými stavebními aktivitami o věž, sloužící jako městská pokladnice, téměř čtvercovou loď s relikty krovu z předhusitského období, a stavebními úpravami o boční lodi presbytáře. Kostel tak podle autorů zaujímal na sklonku 14. století téměř stejnou dispozici a bazilikální podobu jakou má dnes. Ačkoliv model vývoje 14. století není zcela přesvědčivý a dostává se na řadě míst do problematických řešení, je zatím jediným předloženým a uceleným vývojem stavby, jejíž současný výraz zakončila barokizace, řešená rodinou Broggiů v první polovině 18. století, která akceptovala i tři dílnou stanovou střechy z roku 1570.

101 LITOMĚŘICE – sv. Vavřinec (LT)

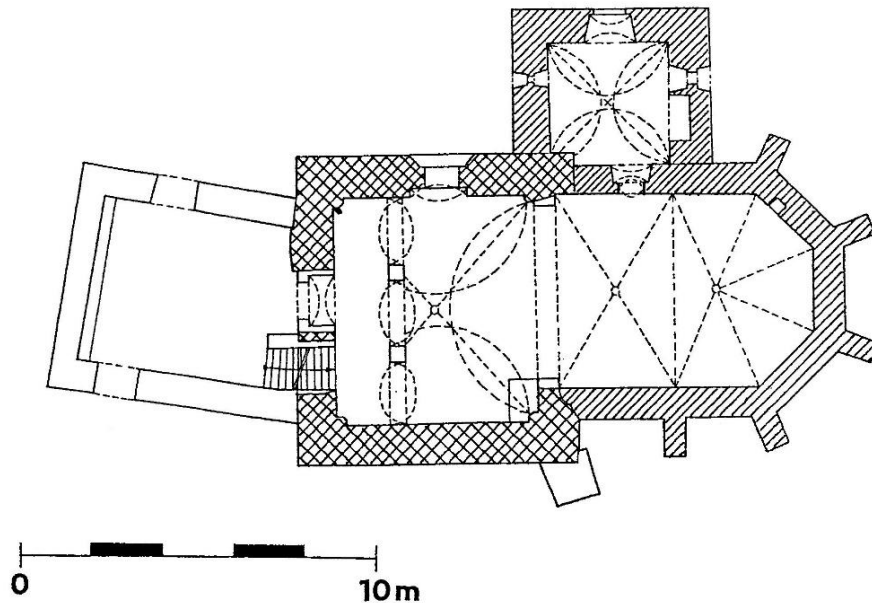
Poloha: Středověký kostel (153 m n. m.) leží v prostoru předlokačního osídlení, připojenému k vrcholně středověkému městu první lokace až při rozšíření Litoměřic Karlem IV., kdy byl pojat do linie rozšířených městských hradeb. Jeho význam pro město vyjádřila městská rada při smlouvání o plochu kláštera kapucínů, ve které kostel sv. Vavřince rázně odmítla řádu prodat s odůvodněním, že kostel je významnou památkou předků, chránící město před požáry. Bohužel se jej nepodařilo uchránit od josefské reformy, takže byl někdy v poslední čtvrtině 18. století zrušen a přestavěn pro profánní účely.

Středověká architektura: Rozhodnout, zda ve se stávající stavbě nachází zdivo původního středověkého kostela je velmi obtížné, proto plně přijímáme názor autorky SHP Nejezchlebové (2007) se kterým po posouzení plánů jsme ve shodě.

Z nejstarší středověké stavby, se patrně zachovalo pouze zdivo lodě v jihovýchodní části dnešního domu čp. 13/253 ve Vavřinecké ulici, jak je zachytil P. Versa někdy v roce 1754 při přípravě barokní přestavby (Nejezchlebové - Novosadová 2007, příloha 4). Půdorys lodě blíží se čtverci

tak odpovídá i dobovým vedutám, zachycujícím kostel se s pravoúhlým presbytářem a hranolovou věží na západní straně. Hmotou lodi prostupují na jižní straně dva okenní otvory a jeden presbytářem. V roce 1754 došlo k odstranění čtvercového presbytáře a jeho novostavbě do současné podoby. Věž a loď zůstaly zachovány. V 19. století změnila stavba kostela svojí podobu poslední a konečnou přestavbou na dům k profánním účelům. Sakrální charakter si jako kaple udržel pouze barokní presbytář.

102 LOUNKY - sv. Mikuláš (LT)

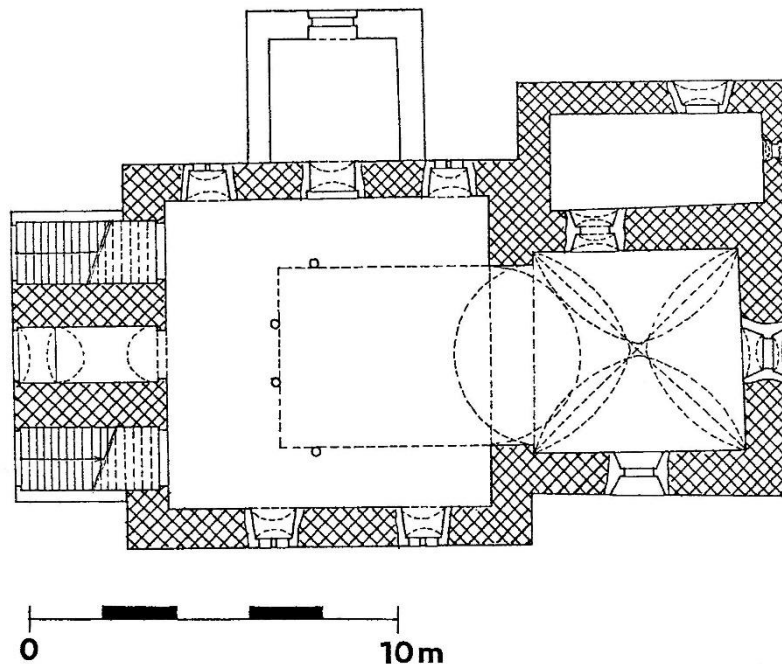

Poloha: Nepravidelná ves leží na pravém břehu Labe nad soutokem s jedním ze dvou ramen potoka Obrtka. Pro stavbu kostela bylo lokátorem vybráno vyvýšené místo (150 m n. m.) ve středu návsi staršího založení. Předpokládám, že se jedná o starší lokaci, rozšířenou o lokaci novou, která dispozici vesnice dotvořila do dnešní podoby.

Sředověká architektura: Na čtvercovou loď, datovanou podle portálu na severní straně a relikvů oken na straně jižní do konce 13. století, přisedá k východu polygonální presbytář s odstupňovanými opěrnými pilíři. Dispozici stavby doplňuje sakristie na severní straně presbytáře a předsíň na západní straně lodi.

Presbytář zaklenulo jedno pole křížové žebrové klenby a šest paprsků pětibokého závěru. Klínová žebra s vyžlabením vynášejí jehlancové konzoly nebo konzoly v podobě lidských hlaviček. Datování klade D. Líbal (2001, 244) do 70. let 14. století.

104 LUDVÍKOV POD SMRKEM - sv. Petr a Pavel (LB)

Poloha: Kostel stojí na hraně velmi mělkého údolí, navozujícího spíše dojem k severu ukloněné roviny (448 m n. m.). Stavba dominuje ve středu vesnice, rozložené po obou březích potoka Řasné, na jeho nevýrazných hranách. V německé jmenné nomenklatuře je uváděna pod jménem Lusdorf.

Středověká architektura: Stavba se řadí mezi jednolodní vesnické kostely s pravoúhlým presbytářem. Již předem musíme upozornit na zcela identické rozměry lodi, presbytáře a sakristie kostela v Ludvíkově asi 6 km vzdáleného kostela v Horní Řasnici. Pozoruhodná shoda v metrice kostelů nás staví před otázku stejného stavebníka či stavitele.

Z nejstarší hmoty kostela se zachovala dispozičně čtvercová loď, na její západní straně hranolová věž, na východě pravoúhlý presbytář a obdélná sakristie po jeho severní straně. Plochostropé jednolodí téměř čtvercového půdorysu (8,5 x 8,9 m), osvětlují ve spodní úrovni čtyři okenní otvory, vyzděné z cihel, dva v jižním a dva v severním zdivu. Nově proražené okenní otvory se segmentovým záklenkem do interiéru a sruženým oknem do průčelí souvisejí s

osvětlením prostoru pod dřevěnou emporou, která je přiložena po třech stranách lodě. V další, vyšší úrovni, prostupují dva okenní otvory jižním zdivem a dva severním. Rozevřené špalety vynášejí plné záklenky. Domníváme se, že ve stejných místech byly i původní okenní otvory, později rozšířené a upravené do současné podoby. Dveřní otvor, osazený ve středu severní zdi lodi, je nejspíše taktéž novodobým na místě středověkého portálu otočeného k vesnici.

Presbytář, odsazený od lodi mírně stlačeným vítězným obloukem, který nahradil patrně oblouk lomený, je čtvercového půdorysu. Kněžiště zaklenula křížová klenba s lomenými široce rozevřenými čely. Předpokládáme, že kamenná žebra byla odstraněna v mladším období, stejně jako tomu je i v kostele v Krásném Lese a v Horní Řasnici. Okenní otvory na jižní a východní straně jsou stejné jako v lodi. Nejspíše se jedná o původní a později zvětšované okenní otvory. Představu o jejich podobě můžeme získat z nalezených okenních otvorů při sondáži v lodi kostela v Krásném Lese (Ebel - Gabriel 1992). Na severní straně se nenachází žádný okenní otvor. Sakristie, situovaná po severní straně presbytáře, má v současnosti plochý rovný strop. Po ohledání stěn byly zjištěny nerovnosti plochy a identifikovány stopy po lomené valené klenbě, orientované v ose kostela. Severní stěnou prostupuje menší okenní otvor, než v lodi s rozevřenými špaletami vynášejícími záklenek s plným obloukem. Patrně v těchto místech byl menší okenní otvor, stejný jako v sakristii kostela v Horní Řasnici. Prostor je přístupný novodobě upraveným portálem se segmentovými záklenky z presbytáře. Druhý vstup v severním zdivu je novodobým průrazem.

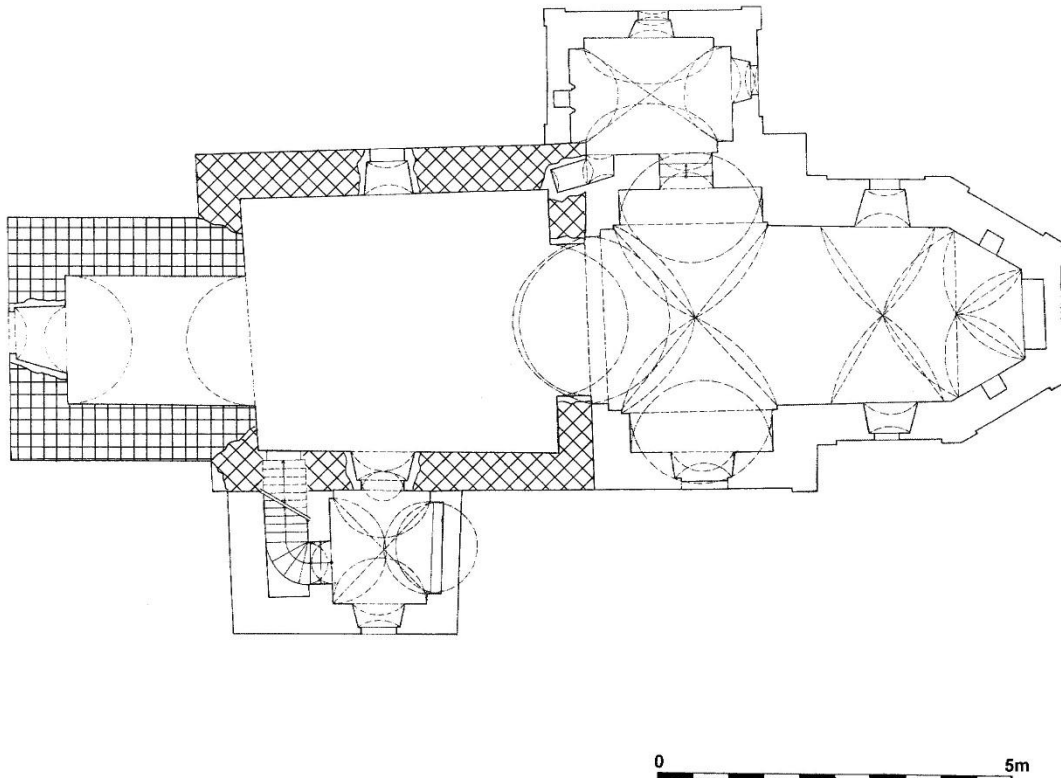
Hranolová věž při západním průčelí lodi je v přízemí omítaná a zaklenutá v ose kostela plnou valenou klenbou. Vchod na západní straně prorazili mnohem později. Přízemí tak bylo přístupné pouze z lodi. I vyšší patra věže kryje omítka, takže nelze rozhodnout, zda se její zdivo váže se zdivem lodi, nebo zda k sobě přisedají na spáru. Režné zdivo vidíme pouze u gotického štítu lodě, kde je zřejmé provázání a stejná struktura zdiva obou staveb. Na základě tohoto zjištění považujeme věž za současnou se stavbou lodě. Dnešní vstup z věže do krovu dovoluje druhotný průraz středověkým štítem. Starý vstup dnes nalezneme pod podlahu současného krovu, kam se

dostal po nadezdění výšky kostela o 1 m. Dnes z části zazděný vstup zakončoval plný oblouk záklenku. V souvislosti s nadezděním kostela došlo ke zmenšení úhlu gotických štítů. Nejlépe zachován zůstal štít na východní straně presbytáře se zazděným obdélným okenním otvorem v ose. Sešikmené špalety vynášejí překlad z plochého kamene. Stejně jako u Višňové se i zde dochovaly na šikmé koruně štítu otisky po laťování a šindelech. Místy jsou čitelné kulaté díry po dřevěném lešení v průměru od 7 do 15 cm. Štít mezi lodí a presbytářem byl téměř celý znovu postaven z cihel.

Ke středověkým pozůstatkům patří i relikty špatně čitelných omítek na jihovýchodním nároží průčelí lodě. Pod současnou omítkou se zachovalo ve starší omítce vyrýsované a šedomodrým světlým pačkem zvýrazněné iluzivní armování ve tvaru obdélných kvádrů.

105 MALEŠOV – sv. Jiří (LT)

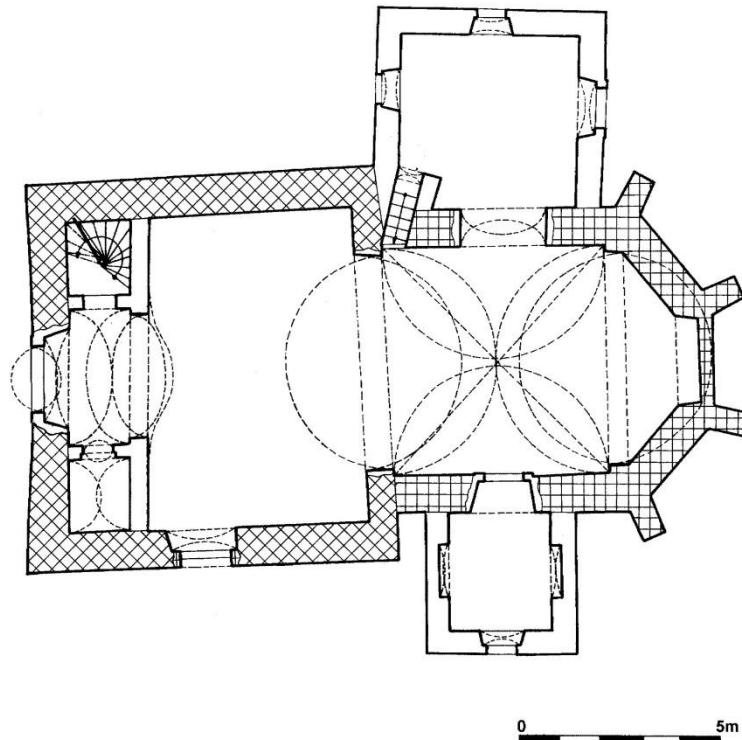
Poloha: Vesnice leží na nevýrazné ostrožně náhorní plošiny nad údolím Ústěckého potoka. Plošinu charakterizují pomístní jména Na Stráži, U Kříže, Na Hoře a U Malé Lípy. Kostel se nachází uprostřed téměř čtvercové návsi na vyvýšení poloze (200 m n. m.)

Středověká architektura: Dobře patrné režné zdivo kostela dovoluje za nejstarší část označit téměř čtvercovou dispozici lodí, se zdivem, dochovaným místy až dva metry nad dnešní terén, jak naznačuje nárožní armování. Vyšší partie zdiva naznačují časovou souvislost s okenními otvory, zakončenými segmentovým obloukem a podle něho datovaným do období klasicismu.

Hranolovou věž na západním průčelí řadíme do renesančního období, ačkoliv okno karlštejnského profilu a sedlový portál s ostěním na tribunu lodí mají slohový výraz spíše starší. Za nejmladší stavební část považujeme dlouhý polygonálně zakončený presbytář. Jeho sklenutí lomenou valenou klenbou, prostoupenou styčnými trojbokými výsečemi rovněž s lomeným zaklenutím, nezajišťují na vnější straně opěráky a ani absence žeber nesvědčí o jejich vložení do gotického nebo gotickorenesančního období. Zdá se, že vznikly spolu s obvodovým zdivem jako produkt

barokní gotiky. Další poněkud nejasnou odpověď před nás staví renesanční články v barokně zbudované sakristii a předsíni. V předsíni se ovšem jedná o renesanční portál do lodi, který s největší pravděpodobností s předsíní nesouvisí, v sakristii však renesanční sanktuář může vysvětlit pouze druhotné umístění po vyjmutí ze staršího presbytáře.

107 MEDVĚDICE – sv. Kateřina (LT)

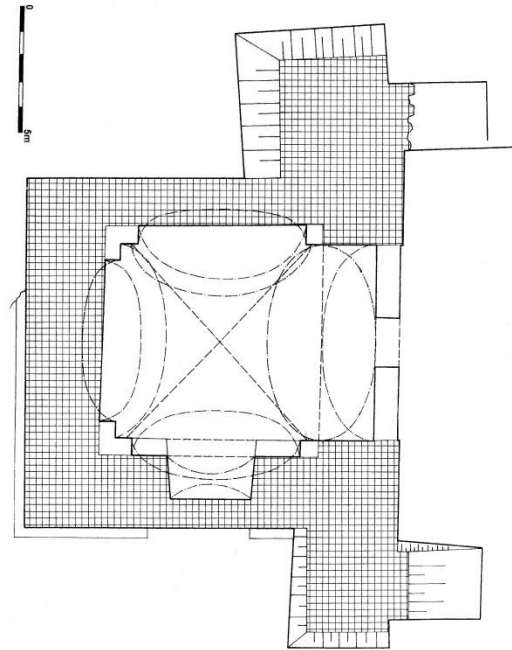

Poloha: Osídlení bylo založeno na svahu kupy Táhlina, mezi svahovými kupami Lipskou horou a Klůčkem. Voda z četných pramenišť stéká drobnými vodotečemi kolem sídelní jednotky i vlastním sídlem, kde dosud napájí část příkopu tvrze. Asi 150 m od ní na vrstevnici 388 je při severojižní komunikaci situován na nevýrazném spočinku, vymezeném terasní zdí orientovaný kostel.

Středověká architektura: Jednolodní stavba o téměř čtvercovém půdorysu uzavírá polygonální presbytář s opěráky. Poznání jeho vývoje limituje novodobé omítnutí. Naše posouzení tedy vychází z informací, uvedených v práci J. Skopce (2015a). Na rozdíl od autora datujeme, zaklenutí jediného pole křížové klenby bez žeber do období renesance, stejně jako závěr presbytáře, označovaný autorem za konchu, kterou ovšem již samotný plán kostela vylučuje. Na severní straně k presbytáři byla přistavěna sakristie a k jižní straně další prostora na půdorysu čtverce. Západní průčelí je výrazně upraveno, autor předpokládá jeho barokní přizdění k bočním obvodovým zdem. Zajímavý je vstup do lodi z jižní strany. Připustíme-li autorovu dataci profilovaného portálu, zakončeného překladem na jižní straně lodi do druhé poloviny 14. století,

pak se jedná o nejstarší datovací prvek stavby, pokračující ovšem ve svém vývoji i v dalších slohových obdobích. Kostel je zachovaný v nejstarší podobě jenom v lodi, kterou datujeme na přelom 13. a 14. století, zatímco dispozice presbytáře byla přestavěna v druhé polovině 14. století. V rozporu s touto datací jsou ovšem erby majitelů, vysekané na armovacích kvádrech opěráků, které datuje heraldický rozbor před polovinu 15. století.

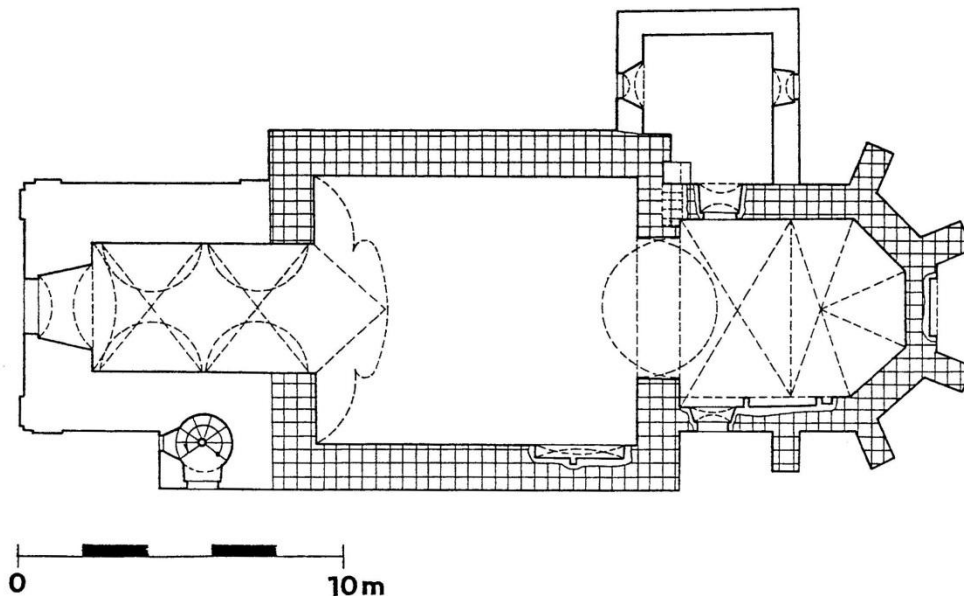
113 MUKAŘOV – zasvěcení neznáme (LT)

Poloha: Relikt středověkého kostela v Mukařově (552 m n. m.) je situován na okraji vesnice, založené na úpatí svahového hřebene kupy Buková hora. Ačkoliv se svah uklonění k jihu, náleží vesnice k typu lánové vsi podél komunikace východ – západ s lány, rozměřenými v delších osách po svahu. Zdroj vody pravděpodobně zajišťovaly prameniště, dnes zřejmě s mírným poklesem pod svah obce.

Středověká architektura: Relikt sakrální stavby nám dovoluje určit pouze polohu kostela, dispozici věže a šířku lodi (ca 16 m), ke které byla věž přistavena. Jádru kostela a jeho ostatní přístavby jsou dnes zbořeny a dispozici by snad dovolil přesně vymežit pouze archeologický výzkum. Zachovaná část věže nabízí k dataci pouze tři patrové římsy s jednoduchou profilací, ostění okna v prvním patře, osazené hluboko ve špaletě a dva masivní neprofilované orámování okenních otvorů, předstupující o sílu omítky před režné zdivo. Ostění okna v prvním patře pravděpodobně upravila přestavba na vstup, takže o jeho podobě se dozvídáme pouze ze starých fotografií otvoru, otevírajícího se k jihu. Fotografie naznačují jak profilaci ostění, tak i jeho zakončení jeptiškou. Tím je datován gotický původ věže, jejíž horní patra byla upravena nejspíše v období renesance.

117 OKNA - Nanebevzetí Panny Marie (CL)

Poloha: Kostel stojí na východní straně návsi silniční návesovky (270 m n. m.). Prostor návsi nejpozději od poloviny minulého století zaplňovala vedle kostela a fary také další zástavba, zřizovaná nejspíše domkáři.

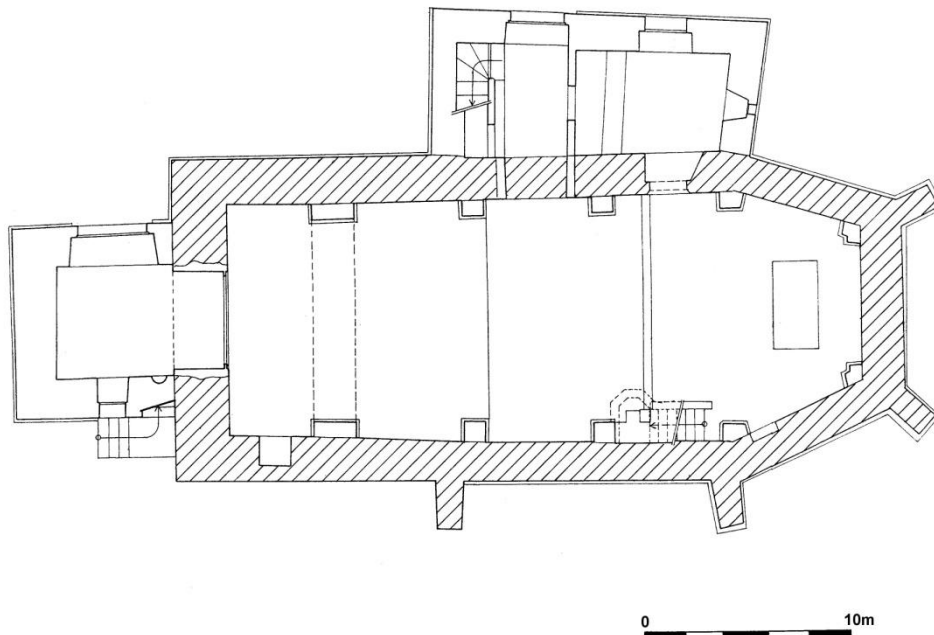
Středověká architektura: Ze středověké kostelní stavby se zachoval polygonální presbytář s lodí. Sakristie na severu presbytáře a hranolová věž s točitým schodištěm na její jižní straně jsou mladší.

Dosud dobře zachovaná mladší úprava průčelí středověkých konstrukcí kostela nedovoluje bez hloubkového průzkumu vyhodnotit bližší strukturu středověké architektury. Jedinou čitelnou středověkou strukturou zdíva se ukazuje pečlivě opracované pískovcové armování opěráků, odkryté opadlou omítkou.

Průčelí polygonálního presbytáře v nárožích člení pět odstupňovaných opěráků. Šestý opěrák na severním průčelí, po kterém zůstala jizva a nerovnosti v omítce, ustoupil budování barokní sakristie. Všemi osami mezi opěrky prostupují barokní okenní otvory, které pravděpodobně zrušily i starší okna gotická.

Presbytář kryjí dvě pole klenby. Meziklenební žebra oddělují obdélné pole křížové klenby od hvězdicového sklenutí závěru. Vítězný oblouk náleží v dnešní podobě až novodobé úpravě.

Jednolodní se pravděpodobně zachovalo v gotické podobě svojí hmotou. Všechny otvory jednoznačně náleží baroku, stejně jako zastropení lodě. Jak je upozorněno výše, nedovoluje struktura zdiva jednoznačné vymezení dispozice. Z tohoto důvodu předkládáme hodnocení dispozice lodi pouze hypoteticky.

123 PRACKOVICE NAD LABEM – sv. Matouš (LT)

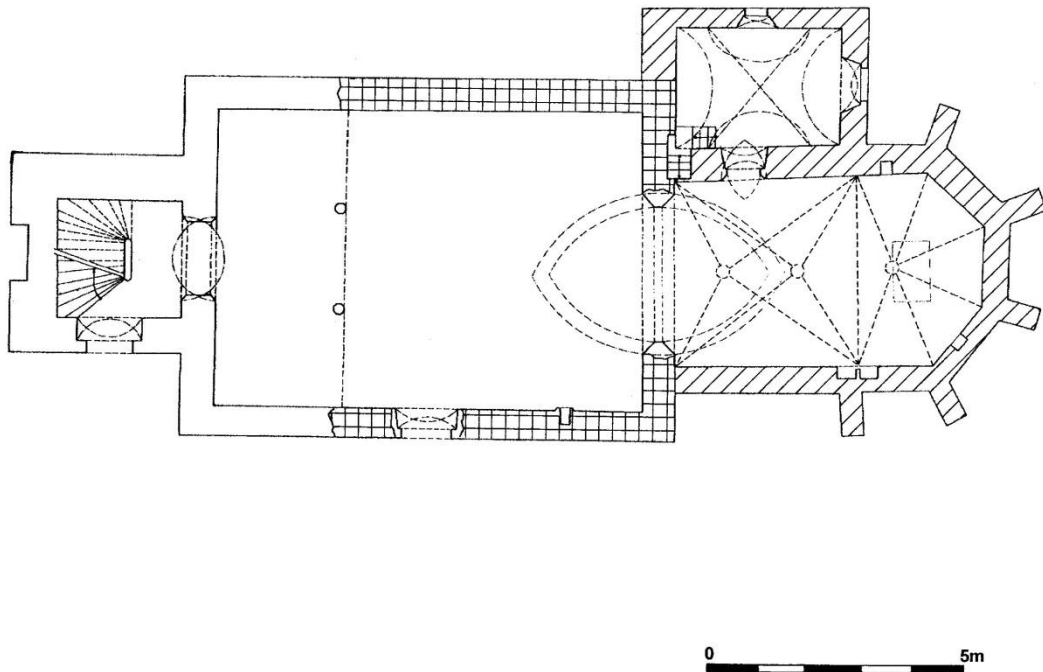
Poloha: Vyměření vesnice zvolilo poměrně strmý, k východu ukloněný svah labského levobřeží, v místech, kde se řeka zařezává do Českého středohoří. Protáhlá náves se dnes sbíhá ke spodní straně intravilánu s možnou redukcí parcelace na jižní straně do obdélné dispozice. Při její východní straně se zdvihá na hraně prudkého svahu orientovaný kostel (160 m n. m.). Na opačné straně návsi prochází zřejmě hlavní komunikace ve směru sever – jih.

Středověká architektura: Jednolodní jádro s neodsazeným presbytářem, ukončeným polygonálním závěrem, doplňovala sakristie s oratoří v patře, přiložená na severní straně. Jejich celistvost dokládá profilovaná římsa soklu, obíhající i jižní opěrák lodi a tři opěráky závěru presbytáře. Všechna nároží zpevňuje armování z pískovcových kvádrů. Podobu okenních otvorů jednoznačně neznáme, zdá se, že je lemovala okna s plným obloukem prosté hranolové profilace. Okraje architektonických článků, zavázané do zdiva jsou plošně snížené a hrubě přisekané pro přetažení celoplošnou omítkou. Stříška opěráků má krycí pískovcové desky sesazené na polodrážku. Pozdější úprava architektonické články zaomítlá, zazdila starší otvory a prolomila nové otvory okenní. S výstavbou věže před západním průčelím můžeme spojit také dochované sklenutí českou klenbou do přízedních a meziklenebních pasů, nasazených na příložky čtvercové

dispozice. Nejstarší stavební fázi klademe do závěru 15. století se slohovým výrazem závěru pozdní gotiky, následné úpravy lze spojit se závěrem renesance a konečnou podobu dal kostelu klasicismus.

126 RAČINĚVES – sv. Havel (LT)

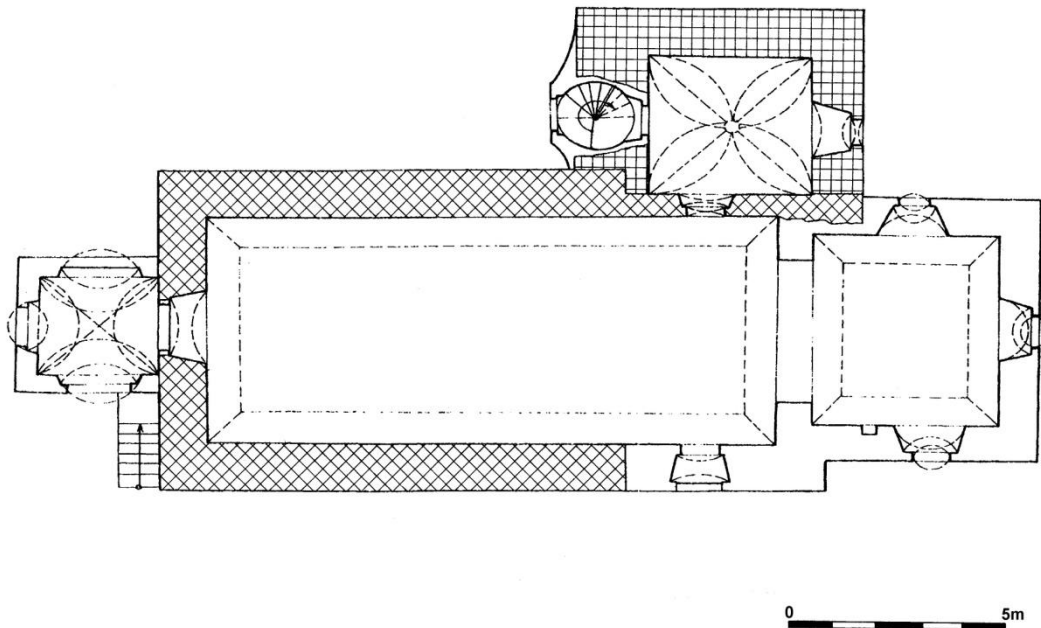

Poloha: Návesní vesnice se rozkládá na Dolnooharské tabuli. Nejasné rozvržení intravilánu klade kostel (225 m n. m.) v indikační skice stabilního katastru mimo náves. Nejasné zůstává i komunikační schéma.

Středověká architektura: K obdélné lodi orientovaného kostela přisedá presbytář s polygonálním závěrem, sakristií na jeho severní straně a hranolovou věží v ose před západním průčelím. Stavební vývoj dnes omezuje plošné omítnutí stavby, nedovolující zjištění stratigrafie zdiva. Její nejstarší částí se zdá loď, přesněji její dvě východní třetiny a presbytář, hlásící se ovšem jedním polem hvězdové klenby s hruškovým profilem žebířů, stoupajících nad vnitřní profilovanou římsu nebo se kolénkovitě podlamujících do stěny ke klenbám závěru 15. století či spíše první polovině století následujícího. Do stejného slohového výrazu můžeme zařadit i klenbu závěru presbytáře, okenní kružbu jejího středového okna, sanktuář a snad i portál do sakristie a sedile na protilehlé straně. Časový rozdíl mezi lodí a presbytářem sice vyloučit nelze, avšak doklad pro mladší původ jednoho z nich ve stavbě samé doložit nemůžeme. Současné podoby kostel dosáhl dle našeho názoru, ve shodě s B. Matějkou (1898, 146), v roce 1870. Od starší stavby se liší armováním

nároží západní částí lodi a věže, vybavené dvojicí pseudogotických portálů. Do pseudogotického výrazu datujeme i nové osazení snad gotického jižního portálu do lodě. Mezi obě stavební aktivity časově spadá zbudování sakristie.

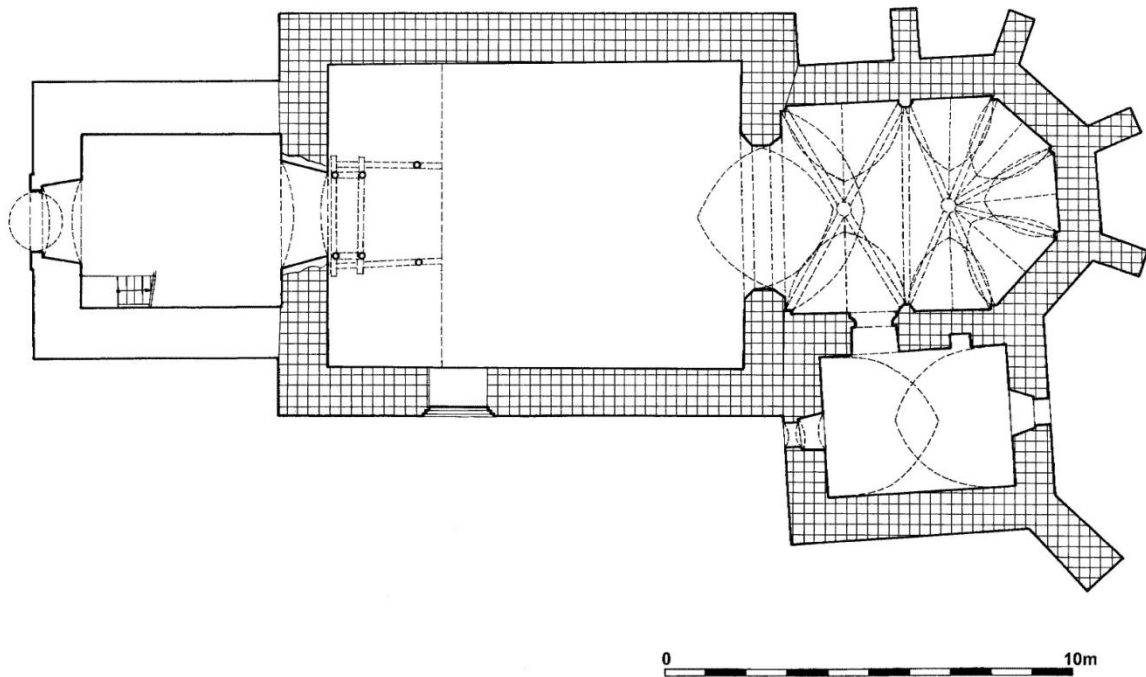
128 ROBEČ – sv. Martin (LT)

Poloha: Vesnice je typickým sídlem na pískovcové plošině, vyvrásněné v dávné minulosti vodotečemi do hlubokých úzkých údolí. Na severním okraji nad jedním z údolí, dnes ovšem bez zdroje vody, leží kolem oválné návsi zástavba vesnice. Pro kostel (295 m n. m.) zvolil stavebník mírně zvýšenou polohu na jihozápadní straně návsi. V jeho sousedství dokládá indikační skica nejspíše dešťový rybník. Hustá síť komunikací naznačuje význam sídla, propojeného s okolními vesnicemi.

Středověká architektura: Orientovanou jednolodní stavbu zakončuje čtvercový presbytář. Na jeho průčelí postrádáme římsu soklu, končící u počátku třetí čtvrtiny lodi od západu. Protilehlá strana v podvěží ukazuje starší odsazení lodi od presbytáře. I on zaujal dispozici čtverce, jak ukazuje jeho nároží v místě styku současné stavby s východní zdí věže. Spára mezi armováním staršího presbytáře a věže jednoznačně dokládá její přístavbu k severní straně kostela. Její podvěží sklenula křížová klenba s klínovými žebry, vbíhajícími plynule do obvodového zdiva. Tím datuje sklenutí do přelomu 14. a 15. století. Podobu zastropení lodi a presbytáře v období nejstaršího jádra neznáme. Zachycuje je teprve podoba z doby prodloužení lodi a vybudování nového presbytáře někdy v klasicismu.

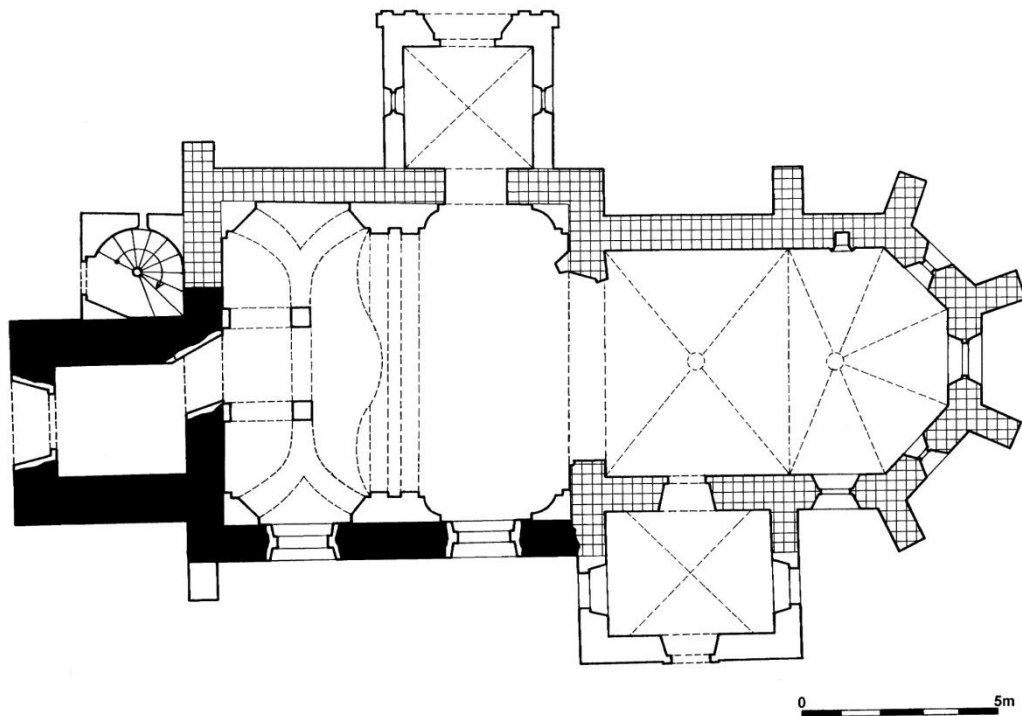
130 ROUDNÍKY – sv. Václav (UL)

Poloha: Návesní ves vznikla na mírně ukloněném jižním svahu údolí Modlanského potoka, protékajícího jižní stranou návsi. Kostel byl postaven na severní straně vesnice (194 m n. m.) a od okolí vydělen hřbitovní zdí. Naproti němu přes komunikaci stojí hospodářský dvůr.

Středověká architektura: Kostel je jednolodní orientovanou stavbou s četnými stavebními zásahy, které kladou architektonické články do středověku. Portál lodi, orientovaný k návsi na jižní straně, datuje tuto část kostela někam na počátek 14. století. Z druhé poloviny 14. století pochází polygonální presbytář s dvakrát odstupňovanými opěráky, který prosvětluje okenní otvory s lomenými oblouky. Otvory dělí kružby, osazené při regotizaci ve 20. století. Sklenutí dvěma poli odpovídá tradičnímu členění na jedno travé křížové klenby, oddělené od paprsčitého závěru meziklenebními žebry. Jejich hrušková profilace nasedá na konzoly s vegetabilními, silně stylizovanými motivy. V předních koutech klenebního pole vegetabilní motiv nahradila mužská hlava. V závěru presbytáře se uplatňují konzoly drobné římsové. Z jižní strany přisedá k presbytáři sakristie s lomenou valenou klenbou v ose. Věž s obrannými prvky v patrech je dendrochronologicky datována do počátku 16. století (Nový – Nová – Kroulíková 2014).

137 ŘEDHOŠŤ – sv. Jiljí (LT)

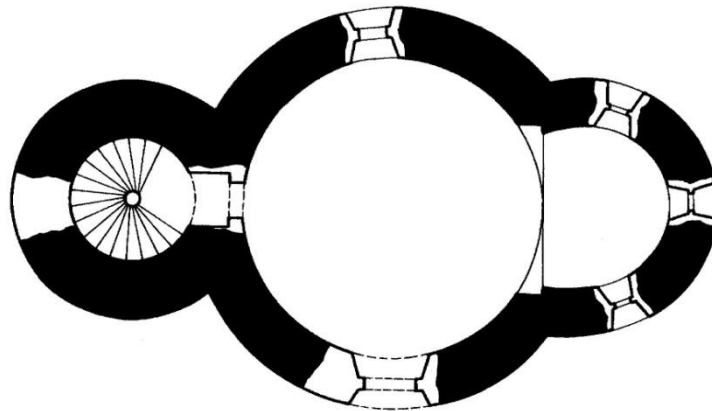

Poloha: Návesní vesnice se rozkládá při Mšenském potoce, modelujícím svojí inundací dno výrazného údolí, prostupující Dolnooharskou tabulí. Indikační skica stabilního katastru nás staví před otázku vyměření vesnice, které nabízí řadu modelů, z nichž ani jeden není jednoznačný. Nejpravděpodobnějším se jeví dvě etapy, z nichž jedna vymezila trojúhelnou návěs při komunikaci od východu, rozdělující se jednou ve směru do Ječovic a druhou do Lukova. Další etapu vymezuje obdélná návěs, vymezené na severní a západní straně zástavbou, zatímco stranu jižní vymezuje vodoteč a na části východní návěsní čáry krátká úsek parcely statku. Stáří etap neznáme, nelze vyloučit ani jejich současné vyměření. Kostel (270 m n. m.) leží na svahu údolí nad etapou s trojúhelnou návěsí.

Sředověká architektura: Kostel dnes složený z téměř čtvercové lodi, do které někteří autoři vkládají románské zdivo (Sommer 1998, 94), jiní (Merhautová 1971, 304) je spojují se zdivem gotickým, uzavírá presbytář s polygonálním závěrem. S nejstarším jádrem kostela souvisí hranolová věž na západní straně mimo osu lodi. Její mladší vstup dovovalo v koutě mezi lodí a věží točité schodiště. Na jižní stranu presbytáře přisedá novověká sakristie a od strany intravilánu

vesnice rovněž novověká, pseudogotická předsíň. Prokazatelně nejstarší stavbou s částí zádního průčelí lodi je mohutná hranolová věž se sdruženými zvukovými okny ve třech etážích, z nichž jsou některá zazděná. Mladší, přes to však středověký presbytář sklenulo jedno pole křížové klenby a paprscitě zaklenutý pětiboký závěr. Hrušková žebra, včetně žeber přízedních dosedají ke kružbovým nebo jednoduchým polygonálním konzolám. Okenní otvory se svým slohovým výrazem různě mění. Středověký vývoj kostela zachycuje románská věž z poslední třetiny 12. století a nejmladší stavbu presbytáře z druhé poloviny 14. století. Otázka datování lodi není s ohledem na nové omítnutí stavby dnes možná.

139 ŘÍP – sv. Jiří (LT)

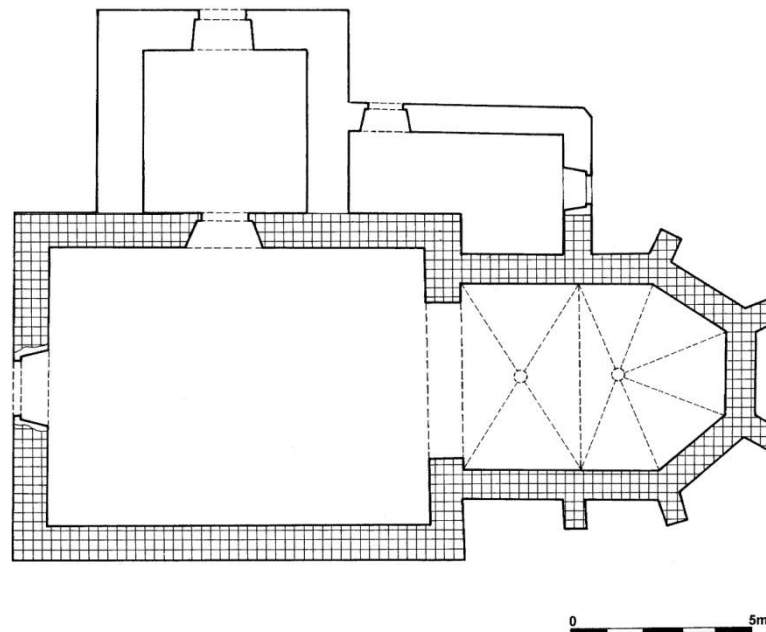

Poloha: Kostel (461 m n. m.) stojí na svršku kupy Říp s převýšením 150 m od úpatí k vrcholu s poměrně strmými svahy nad okolní mírně zvlněnou krajinou. Kupu spojila pověst s vyhlášením územního prostoru kmene Čechů a s tímto aktem je spojováno i vyzdvižení kostela, zasvěceného původně sv. Vojtěchu, následně sv. Vojtěchu a sv. Jiří a konečně pouze sv. Jiří.

Středověká architektura: S ohledem na to, že centrála na hoře Říp prošla řadou „památkových a historických vylepšení“ a je dosud předmětem četných diskusí o romantických úpravách, dokládajících obtížnost jejich jednoznačného řešení, pracujeme v tomto textu pouze s prokazatelně románskou dispozicí rotundy. Z ní vyplývá, že se jedná o trojdílnou stavbu s jádrem apsidy a válcové lodi, doplněnou válcovou věží. Apsida se do lodi otevírá pravoúhlým ústupkem. Řada modelů o románské podobě centrály, počínaje počátkem 19. století až po poslední rozsáhlou práci K. Nováčka (2011), se ve svých názorech rozcházejí a vzájemně popírají.

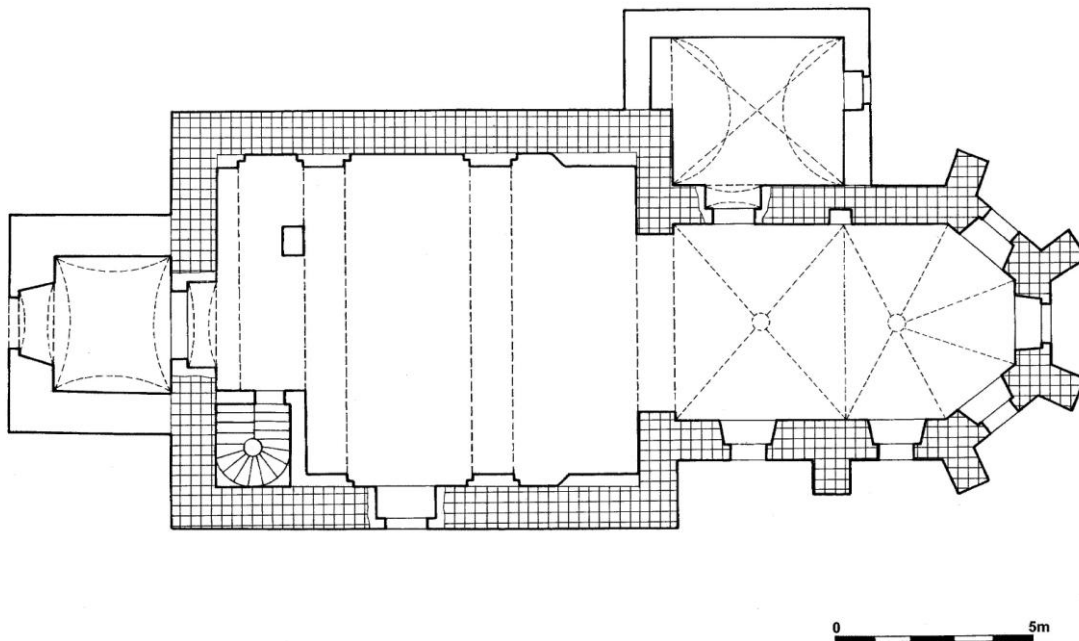

143 SLATINA – sv. Jan Nepomucký (původně sv. Václav) (LT)

Poloha: Vesnice, tradičně označovaná jako okrouhlice, vychází z dispozice návsní vsi s kostelem (180 m n. m.) při jižní straně návsi. Mírně k jihovýchodu ukloněné úpatí kupy s hradem Házmburkem prostupuje několik vodotečí, především Rosovka a Podsedický potok. V intravilánu vesnice pravděpodobně existuje několik pramenišť, které napájely řadu rybníků na návsi, připomínaných ještě v 18. století, kdy byly vysoušeny.

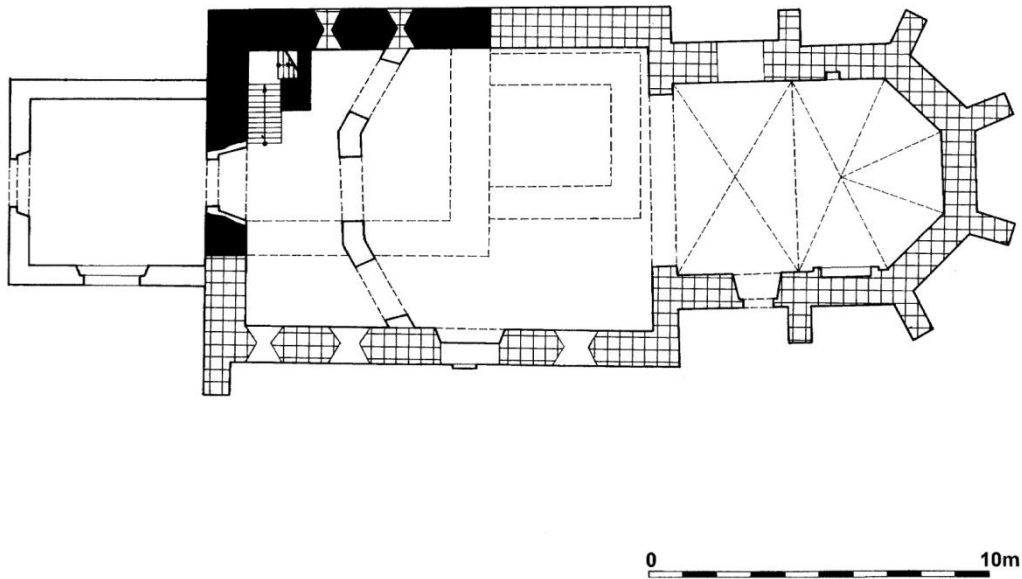
Středověká architektura: Středověké jádro kostela tvoří jednolodní obdélná stavba s trojbokým presbytářem. Na jeho severní straně je přiložena barokní sakristie a k lodi mohutná renesanční věž, datovaná portálem, hlásícím se vysekaným letopočtem 1595 do sklonku renesančního výrazu. Presbytář s opěráky zaklenulo jedno pole křížové klenby s paprscitým závěrem. Klínová žebra s vyžlabením vyběhají z jehlancových kružbových konzol. Na jižní straně zdiva presbytáře je jednoduchý sanktuář, vyklenutý lomenou klenbou. Vstupní portál do plochostropé sakristie je barokní s uchy a kapkami. Triumfální lomený oblouk se otevírá okosením do plochostropé obdélné lodi. Loď i presbytář byl zbudován někdy ve druhé polovině 14. století. V roce 1595 došlo k přístavbě věže a v polovině 18. století k přístavbě sakristie. Všechny okenní otvory jádra mají oblouky záklenků v 19. století změněné na oblouky stlačené.

146 SOLANY – sv. Martin (LT)

Poloha: Sídlo se rozkládá v nivě řeky Ohře, protékané řadou vodotečí z pramenišť Českého středohoří. Rovinatým terénem v okolí vystupuje několik nevýrazných kup. Trojúhelnou návěs formuje rozvětvená komunikace z Lkáně přes Solany na sever, kde její další průběh není zřejmý, a k jihu směrem do Loun. Vodoteč obtéká intravilán po jižní straně. Kostel (242 m n. m.) zaujal místo ve středu návsi.

Sředověká architektura: Orientované jednolodí s presbytářem, polygonálně trojboce uzavřeným doplňuje sakristie na severní straně kněžiště a k západnímu průčelí přiložená hranolová věž. Celoplošné novodobé omítnutí brání posouzení rezného zdiva a nedovoluje stanovit vývoj stavby. Z exteriéru připomínají gotickou stavbu pouze nedělené okenní otvory se zalomenými oblouky a odstupňované opěráky presbytáře. Věž zpřístupňuje dveřní otvor s napodobenou vyzdívkou sedlového portálu. Plochostropé lodi se zpřístupňuje presbytář lomeným prostě okoseným vítězným obloukem. Sklenulo jej jedno pole křížové klenby. Jeho klínová, jednou vyžlabená žebra dosedají na kružbové nebo prosté polygonální konzoly. Stejně je pojednaný i paprscitý závěr. Vstup do sakristie otevírá prostý obdélný, nejspíše klasicistní portál. Podle klenby presbytáře a jeho příslušenství datujeme kostel do 14. století.

151 STRAŠKOV-VODOCHODY – sv. Václav (LT)

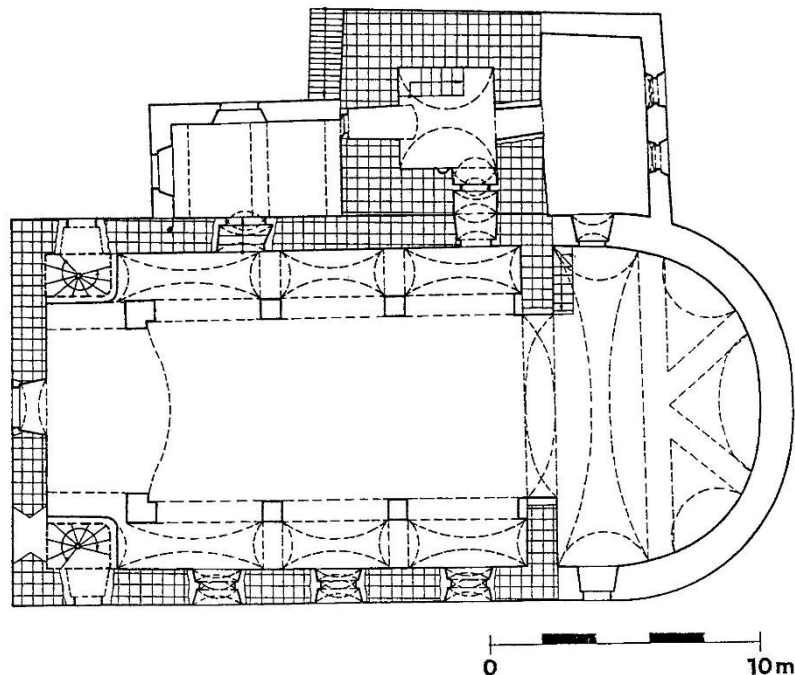

Poloha: Současné jméno obce Straškov-Vodochody vznikl v roce 1950 sloučením dvou vesnic, se vzdáleností návsi ca 570 metrů. Farní kostel (212 m n. m.) ležel v intravilánu návsní vesnice Straškov, s návsi, rozloženou jižně od povlovného ohybu cesty z jihu směrem k západu. Úprava staveniště sakrální stavby si vyžádalo vytvoření umělého spočinku na úbočí plošiny 221 m n. m., jen mírně převýšenou nad náhorní plošinu. Pod ní v nížině teče potok Čepel.

Středověká architektura: Před jednolodní orientovaný kostel s plochostropou lodí a trojbokým závěrem presbytáře byla na osu přistavěna západní předsíň. Štíhlá věž je umístěná v severozápadním nároží lodi. Nad střechu vystupuje hmotou otevřenou gotickými okenními otvory. Podle J. Sommera (1986) v sobě dnešní stavba skrývá menší pozdně románský kostel. Autor, který kostel studoval před jeho opravou, upozorňuje na to, že na severním průčelí bylo patrné východní nároží zdi, směřující k nároží západnímu. Odhalená části zdiva ukazují jako stavivo lomový kámen, částečně překrytý maltou po líci, ve které požadovaný spárořez vyjadřuje spára, vyrytá ve vlhké omítce. Tato snaha, napodobující kvádríkové zdivo, odpovídá románsko-gotickému horizontu (Gabriel – Kursová 2004, 397, 399), stejně jako velikost lodě, která se svým

poměrem 1,15 blíží půdorysu čtverce. J. Sommer před opravou ještě zachytil dva zazděné malé okenní otvory s plným obloukem na severní straně lodi. Věž byla už od počátku vložena do severozápadního koutu do výšky 9 metrů. V interiéru ji vynáší dva oblouky sklenuté na pilíř. Podobu presbytáře neznáme. Jeho odstranění v polovině 14. století dovolilo rozšířit kostel na jižní a východní stranu. K ní byl přistavěn nový polygonální presbytář, oddělený od lodi lomeným vítězným obloukem. Kněžiště zaklenulo kolem roku 1400 jedno pole křížové klenby s paprscitým závěrem, Užitá žebry hruškového profilu vybíhají z konzol s antropomorfními motivy. V severním zdivu presbytáře je umístěn sanktuář a v jihovýchodní straně ciborium. Oproti severní straně lodi poskytla strana jižní více informací. Autor uvádí, že téměř na středu gotické lodi byl zazděný lomený portál, se dvěma lomenými okenními otvory po stranách a vstupním portálem, patrně na emporu, kterou nahradila empora barokní. Koutová věž byla zvýšena a v prvním prosvětleném patře otevřena dvěma okenními otvory s plným obloukem a jeptiškou na západní a severní stranu, zatímco stranu východní prosvětluje obdélný okenní otvor s karlštejskou profilací svislých ostění. O patro výš prostupují zdivo lomená kružbová okna na všech čtyřech průčelích.

152 STVOLÍNKY - Všech svatých (CL)

Poloha: Kostel leží v inundaci Bobřího potoka (270 m n. m.), na jeho levobřeží. Od 14. století doložená tvrz, jejíž hmotu pojal mladší zámek, stála sice na stejném břehu, ale ve vyšší poloze. Jak se zdá podle urbanistického rozvržení vesnice, situoval zakladatel obě stavby, na opačný břeh než nejstarší sídliště. Nelze vyloučit, že reagují až na pravděpodobně pozdější vyměření sídliště z doby kolonizace 13. století. Tuto hypotézu však může ověřit pouze archeologický výzkum, který dosud stavební aktivita neumožnila.

Středověká architektura: Ze středověkého kostela se dochovalo v současné architektuře pouze jednolodí. K lodi přiložila od severu goticko - renesanční stavební fáze hranolovou věž. Novověk přehodnotil presbytář kostela a přiložil na východ od věže sakristii a na západ od věže kapli sv. Anny.

Strukturu středověkého zdiva kryje kvalitní utahovaná a později pekovaná omítka, uplatňující se pouze v místech opadu novověkého omítnutí. To překrývá i zadržky středověkých otvorů, vyplněné smíšeným zdivem stejně, jako ostatní mladší zásahy. Starší omítka zachycuje i zdůraznění severozápadního a jihozápadního nároží předrýsováním v omítce. Zdá se, že podobné

stopy se objevují i na nárožích věže. Dochované středověké architektonické prvky líčila gotika červenou barvou.

Gotický původ lodi jednoznačně dokládají dva funkční dveřní otvory, jeden relikt narušený novověkým oknem a zazděné okenní otvory s lomenými oblouky. První dveřní otvor zpřístupňuje přízemí věže z prostoru lodi. Druhý dveřní otvor prostupuje západní částí severního zdiva lodi. Plný oblouk portálu, okosený s téměř nečitelným náběžním štítkem, se dnes otevírá do kaple sv. Anny, původně se však jeho červené zvýraznění uplatňovalo na severním průčelí. Na protilehlé straně, na jižním průčelí, odkryl opad omítky relikt pravé strany dveřního otvoru. Jeho oblouk a rozsah nedovoluje torzo stanovit. Okenní otvory vykazují dvě stavební fáze. Starší se projevuje ostře lomeným obloukem v pravé ose západního průčelí. Na levé okenní ose téhož průčelí se projevuje první z mladších okenních otvorů. Druhý z nich odkryla opadlá omítka na jižním průčelí.

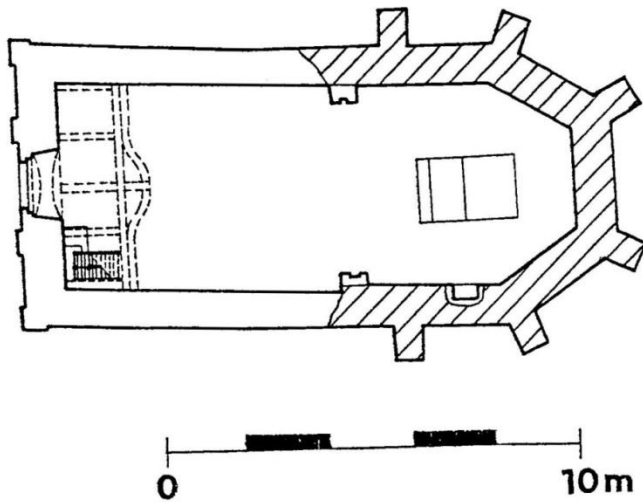
Lod', dispozičně dnes členěná vloženými tribunami podél severní, západní a jižní stěny, se zachovala svou středověkou konstrukcí asi nepravidelně až pod mladší korunní římsu. V západní stěně se projevuje do výklenku zazděním upravený starší okenní otvor. O původu východní stěny se pouze domníváme, že její nároží náleží do období gotiky. Vítězný oblouk je evidentně mladší.

Hranolovou věž dělí kordonové římsy do čtyř podlaží. První dvě otevírají nevelké obdélné okenní otvory, třetím podlažím prostupují zvuková okna, na severní a západní straně mírně zalomená. Nejvyšší podlaží vzniklo přestavbou staršího řešení věže někdy v novověku.

Přízemí věže zaklenula plná valená klenba s vrcholnicí k ose kostela. Dnes ji prostupuje nový průraz, související nejspíše s otevřením vstupu od východu. Původní vstup spojoval přízemí věže dveřním otvorem s lodí, ve které se pohledově uplatňuje jeho ostění. Jednoduchý portál s architrávem člení široké okosení s odsazenými miskovitě projmutými náběžními štítky. Do věže se otevíral výklenkem s rozevírajícími se špaletami. Jeho podoba naznačuje, že byl druhotně prolámán zdivem lodi. Teprve později uzavřel výklenek portál, osazený sice blíže k ústí výklenku

do věže, svou pohledovou stranou však otočený do lodi. Druhotně osazený portál s plným obloukem lemuje okosení s nečitelnými náběžními štítky.

153 STVOLÍNKY - sv. Justin (CL)

Poloha: Kostel je vysazen na hřbitově, při jižním okraji intravilánu (284 m n. m.). Při budování kostela nelze vyloučit využití polohy staršího kostela, který by tak ležel nad starší vesnicí na pravobřeží Bobřího potoka.

Středověká architektura: Orientovaná jednolodní stavba s polygonálním presbytářem doznala výraznější změny především při přebudování lodi.

Středověké zdivo vzniklo smíšením pískovce, sbíraného čediče a opuky na hrubou hnědošedou maltu s kusovým vápnem. V interiéru jej kryje hubená hrubá okrová omítka s pilinami a větvičkami, na povrchu stékavá nebo jen hrubě stržená lžící. Pravděpodobně se jedná o podhoz dvouvrstvé omítky, jejíž druhá vrstva je jemná bílá vápenná malta, na zvlněném povrchu utahovaná. Do vlhké hmoty byl vyryt později pekováním porušený letopočet 1575 (Gabriel - Ebel 1994, 17 - 18).

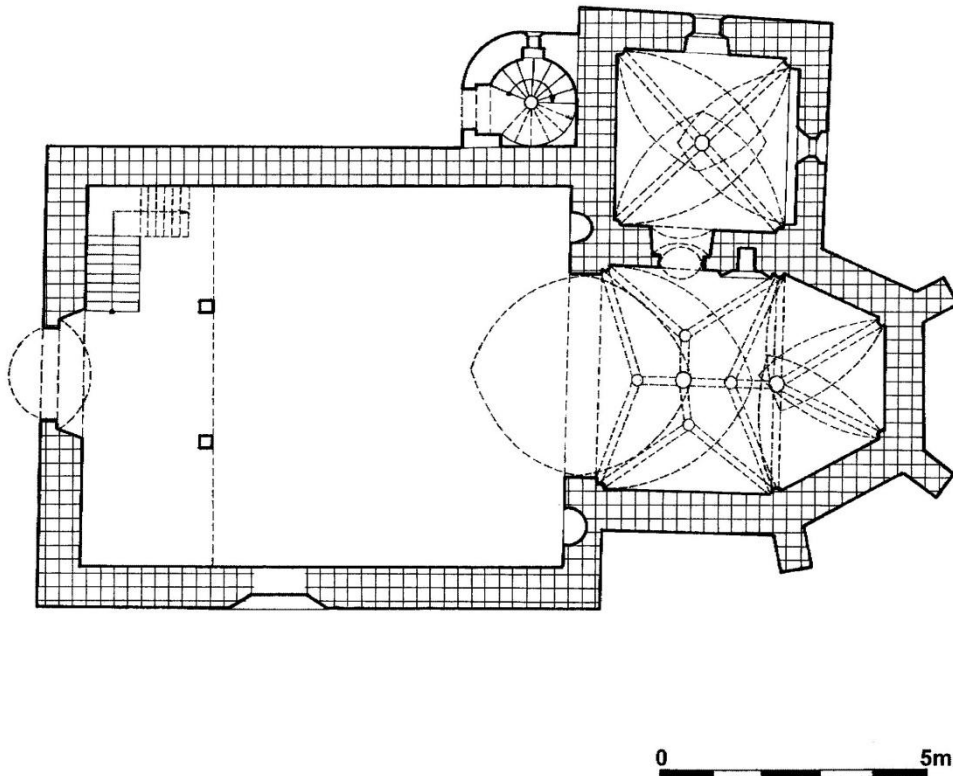
Polygonální presbytář s opěráky osvětlovaly okenní otvory, z nichž průzkum dovoluje rekonstruovat pouze dva, první na zadním průčelí presbytáře, druhý vlevo na sousední ploše mezi opěráky. O jejich podobě víme pouze, že nad rozevírajícími se špaletami stoupal lomený oblouk.

Starší okenní otvory se projevovaly i v interiéru, kde sondáž ukázala také tvar klenebních čel, sbíhajících se k jednoduchým polygonálním příporám. Průzkum také zjistil, že klenby

neužívaly přízední žebra. Tvar žeber se však zjistit nepodařilo. Klenební systém presbytáře rekonstruujeme jako dvě pole, přední s křížovou lomenou klenbou, zadní hvědicové.

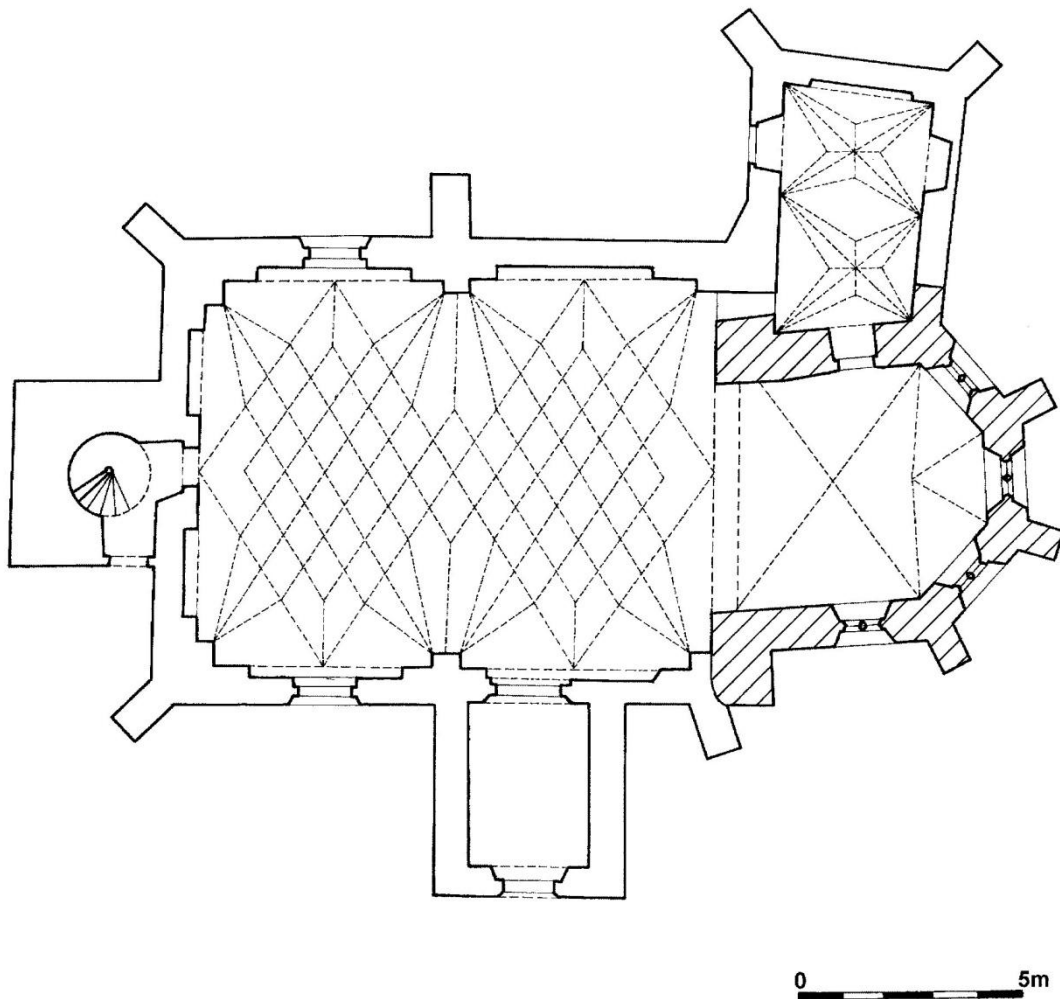
154 SULEJOVICE – Nejsvětější Trojice (LT)

Poloha: Sídlo leží v labské nivě, na úpatí Českého středohoří. Návesní vesnice se rozkládá v blízkosti potoka Modly. Orientovaný kostel (160 m n. m.) byl založen za zástavbou, na západní straně obdélné návsi s protaženým jihozápadním nárožím. Nejasné komunikační schéma nedovoluje jednoznačně určit napojení na okolní sídelní strukturu.

Středověká architektura: Jádru kostele je orientovanou jednodlní stavbou s polygonálním presbytářem, doplněnou hranolovou věží, v podvěží využívaném jako sakristie. Důsledné novodobé omítnutí nedovoluje sledovat stratigrafii zdiva a omezuje tak možnosti určit případnou následnost stavebních aktivit. Výstavba kostela se tak jeví jako jednorázová stavba, vybudovaná podle kleneb nejprve do poslední čtvrtiny 15. století (Mencel 1974, 88). Tím se zásadně rozcházíme s D. Líbalem (2001, 473), který stavbu řadí do pozdního 14. století. Vycházíme při tom z předpokladu opožděného uplatnění hvězdrových kleneb, vytvářejících se v prostředí vyšší společnosti již na sklonku století čtrnáctého. Zdá se, že pohusitskému období odpovídají i ostatní architektonické články.

156 SVÁDOV – sv. Jakub Větší (UL)

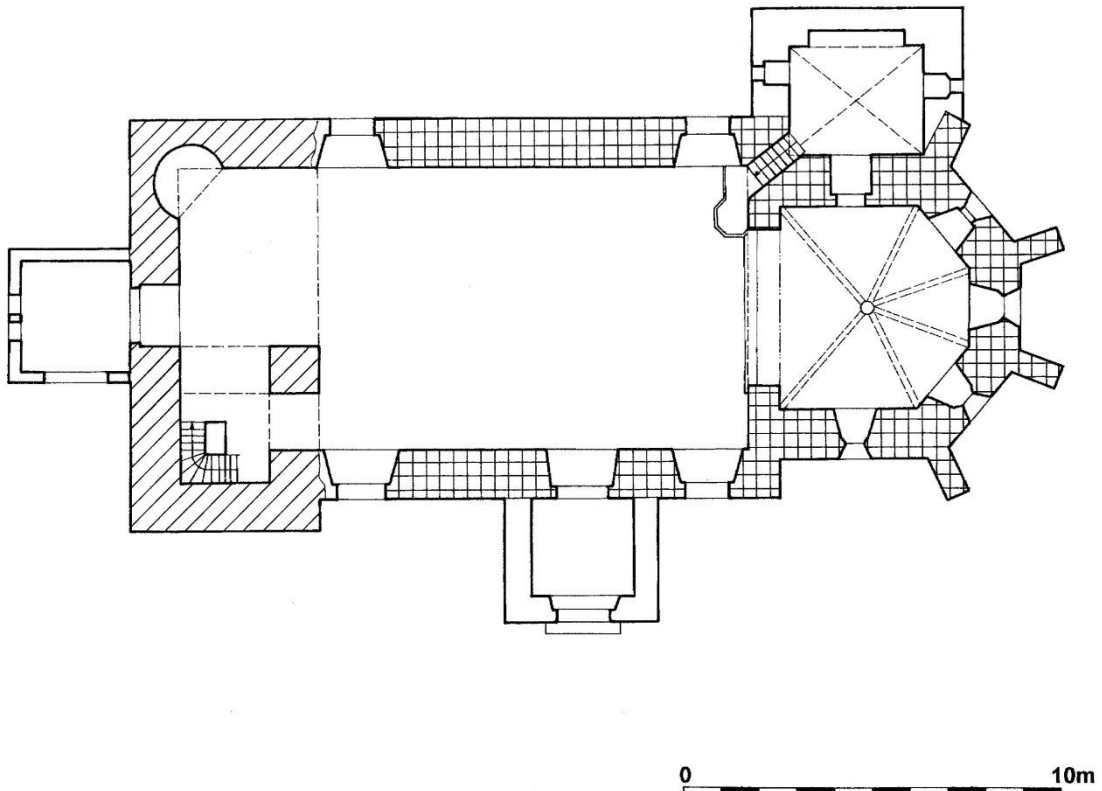

Poloha: Svádov, vesnice se dvěma jádry, se rozkládá na rozložitě pravobřežní terase řeky Labe, ohraničené ze západu, jihu i východu kupami Českého středohoří. Terasou stéká z Českého středohoří Svádovský potok, proti jehož toku stoupá i komunikace, procházející dále sedlem na Olešnici a směřující k Děčínu. V lokaci horní části Svádova při úpatí svahové kupy Hradiště s archeologicky zjištěným pravěkým a raně středověkým osídlením byl založen rovněž kostel (153 m n .m.). Historická komunikace společně s vodotečí tak formovala rozvržení parcel. Přibližně půl kilometru vzdálené stejnojmenné osídlení při Labi nejspíše iniciovalo zbudování hradu v druhé polovině 13. století, založené na mírně vyvýšené poloze u Labe (Velimský 1998, 52). Právě s hradem by mohla být spjata johanitská komenda, jejíž existence je uváděna ve druhé

polovině 12. století a jejíž polohu neznáme. Zcela nelogické je situování barokní fary, stojící nedaleko hradu, daleko od kostela.

Středověká architektura: Vyhodnocení středověkého kostela, ohraničeného hřbitovní zdí se dvěma portály saské renesance, s kaplí v kruhové věži, naráží na řadu nejednoznačně interpretovaných skutečností. Na prvním místě je překvapivé vyosení presbytáře oproti jednolodí. Rovněž rozdílné sklenutí obou interiérů, síťová klenba lodi a jedno pole křížové klenby s paprscitým závěrem presbytáře spojuje profilace klínových dvakrát prožlabených žeber ztěžuje využití architektonického řešení pro dataci. Architektonické články, využití v okenních otvorech svojí shodou naznačují stejný časový horizont stavby obou dílů kostela. Proti tomuto modelu naopak stojí zakončení křížové klenby presbytáře mimo jeho kouty u vítězného oblouku. Prokazatelně mladšího data je sakristie, s hvězdivou klenbou a plným obloukem zakončenými okenními otvory, na rozdíl od oken lodi a presbytáře s oblouky lomenými. Stávající omítnutí kostela vylučuje posouzení rezného zdiva a spár, které by mohlo přinést informace o jeho rozdílnosti a relativně datovat odlišné úseky. Při modelu vývoje kostela se tak můžeme pouze přiklonit k jeho posouzení J. Mukem (1973), který ještě jeho zdivo hodnotil v rezné podobě.

159 TĚCHLOVICE – Stěti sv. Jana Křtitele (DC)

Poloha: V místech, kde se Těchlovický potok, vytvářející strmé svahy údolí, vlévá do Labe, rozšířil jeho pravobřeží nános sedimentu do ca 150 m široké terasy pod prudce stoupajícím úpatím labského údolí. Poloha styku obou údolí byla využívána již v období pozdní doby bronzové, ze kdy zde byl objeven depot 28 bronzových artefaktů (Gabriel 1987, 11).

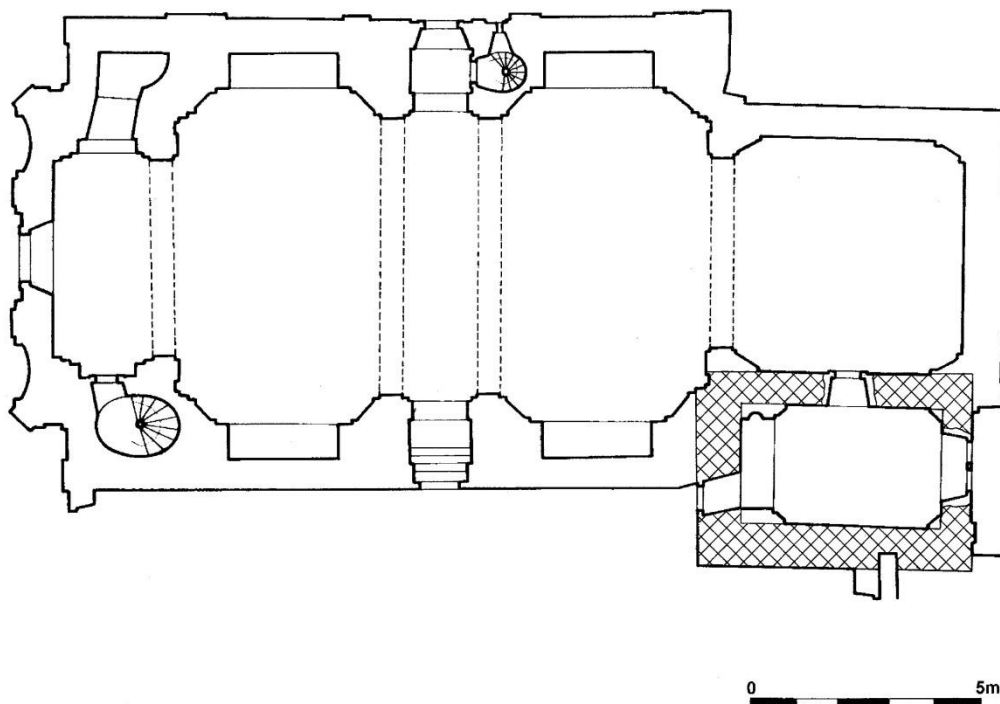
Pro stavbu kostela byl zvolen mírně svažité terén (155 m n. m.), kde nad jeho východním průčelím probíhala obloukem po vrstevnici starší komunikace z Ústí nad Labem do Děčína, která se u kostela křížila s komunikací stoupající údolím potoka. Dnes vede severojižní silnice souběžně se starší komunikací z Ústí do Děčína. Středověké osídlení se zřejmě rozkládalo podél starších komunikací v okolí kostela, kde leželo i panské sídlo.

Středověká architektura: Orientovaný kostel dělí obdélná loď, ke které přisedá odsazený polygonální presbytář s odstupňovanými opěráky, respektující jedno travé goticky sklenutého interiéru. Pětidílnou paprskovitou klenbu vynášejí žebra hruškové profilace, zabíhající plynule do zdiva. Loď kryje mladší kazetový strop. Jediné z oken, které si zachovalo gotickou kružbu, má

znaky nastupující v poslední čtvrtině 13. století a pokračující v první polovině století následujícího. Datování bočního portálu lodi je stejným problémem, jako portál v presbytáři kostela sv. Anny v Jedlce a jeho zmenšené formy ve zdejším sanktuáři. Snad pouze podle dispozice presbytáře s jedním polem klenby lze považovat dispoziční výraz tohoto kostela za starší projev gotiky, než presbytář kostela sv. Anny v Jedlce.

Zajímavá je západní část lodi s vtaženou hranolovou věží a pozdně goticky sklenutou nikou v severozápadním koutě novogotické kruchty. Věž se v rovině podlahy i v úrovni kruchty otevírá v obou směrech do lodi plnými oblouky. Nelze vyloučit, že loď uzavíralo jednoduché průčelí před věží a současná západní část je gotickorenesanční přístavbou včetně věže a šnekového schodiště v severozápadním koutě. Původní loď kostela by pak byla téměř čtvercovou dispozicí se vstupem v ose jižního průčelí.

166 ÚSTÍ NAD LABEM – sv. Vojtěch (UL)

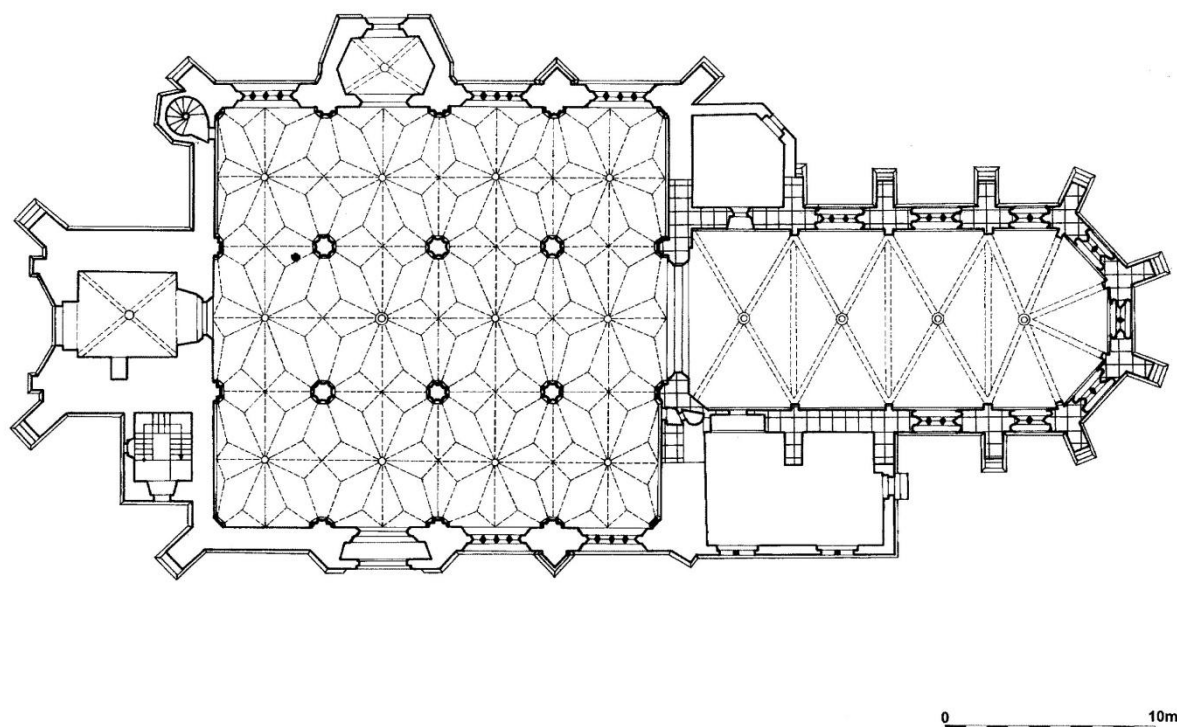
Poloha: Raně středověké přemyslovské hradiště nad soutokem řek Labe a Bíliny náleží nepochybně do významných knížecích správních center, vznikajících od 10. století. Jeho vybavení sakrální stavbou tedy nepochybně vzniklo v románském slohu. Připomínaná je však nepřímou až v roce 1186 svatbou Žofie Přemyslovny s Albrechtem Míšeňským, jak správně uvedl J. Smetana (1981, 13). Hradiště, jehož přesnou rozlohu bohužel rozsáhlé archeologické výzkumy ve městě neprovedly, zabíralo mírně vyvýšenou polohu se současným kostelem sv. Vojtěcha v areálu dominikánského kláštera. Jeho hmota v sobě ukrývá i relikty raně středověkého kostela sv. Vojtěcha (140 m n. m.).

Středověká architektura: Podobu románského kostela, pokud je z ohledání omítnuté barokní stavby možné soudit, mladší přestavby nezachovaly. Patrné je dnes pouze nároží gotické věže, předpokládané na západní straně v ose lodi, dnes sloužící jako sakristie. Připustíme-li, že loď gotického kostela byla využita jako presbytář kostela mladšího, pak dispozice gotické stavby byla orientovaná, s presbytářem, situovaným v dnešní Vojtěšské ulici. Loď by potom zaujalo čtvercovou dispozici s interiérem cca 10 x 10 m. Mylnou se ovšem zdá představa jejího využití

jako presbytáře až Octaviem Broggiem, neboť barokní loď se do klášterní komunikace v přízemí otevírá plochým renesančně profilovaným portálem, ukončeným plným obloukem. V případě, že portál není druhotně uplatněn, pak musíme připustit starší, nejspíše renesanční přestavbu kostela před pouhou barokní úpravou.

167 ÚSTÍ NAD LABEM – P. Marie (UL)

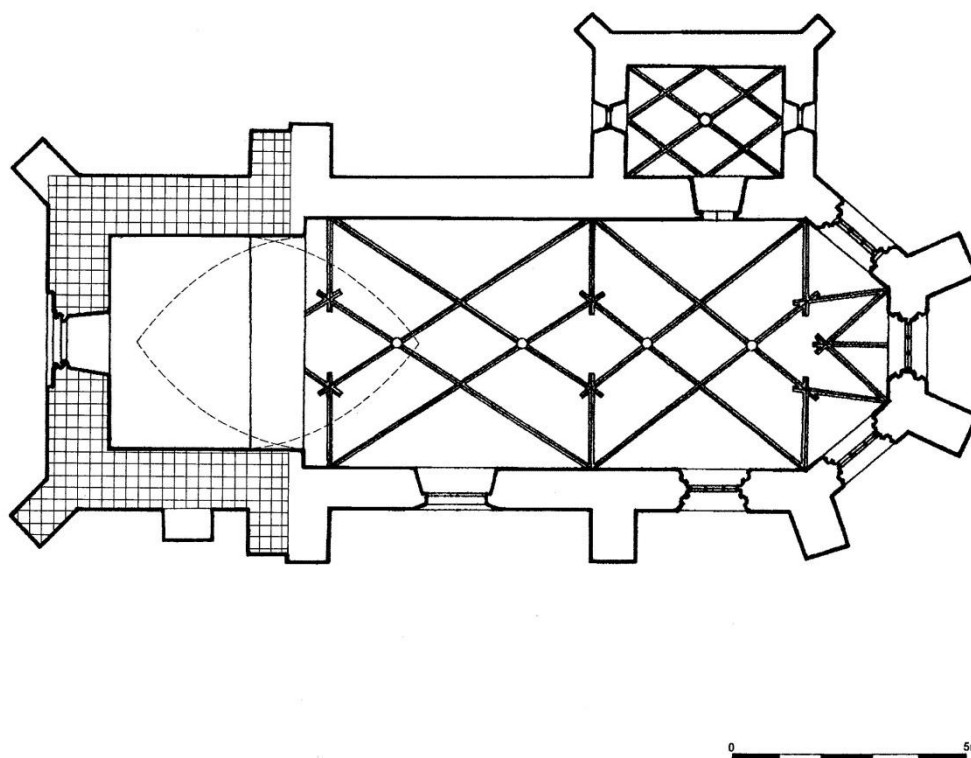

Poloha: Lokaci města Ústí nad Labem si vyžádal přístav na soutoku řek Labe a Bíliny, v místě napojení na významnou suchozemskou komunikaci z Čech do Saska a v předpolí raně středověkého přemyslovského hradiště. Rozsah nejstaršího města z doby před rokem 1249 přibližně vymezil J. Smetana (1981, 20) v okolí kostela Panny Marie (140 m n. m.), na říční terase.

Středověká architektura: Téměř čtvercové trojlodí doprovází protáhlý presbytář o třech travé s pětibokým závěrem a mohutná hranolová věž v ose. Celá stavba podlehla v 19. století výraznou regotizací do dnešní podoby. Od roku 1884 - 1890 vedl přestavbu Alwin Köhler podle projektu architekta Josefa Mockera a po té architekt Anton Weber. Práce s různým časově dlouhým přerušením probíhaly až do roku 1935. Nové doplnění regotizované a bombardováním za druhé světové války poškozené stavby vedl prof. Bedřich Hacar v letech 1946 do 1951. Dnes nezbyvá, než se přidržit základní dispozice a několika detailů, vyhodnocených podrobným průzkumem J. Muka – M. Ebela (1986). Autoři kladou založení románského kostela, zachycené na západní straně věže do třetí čtvrtiny 13. století. Dlouhý polygonálně ukončený presbytář s opěráky byl

zcela nově vystavěn v poslední třetině 14. století. Kolem roku 1380 jej zaklenula tři pole křížových žebrových kleneb a paprscitým závěrem (Kuča 2008, 926). Hrušková žebra vybíhají ze svazkových přípor s hlavicemi. V letech 1509 až 1512 byla zcela vystavěna nová loď na půdorysu čtverce s odlehčenými opěráky na půdorysu trojúhelníka a zaklenuta jako síňové trojlodí hvězdovou klenbou s přetínavými žebry klínového profilu. Při regotizaci byla změněna stanová střecha na sedlovou. Aby věž s kostelem tvořila jednotný celek, bylo její architektonické členění upraveno do stávající pseudogotické podoby.

174 VELKÉ ŽERNOSEKY – sv. Mikuláš (LT)

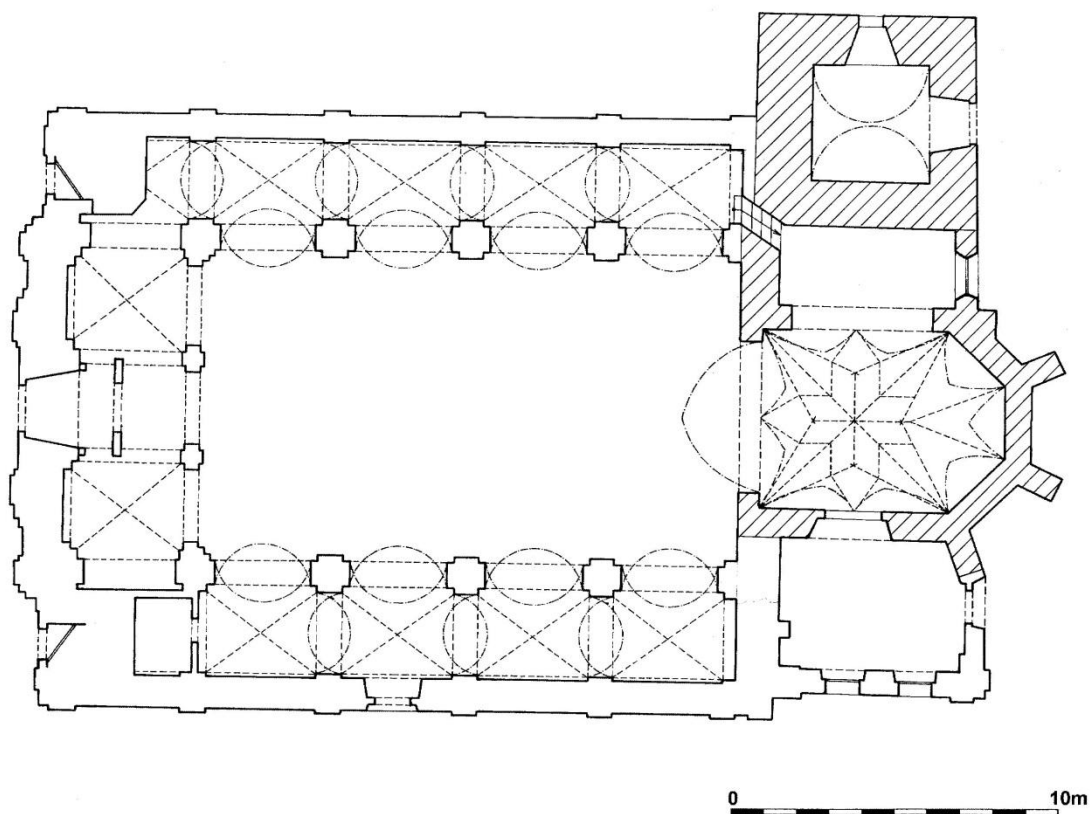

Poloha: Vesnice byla založena na pravobřeží Labe podél komunikace z Litoměřic, která kopíruje břeh řeky až k přívozu, v minulosti nejspíše brodu do Malých Žernosek na protilehlém břehu. Pokračování komunikace po pravobřeží dnes stoupá do sedla mezi Strážiště a Kamýk, odkud se vrací zpět k Labi. Zda v minulosti pokračovala pod pravěkou lokalitou Hrádek, vystupující skalnatým terénem téměř z řeky, nevíme a zařazení vesnice do urbanistického typu nedovedeme proto určit. Kostel (155 m n. m.) leží na vyvýšené poloze nad komunikací a řekou na okraji intravilánu.

Středověká architektura: Jednolodní orientovanou stavbu zakončuje plochý trojboký závěr neodděleného presbytáře. Loď se téměř v celé své šíři otevírá do mohutné věže lomeným obloukem a prodlužuje tak loď, zvětšenou již neodsazeným presbytářem. K němu přisedá od severní strany sakristie. Obdélnou loď klene síťová klenba, pokračující plynule do presbytáře. Klínová, dvakrát vyžlabená žebra vybíhají z římsových konzol. Síťová klenba klene rovněž obdélnou sakristii. Vstupní portály vykazují množství výměn článků v době pseudogotických

úprav v roce 1881. Stejně úpravy vykazují rovněž kružby oken v lomených obloucích. Vzhledem k tomu nelze jednoznačně přijmout ani dataci podle letopočtu 1516, s nejasnou dobou vysekaní do portálu věže. Přesvědčivěji působí letopočty 1930 a 1976 na boční straně opěráku presbytáře, upozorňující na další mladší zásahy. K letopočtu 1516 klade P. Macek (2015, 248 – 249) i výstavbu kostela, zatímco věž spojuje literatura se 14. stoletím (UPČ 1982, 202; Macek 2015, 248).

175 VERNEŘICE – Sv. Anna (DC)

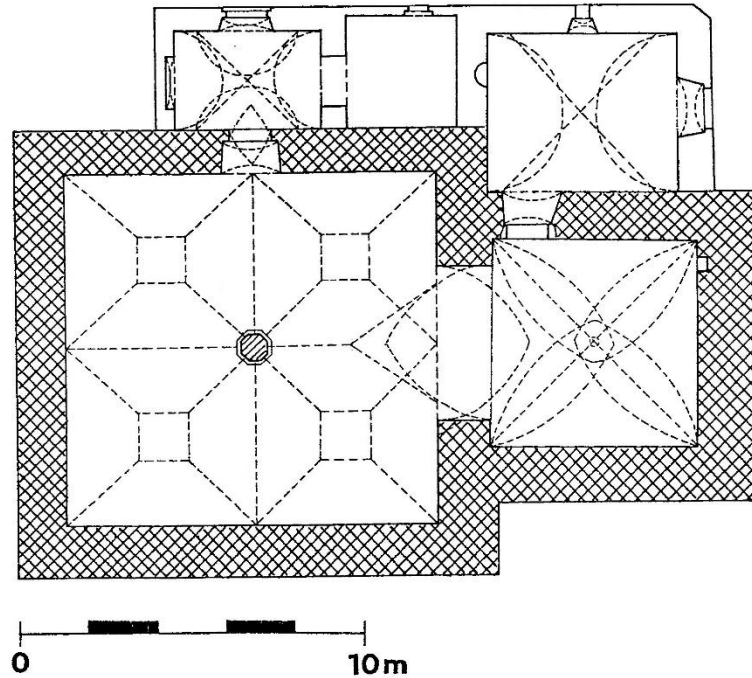

Poloha: Na náhorní plošině Českého středohoří dnes leží od roku 1497 městečko Verneřice, vyměřené jednoduchou zástavbou kolem obdélného náměstí. Protáženou zástavbou kolem klikaticí se komunikace východ-západ (Česká Lípa-labské údolí) naznačuje svůj původ v lánové vsi (Kuča 2011, 227). V místě křížení s další historickou komunikací sever-jih (Františkov nad Ploučnicí-Úštěk) mohla vytvářet před vyměřením městečka trojúhelnou náves s kostelem (495 m n. m.). Vodním zdrojem byl Bobří potok, odtékající východním směrem do rybníční soustavy holanských rybníků.

Sředověká architektura: Z orientovaného kostela sv. Anny zbyl v gotické podobě pouze presbytář, věž a mezi ně nejspíše v roce 1565 vložena úzká kaple, nad kterou se do presbytáře otevírá v patře oratoř. Bazilikální trojlodí vyrostlo v barokním slohu. Zachovaný gotický, výrazně od lodi odsazený presbytář, sklenulo jedno travé hvězdové klenby s profilovanými klínovými žebry. Čtyřcípou hvězdou s pootočeným křížením dvou rozdílných délek, z nich kratší se protínají

ve styku cípů, prostupuje osmicípá hvězda se třemi trojúhelníky nad protínající trojicí žeber. Pouze směrem k závěru presbytáře se žebra rozbíhají po hranách kápí a vymezují tři klenební díly polygonu. Žebra klenby dosedají na polygonální římsové konzoly s vegetabilním motivem na spodní straně. Skladba žeber opisující bavorské hvězdové klenby ve své pozdní etapě přetínajících se žeber, jak je známe z kostela P. Marie v Ústí nad Labem nebo z emporových kleneb v mosteckém kostele stejného zasvěcení, náleží do 16. století, spíše do jeho první poloviny. Stejnému období asi náleží i další znaky klenby presbytáře. Snad o něco mladší je síťová klenba oratoře. Okno, které prosvětluje kapli v přízemí, se hlásí k roku 1565. Podle prvků, se kterými se setkáváme, náleží presbytář i poněkud mladší kaple s oratoří svým výrazem do samého závěru goticko-renesančního horizontu, který však často přežívá u sakrální architektury hluboko do renesančního období. To je zřejmě i případ nejstarších částí kostela sv. Anny ve Verneřicích, nepočítáme-li ovšem spodní část jeho věže, pro jejíž založení nenacházíme v dochované architektuře žádnou oporu, a která může náležet starší sakrální stavbě (Gabriel – Kursová 2014, 30 – 31).

176 VES - sv. Vavřinec (LB)

Poloha: Ves leží v severozápadním cípu Frýdlantského výběžku při řece Smědě, v těsné blízkosti hranice s Polskou republikou. Vzdálenost do Zawidova je pouhé 3 km na rozdíl od Frýdlantu, který je vzdálen 11 km. Jako poloha pro osídlení byla vybrána inundace řeky Smědá pod táhlým hřebenem vrchu Doupňák. Kostel byl postaven na nejvyšším bodě svahové kupy (238 m n. m.), nad vesnicí, kterou dnešní rozvržení nedovoluje bezpečně zařadit do některého ze středověkých vesnických typů.

Středověká architektura: Stavba je typickou ukázkou vesnického kostela. Ze středověkého orientovaného kostela pochází pravoúhlý presbytář a čtvercová loď. Sakristie a přístavba předsíně na severní straně jsou novověké.

Loď na půdorysu čtverce o straně 10,5 m prodělala dvě základní stavební fáze, čitelné především pod současnou podlahou krovu. Z první z nich se dochovaly stopy po plochostropé lodi, osvětlované čtyřmi okenními otvory, dvěma na jižní straně a dalšími dvěma na straně

severní. Jejich podobu dovozujeme z okenních otvorů, nalezených v kostele sv. Heleny v Krásném Lese (Ebel - Gabriel 1992). Široce rozevřené špalety vynášejí plné záklenky, klesající po vrcholnici k plnému oblouku. Záklenek i špalety mají nerovný zvlněný povrch. Domníváme se, že se jedná o původní okenní otvory, rozšířené ve světlé šířce do současné podoby. Ze středověku se dochoval lomený bohatě profilovaný portál lineárního cítění. Před výrazné okosení čtyř pískovcových článků předstupují asi ze tří čtvrtin dva prosté válcové pruty. Vybíhají bez patek, přímo ze šikmé plochy trnože, a lineárně stoupají podél okrajů kosé plochy vzhůru, k zalomení portálu, doprovázeny ve středu polosloupem hruškového profilu, můžeme-li tak ovšem nazvat prut s vystupující páskou. Všechny tři předstupující pruty dosahují svými vrcholy stejné vzdálenosti od kosé plochy, do které se mezi nimi zahlubují dva stejně hluboké výžlabky. Portál, zdá se, náleží svým výrazem nastupujícímu lineárnímu slohu, začínajícímu v Čechách někdy v poslední čtvrtině 13. století v poněkud jiné podobě (Mencl 1960, 120). Zůstává tak otázkou, zda odlišnosti odrážejí starší časový horizont, jiný region nebo hrubší sociální rovinu. Portál se otevírá do výklenku s téměř přímými špaletami a segmentovým záklenkem v interiéru. Ve druhé stavební fázi byl prostor zaklenut na středovou podporu čtyřmi poly síťové klenby. Osmiboký pilíř vynáší dvakrát vyžlabená klínová žebra, zabíhající přímo do svislých konstrukcí. Zdá se, že profilace svojí robusností odráží spíše sociální prostředí stavby, vročené E. Pochem a kol. (1982, 217) podle malovaného letopočtu 1519, nalezeného na severní straně lodě ve výši klenebního náběhu, do počátku 16. století.

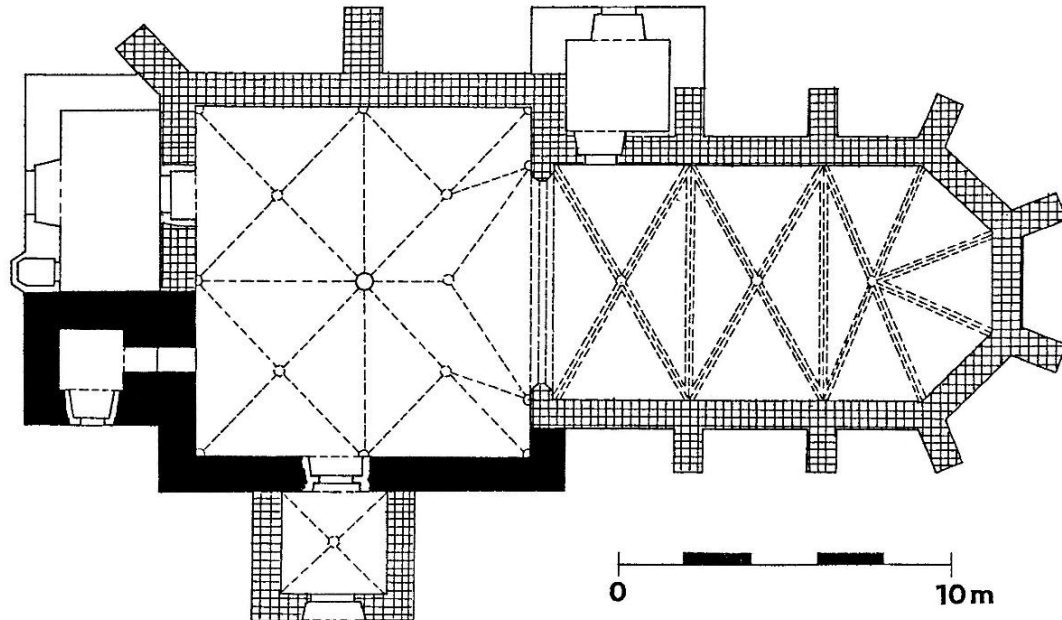
Presbytář, odsazený od lodi lomeným vítězným obloukem, je čtvercového půdorysu. Kněžiště zaklenula křížová klenba s lomenými široce rozevřenými čely. Prostě vyžlabená kamenná žebra se v křížení sbíhají v nezdobeném svorníku. Odlišnou profilaci má řebro vybíhající z jihovýchodního koutu presbytáře. Subtilnější dojem vyvolává výrazné vyžlabení v okosení žebra, datovaného V. Menclem (1951/52, 273) do posledního dvacetiletí 13. století. Do stejné doby klade i prostá klínová žebra, jen málo protažená svými profily do obdélníku. Různé uplatnění žebor v jedné klenbě si ovšem nedovedeme vysvětlit. Žebra dnes vybíhají pozvolna ze

stěn, zdá se však, že dosedala na konzoly, později odsekané. Okenní otvory na jižní a východní straně jsou stejné jako v lodi. Na severní straně se žádné okenní otvory nenacházejí. Dalším architektonickým detailem je kamenný sanktuář osazený ve východním zdivu presbytáře. Na kamenné, široce okosené ostění nasedá vimperk s kraby a vnitřní plochou, kterou členění lípaná kružba ve tvaru jeptišky. Vrchol vimperku je zjevně odlomen.

Štítů se dochovaly beze změny. Prostory krovů zpřístupňuje jednoduchý dveřní otvor s přímými špaletami a nekrouženým lomeným záklenkem. Okenní otvory jsou jednoduché úzké s rozevřenými špaletami a segmentovým záklenkem.

177 VETLÁ - sv. Jakub Větší (LT)

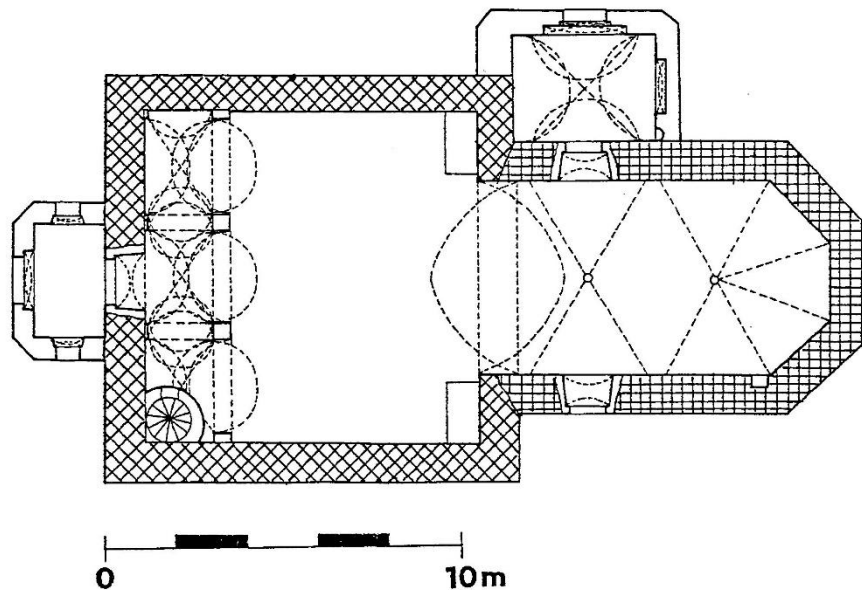
Poloha: Uprostřed rozlehlé téměř čtvercové návsi na vyvýšené poloze stojí kostel (180 m n. m.).

Středověká architektura: Na místě dnešního kostela stával od konce 12. století románský kostel. Z jeho reliktní se dochovala věž na západním průčelí a jižní zdivo lodě. Opukové kvádrčky s pečlivě podřezávanými spárami jsou dobře čitelné pod opadlou omítkou.

Protáhlý presbytář, zaklenutý dvojicí obdélných křížových polí a pětibokým paprscitým závěrem, se vítězným obloukem otevírá do čtvercového dvoulodí. Klínová jednou vyžlabená žebra klenby kněžiště dosedají na jehlancové konzoly. Stejná žebra nesou i zaklenutí předsíně, situované při jižním průčelí lodí. Portál do předsíně, z předsíně do lodí, stejně jako z presbytáře do sakristie jsou lemovány středověkými portály. Vítězný oblouk je bohatě profilovaný výžlabky, oblouny a hruškovicem. Prostor lodí je u vítězného oblouku sklenut obkročnou klenbou na jeden středový pilíř a dvěma poli křížových kleneb v západních polích.

Podobný kostel ve své hmotě a dispozici nacházíme též ve městečku Hošťce.

178 VĚTROV U FRÝDLANTU - Sv. Maří Magdalena (LB)

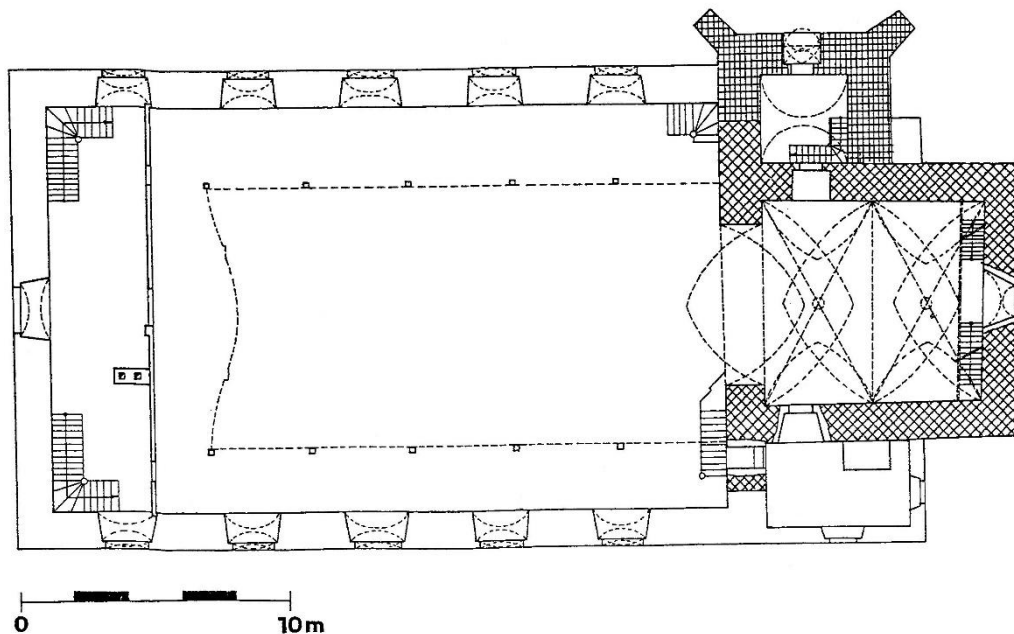
Poloha: Kostel (303 m n. m.) stojí v severní okrajové části vesnice Větrov, dříve nazývané Ringenhain, v těsné blízkosti města Frýdlant. Stavba zaujímá polohu na jihozápadním břehu řeky Smědá. Literatura (Bašťová 1978, Líbal 2001, 92) do těchto míst lokalizuje starší osídlení z počátku 13. století, které předcházelo pozdějšímu vysazení města. Nejasnost celé situace umocňuje i poloha kostela k Větrovu, k sousednímu Frýdlantu a k jeho katastrální hranici, jak jí zachytila indikační skica stabilního katastru z roku 1843.

Sředověká architektura: Jednolodní orientovaná stavba se skládá z dispozičně čtvercové lodi a presbytáře s pětibokým závěrem bez opěráků. K novodobým přístavbám patří sakristie na severní straně kněžiště a předsín, přistavěná na západní straně k průčelí.

Lod' čtvercového půdorysu o šířce zdiva 110 cm osvětlují dva okenní otvory na severní a dva na jižní straně. Nelze vyloučit, že nenahradily starší okenní otvory. Posouzení ztěžuje kompaktní vrstva novodobé omítky, která však nepřekrývá nerovnosti stěn, mírně se sbíhajících do výšky asi 4 m. I přesto považujeme lod' za nejstarší dochovanou část kostela. Prostor se na východní straně otevírá mírně lomeným vítězným obloukem do presbytáře.

Kněžiště klenebně dělí dvě travé, přední příčně obdélné s křížovou klenbou a zadní, navazující pětibokým závěrem. Žebra z dvoubarevných cihlových tvarovek mají protáhlý klínový profil. V křížení se sbíhají v kruhových svornících. Zadní z nich zdobí erb Bibersteinů. Okenní otvory jsou upravené do segmentových záklenků s rozevřenými špaletami, snad na místě starších otvorů. Na levé straně presbytáře byla odkryta gotická malba s námětem Zvěstování, datovaná do let 1360 - 1370 (Baštová 1978).

179 VIŠŇOVÁ - sv. Duch (LB)

Poloha: Kostel stojí na konci ostrožny v ose východ - západ, 237 m n. m. Hranice indikační skiccy stabilního katastru z roku 1843 již prostor kostela nezachycuje. Dnes vesnici dříve nazývanou Weigsdorf, dělí českopolská hranice. Posun hranic asi nebyl ve Višňové nikterak ojedinělý a vyvolával trvalé spory, které zakončilo v 60. letech 20. století anektování území k Československému státu (Novosadová 2001, 1).

Středověká architektura: Nejstarší dochovanou částí je pravoúhlý presbytář, hranolová věž při jeho severní straně a východní strana lodě včetně štítu.

Presbytář na půdorysu hloubkového obdélníku zaklenuly dvě příčně orientovaná pole křížové klenby o stejných rozměrech. Masivní klínová žebra s vyžlabením po stranách vybíhaly z žulových kružbových konzol, ze kterých se zcela dochovala pouze jedna. Její hrubé opracování přičítáme užitému materiálu. Žulová žebra se kříží ve svornících s rozetami. Tři okenní otvory v horní úrovni jižní severní a východní strany asi nahradily otvory středověké. Spodní úroveň prostupují dva novodobé průrazy oken, jejichž otevření si vyžádala dřevěná empora se třemi rameny po severní, jižní a východní straně presbytáře. Na netypickém místě je nově proražený

vstup ve východním zdivu presbytáře. Do lodě se kněžiště otevírá lomeným vítězným obloukem. Současná sakristie, přiložená k jižní straně presbytáře, do své hmoty pojala patrně opěrák kněžiště.

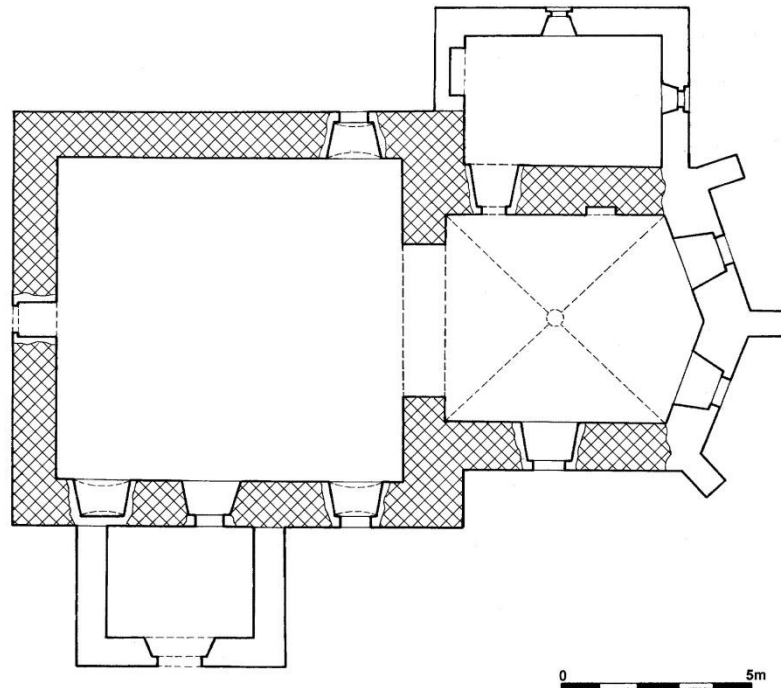
Šířka současné plochostropé lodě přesahuje středověké rozměry, které určuje zachovaný východní štít. Do krovu nad loď se obrací čtveřicí hlubokých slepých arkád. Třetí zleva byla druhotně proražena při budování nové širší a vyšší lodě a posloužila tak jako průchod do krovu presbytáře. V té době musel být zazděn původní dveřní otvor s plným záklenkem situovaný níže. Šikmá koruna štítu nese otisky latí a šindelů. Částečně se zachoval i štít presbytáře na východní straně. Jeho relikty nalezneme při severovýchodní straně. Čitelný je strmější sklon střechy s pozdějším nadezděním koruny zdiva.

Věž byla založena na čtvercovém půdorysu (6,3 x 6,3 m) s tloušťkou zdiva 150 cm. Předpokládáme, že hmota východní zdi věže obezdila opěrák presbytáře a relativně tak datuje věž jako mladší. V dalších patrech byla věž nasazena na východní štít lodi. Prostor přízemí věže zaklenula plná valená klenba, orientovaná kolmo k ose presbytáře. Další patrování řeší dřevěné konstrukce. Středověký vstup do patra neznáme, dnes sem stoupá komunikace průrazem v klenbě. Zcela jasné není ani osazení pískovcového portálu, zpřístupňujícího kdysi presbytář. Pohledově se uplatňuje z podvěží. Jeho profilaci částečně překrývá cihlová zadržka. Z ní vystupuje okosené nároží se zapuštěným výžlabkem. Jeho výrazně zaoblené hrany nás staví před otázkou, zda se nejedná o záměr kameníka, nebo zda jde o poškození oživáním. Okosení lomeného oblouku lemují ostrá drážka. Podoba soklu portálu zůstává ukryta pod zadržkou. Vztah portálu k věži a presbytáři není zcela zřejmý. Zdá se, že vznikl spíše současně se stavbou presbytáře.

Hmotu věže v přízemí podpírají dva diagonálně položené opěráky, provázané se severní stěnou věže, zatímco jižní a západní stranu staticky zajistil presbytář a loď. Severním průčelím věže prostupuje mezi opěráky vstup do podvěží. Otvor s přímými dispozičně nečleněnými špaletami dělí rozdílné záklenky. Přední třetinu sklenul plný oblouk, nasazený dvakrát výše, než oblouk zadní. Jeho lomený tvar, dnes mírně zaoblený omítkou, zaklenul zbylé dvě třetiny zdiva.

Opadlá omítka ukazuje, že zdivo zadních dvou třetin, včetně záklenku, je z bílých pískovcových kvádrů. Pečlivě opracované kvádry s minimální ložnou spárou jsou provázány i do přední třetiny výklenku. Druhotně byl kámen přetažen asi třemi vrstvami kompaktního štuky. Vstup zužuje cihlová vyzdívka, které vznikla až po odstranění starších dveří. Průzkum však naznačuje, že i tyto starší dveře byly osazeny později. Usuzujeme tak jednak z absence západky dveří, z hrubě vložených závěsů a konečně i z druhotně vysekaných kapes pro závoru v západní a východní stěně interiéru. Vzhledem k tomu, že průzkum nezjistil žádné původní stopy uzavření vstupního otvoru, zůstává jeho fungování otázkou. Ojedinělost tohoto řešení vstupu nás staví před řadu otázek, které řeší L. Kracíková (2002).

180 VLASTIBOŘICE – sv. Kateřina (LB)

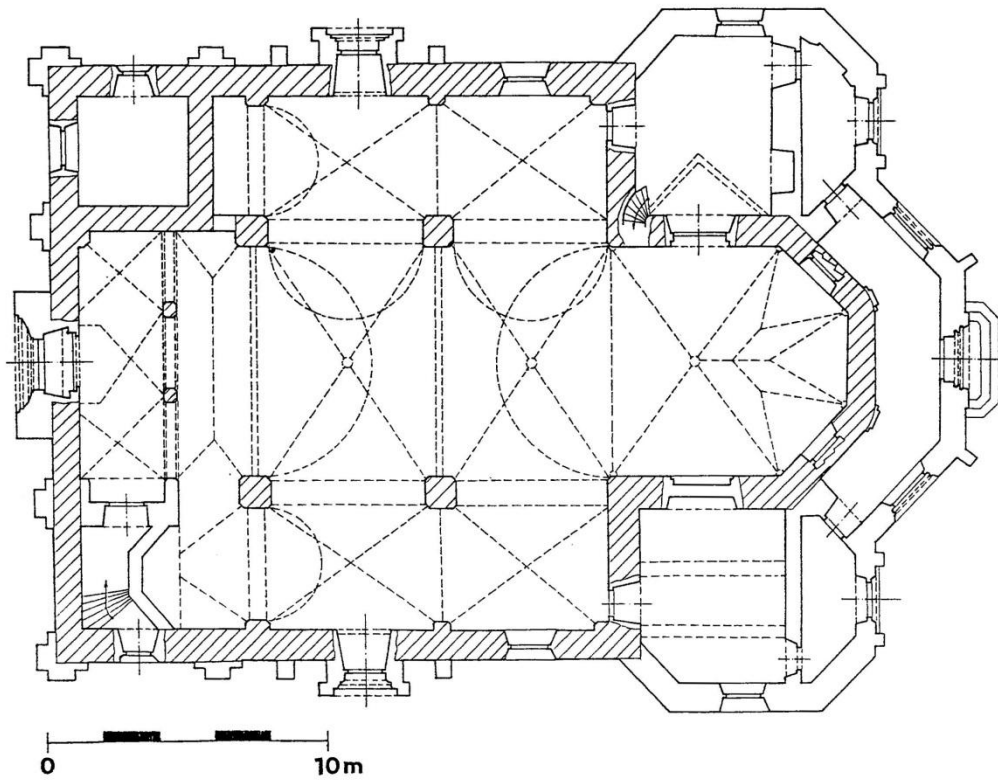
Poloha: Orientovaný kostel (380 m m. n.) leží na jihovýchodní straně návěsní vesnice, na středu mírně k jihu ukloněné plošiny, vytyčené údolím říčky Mohelky na severu a západě a na východě prameništěm Pěnčinského potoka, pokračujícího po její jižní straně, kde se vlévá do Jizery. Obě vodoteče patří do povodí Jizery.

Středověká architektura: Hmota středověkého kostela sestává ve své nejčistší podobě ze čtvercového půdorysu lodi a k ní na východě orientovaného presbytáře původně na půdorysu čtverce. Plochostropý interiér lodi odděluje druhotně upravený vítězný oblouk širě zdiva 1 m od kněžiště s jednoduchou římsou v místě nasazení plného oblouku. Rozšíření sakrálního prostoru na východní stranu o dvouboký závěr svírající tupý úhel bylo provedeno druhotně patrně až v 16. století. Nově vzniklý prostor zaklenula stlačená valená klenba se dvěma styčnými lunetami a zvýrazněnými plochými hřebínky štukovou lištou a štukovým stylizovaným svorníkem na styku lunet napodobující křížovou klenbu. Podle řešení a profilu lišty by úprava měla spadat až do těsného závěru 16. století. Sakristie na severní straně presbytáře, stejně jako předsíň na jižní straně lodi, sklenuly stlačené valené klenby s trojbokými výsečemi. Vstup do kostela zajišťoval

dnes upravený portál na jižní straně lodi, po kterém se zachovala ve špaletách pochva po závoře. Západní vstup je mladší. Přístavba předsíně a sakristie, úprava štítů a podokapní římsy a všech okenních a dveřních otvorů souvisí až s polovinou 18. století. Na objektu nebylo provedeno SHP a ani jiná podrobnější dokumentace. Přesto řadíme stavbu do přelomu 13. a 14. století s možným pravouhlým presbytářem, který změnily výrazné přestavby konce 16. století.

183 ZÁKUPY - sv. Fabiána a Šebestiána (CL)

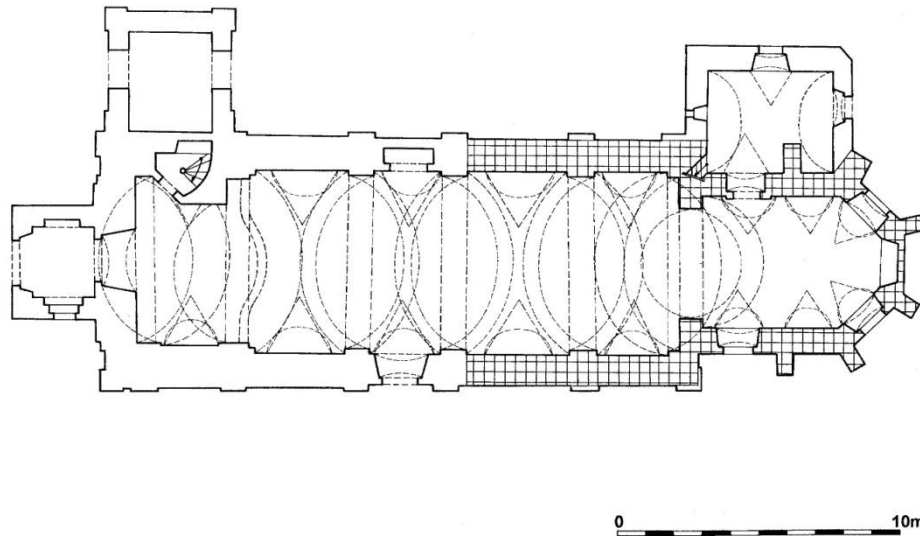

Poloha: Kostel (217 m n. m.) stojí při komunikaci přicházející od jihu do náměstí, a pokračující směrem k severu. Ta představuje hlavní osu složitého sídlištního vývoje, do kterého se vepsal hrad Zákupy asi se stejnojmennou vesnicí a kostelem při hradě. Původní středověký kostel stál u dnešního zámku na terase francouzské zahrady, kde jeho existenci naznačují doklady pohřbívání a i nedávno provedený archeologický výzkum, který existenci kostela s pravoúhlým presbytářem potvrdil. V rámci dalšího vývoje vzniká město, jmenované původně Richinstat, tedy Reichstadt, situované nejspíše kolem dnešního náměstí. Kostel byl na své současné místo přesunut teprve později. S tímto přesunem snad souviselo, že Beneš z Vartenberka 28. ledna 1458 obnovil nadání fary a kostela "v městečku a pod hradem Zákupy" (Hantschel 1911, 1104).

Středověká architektura: Z nejstaršího období pochází loď s presbytářem a věží v severovýchodním nároží. Ostatní přístavby jsou mladší.

Objekt prošel v minulosti razantními úpravami a jeho středověká podoba je v současnosti značně nečitelná. Z tohoto důvodu nelze určit použitý stavební materiál ani rozlišit historické konstrukce. Více informací by nepochybně poskytl prostor pod krovem, který však byl v době průzkumu nepřístupný.

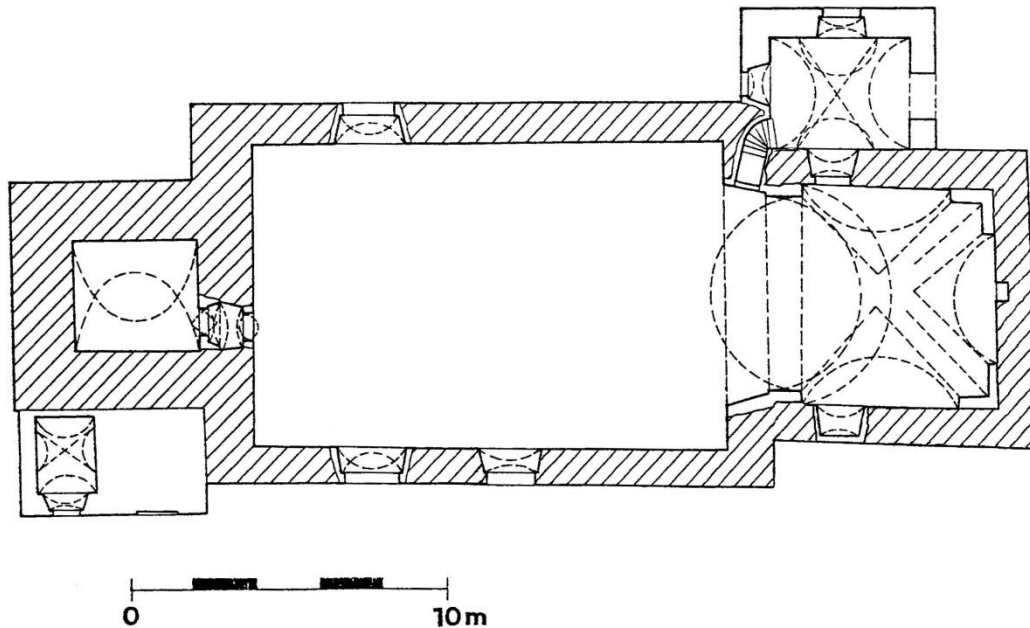
Presbytář sklenulo jedno pole křížové klenby, do které vstupuje hvědicová klenba závěru. Síňové trojlodí dělí pilíře, vynášející hloubkově řazené meziklenební pasy, příčně s neoddělenými travé křížové klenby. Presbytář se do střední lodě otevírá v plné šíři, bez vítězného oblouku. Hranolová věž je vtažena do lodě v jejím severozápadním koutu. Ke zbylé části západní stěny trojlodí přisedá kruchta.

185 ZUBRNICE – sv. Máří Magdalena (UL)

Poloha: Podle rozvržení indikační skici se Zubrnice jeví jako údolní lánová ves, lokovaná podél Zubrnického potoka, pramenícího pod Bukovou horou a ústícího pod vesnicí do Lučního potoka, klesajícího severovýchodním údolím k Labi. Lánové rozvržení důsledně respektuje vrstevnice, takže spolu s cestami mezi lány prochází souběžně s Lučným potokem, který kopíruje i zřejmě hlavní komunikace, přetínající České středohoří z Úštěka do labského údolí. Kostel (295 m n. m.) dominuje vesnici svojí polohou na svahovém spočinku, pod kterým se zástavba rozšiřuje do čtvercové návsi.

Středověká architektura: Gotický kostel, datovaný do poloviny 14. století, se zachoval v půdoryse obvodového zdiva presbytáře a části lodě. Délku lodě a její západní stranu neznáme. Polygonální presbytář s opěráky osvětlovaly okna, dnes patrná pouze v interiéru, s lomeným záklenkem, sešikmeným bankálem a kružbou. Její kružba ukazuje na polovinu 14. století, do stejné doby, do které autoři SHP (Horyna – Novosadová 1981) datují lomený portál s pruty a trojúhelníkovým náběhem, nalezený na jižním průčelí. Po roce 1723 byl kostel podle plánů Octavia Broggia prodloužen na západ, zvýšen nadezděním a nově zaklenut. Průčelí byla sjednocena a okenní otvory zazděny či přebourány. Na severní straně přisedá k presbytáři barokní sakristie. Poslední výraznou stavební etapou bylo přistavění věže v roce 1913 k severnímu průčelí lodě.

186 ŽANDOV - Sv. Bartoloměj (CL)

Poloha: Kostel stojí spolu s reliktem staré tvrže na vyvýšeném místě (256 m n. m.) v blízkosti staré komunikace. Kolem ní předpokládáme vyměření nejstarší lánové vesnice, teprve někdy později rozšířené na město kolem nově vysazeného čtvercového náměstí. Kostel si pravděpodobně podržel svoji polohu severně od náměstí a představoval pro neopevňené městiště jeden bod obrany.

Středověká architektura: Relikty středověké architektury nepochybně obsahuje loď. Jednoznačně středověká je do výšky prvního patra také věž. Presbytář, sakristie a přístavek točitého a dnes nefunkčního točitého schodiště na jižní straně věže náleží novověku.

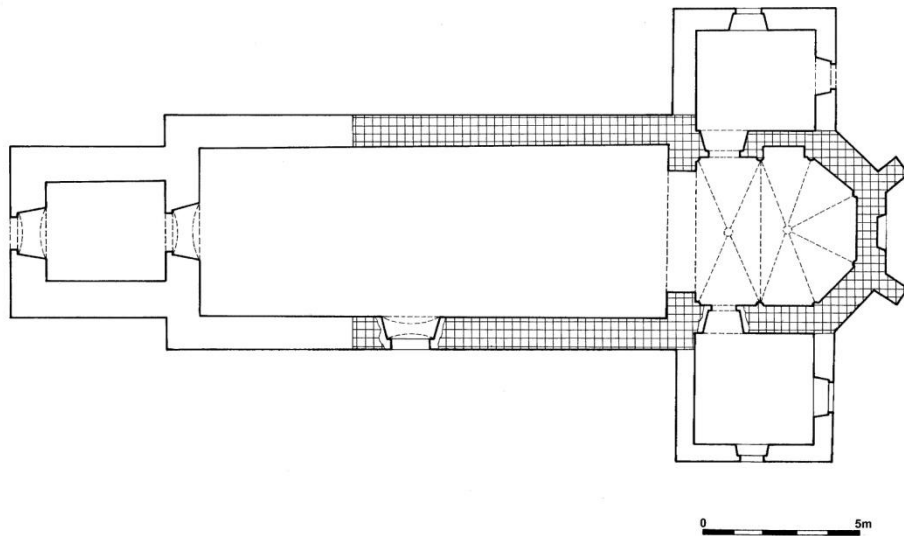
Zdivo vzniklé ve středověku registrujeme v rezné podobě především od prvního podlaží interiéru věže. Jedná se o lámavý pískovec, balvanitý čedič a ojediněle i čedič deskovité odlučnosti. Ten sloužil především na klenby, případně na šibrování. Zdivo spojuje hrubá malta s kusovým vápnem. Na rezném zdivu je patrné roztírání spárové malty po lících kamenů. Starší omítky jsou utahované po zvlněné povrchu zdiva.

Dnešní obdélnou plochostropou loď řadíme mezi relikty středověké architektury pouze podle v sondách zjištěné struktury zdiva. Sondáž však neodkryla žádné otvory ani jiné středověké

stavební konstrukce. Nad západní stranu lodi vystupuje věž čtvercového půdorysu, založená východní stěnou na západní zdivo lodi. Průčelí věže dnes kryjí nové omítky, zjednodušující její gotickou stavební podobu. Tu dokládá pouze pískovcové ostění klíčové střílny, vložené do vnější líce severního průčelí prvního patra. Stejně řešená asi byly pravděpodobně i ostatní okenní otvory prvního patra. Druhé patro a přízemí se otevírá prostými šterbinovými okny.

Přízemí věže sklenula převýšená valená klenba. Přístup z lodě sem zajišťuje neprofilovaný portál s plným obloukem. Za ním se rozevírají do přízemí věže špalety, uzavřené později vloženým okoseným portálem se zalomeným obloukem. K okosení přisedají nad soklem pyramidální útvary, náležející až počátku 15. století. Pravděpodobně mladší portál do lodi nevylučuje možnost, že se jedná o přenesení staršího portálu do vnitřní líce věže a osazení portálem novým. Tmavý prostor přízemí osvětlovalo pouze jedno drobné okno v jižní stěně, které bylo upraveno v období baroka při stavbě točitého schodiště. První patro věže zpřístupňoval samostatný dnes zazděný vstup s pískovcovým portálem na vnější straně, obracející se, stejně jako v přízemí, směrem do lodi. Jeho pomocí se stoupalo po rubu klenby vzhůru do patra. Osvětlení dovolovaly tři okenní otvory s rozevírajícími se špaletami výklenků, klenutých segmenty. První patro oddělovala od druhého pouze trámová konstrukce, nesoucí v minulosti asi dřevěné přeložení, sloužící jako strop prvního, tak i jako podlaha druhého patra. Komunikaci nejspíše umožňovalo dřevěné schodiště. Druhé patro osvětlují stejné okenní výklenky.

188 ŽEŽICE – sv. Petr a Pavel (UL)

Poloha: Návesní ves se rozkládá na strmém svahu údolí Pekelského potoka, v místě intaravilánu ukloněného k jihozápadu. Vodoteč, která protéká pod vsí, ústí do labského levobřeží. Orientovaný kostel (360 m n. m.) stojí při dolní hraně návsi, na uměle vytvořené terase.

Středověká architektura: Polygonálně zakončený presbytář zaklenulo jedno pole křížové žebrové klenby s paprscitým závěrem. Klínová žebra vybíhají z konzol. Velmi mírně lomený triumfální oblouk s profilací odděluje presbytář od plochostropé lodi na obdélném půdorysu, která je prodloužena pravděpodobně v roce 1780 a ve stejné době nově vybavena věží na západní straně. Stěny lodi člení v interiéru ploché pilastry zakončené čabrákou, nesoucími ve štku provedenou římsu. Štěrbínové okno s jeptiškou v jižním průčelí lodě patrně osvětlovalo středověkou emporu, která ukončovala západní závěr lodi. Snad někde v levé sousední okenní ose můžeme očekávat nároží gotického kostela, datovaného do druhé poloviny 14. století. Jako důležitý datovací prostředek slouží zdobnost štítků na vrcholech dvou dochovaných opěráků, vybavených kraby a heraldickými znaky. Sakristii na severní straně presbytáře sklenula v době baroka placka. Na jižní straně osově k presbytáři byla přistavěna oratoř se stejnou klenbou. Výraznou stavební přestavbu kostel zaznamenal v roce 1780, kdy byla prodloužena loď k západu, přistavěna věž, vyměněna patrně i provedena úprava starších oken.

3.2 Analýza

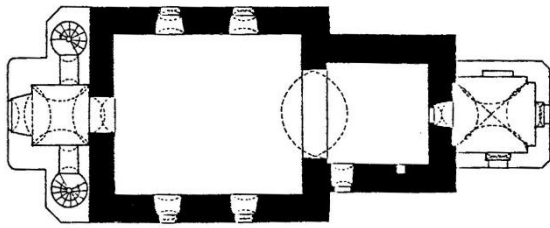
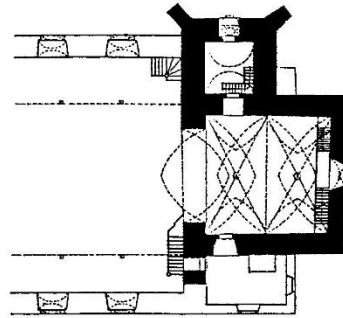
Cílem analýzy je stanovení strukturujících entit a kvalit. Za tělesa entit označujeme stavbu kostela, kterou dále rozkládáme na body (jádro, složené z lodi a presbytáře, věž, sakristie a předsíně), případně na body elementární. Kvality vycházejí z mého poznání, jak jsem jej nabyla při studiu kostelů v terénu. Entity a kvality mají za cíl upřesnit dataci a postavení stavby ve struktuře kostelů, případně interpretovat jeho postavení ve společnosti.

S ohledem na míru archeologizace starších staveb zjednoduší analýzu pouze na rozbor dispozice kostelů, a to pouze jejich jader, která obsahují dva nezbytné díly, presbytář, prostor vymezený pro pohyb kněze při obřadu, a loď, prostor určený pro přítomné věřící. Presbytář je u středověkých staveb vždy přisazen k lodi od východu, kostel je tedy orientovaný. Běžné vnější odsazení presbytáře od lodi ojediněle střídá napojení stejně širokých částí. I přes akceptování míry archeologizace, se pro sledovaná stavební období nedochoval vždy celek jádra. Řada středověkých dispozic se bez hloubkového průzkumu nebo archeologického výzkumu nedá jednoznačně rekonstruovat. Rovněž členění presbytáře, závislé do určité míry na klenebním systému bylo v řadě případů odstraněno a zastropení přeřešeno ve slohovém výrazu, ležícím mimo studované období. Vedle dvou dílů jádra bývají některé kostely vybaveny částmi, které stavbu doplňují. Jejich dispozici se dále nevěnujeme.

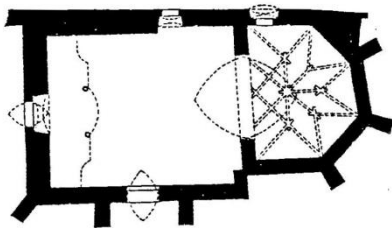
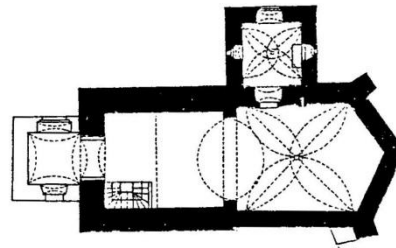
Na prvním místě uvádíme v tabulce 1 vztah mezi presbytářem a lodí, který se projevuje formou vnějšího odsazení. Nabízí se pouze dvě možnosti, kolmé odsazení nebo průběžné provázání zdí presbytáře a lodi.

U dispozic presbytáře zjišťujeme 5 možností. Nejstarší kostely disponují apsidou. Velmi častý je pravoúhlý presbytář, vymezuje čtvercovou nebo téměř čtvercovou plochu. Jen ojediněle se objeví odchylky v metrice presbytáře a to jak s delší stranou k lodi tak i s kratší stranou k lodi.

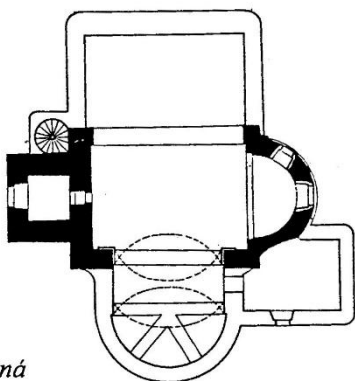
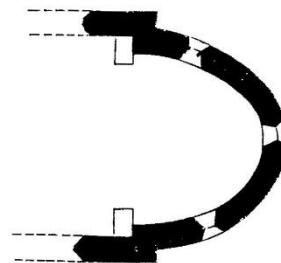

*Kunratice**Višňová*

Rovněž presbytáře s polygonálním závěrem se ve středověké architektuře kostelů objevují velmi často. Vedle nejběžnějších trojbokých závěrů se ojediněle setkáme i se závěrem dvojbokým a pětibokým.

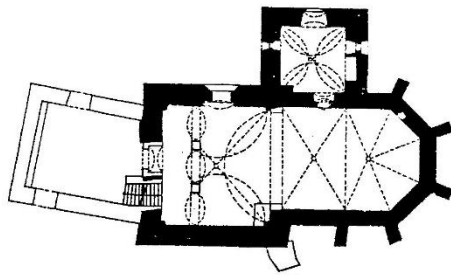
*Česká Lipa**Černěves*

Poslední dispozici presbytáře tvoří apsida, půlkruhové kněžiště, mající mimo naši oblast i podobné půdorysy podkovovité (Merhautová 1971, 11).

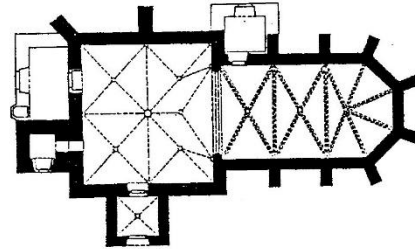
*Deštná**Jindřichovice p. S.*

Odlišnosti nabízí i délka presbytáře. Nestanovujeme ji však v tomto případě podle metriky, ale podle opěráků nebo meziklenebních oblouků, které v dispozici ukazují četnost

klenebních travé. Travé dělí presbytář ve sledovaném souboru maximálně na čtyři travé, včetně travé závěru s paprscitou klenbou.

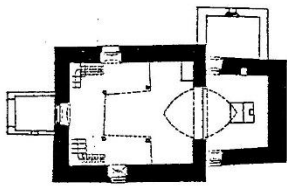
Lounky

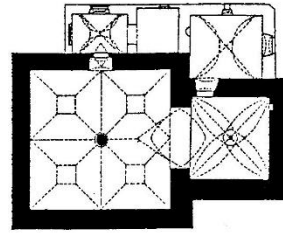
Větlá

Druhou část jádra prezentuje prostor pro věřící označovaný jako loď. Loď nabývá hodnot metriky dispozice lodi a jejich počtu, řazených rovnoběžně s delší osou. Metriku vyjadřují podílem hloubky lodi k její šířce. Metrika ukazuje, že prostor pro věřící má tři podoby dispozice. První se hodnotami (poměry stran) od 0,82 do 1,12 blíží čtverci, druhou, dosahující hodnot od 1,13 do 1,35, označujeme jako obdélník a konečně rozpětí hodnot od 1,36 do 1,89 nazýváme prodlouženým obdélníkem.

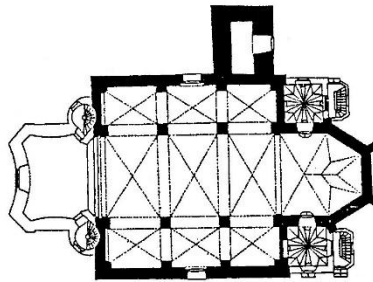
Počet lodí nabývá hodnot jednolodní, dvojlodní nebo trojlodní. Jednolodí není klenebně děleno. Dvojlodí má dvě varianty. V první z nich se váží dvě dvojice travé, sklenuté na jeden sloup či pilíř (varianta značena 2). Druhá varianta má v našem případě jednu loď delší, druhou kratší a jim přizpůsobená travé kleneb. S ohledem na jediný výskyt této varianty, za kterou považujeme dvojici lodí mimo variantu 2, značíme číslem 4 a dále ji nedefinujeme. Trojlodí má několik klenebních travé, řazených v hloubkové ose lodi. Výšku lodí (typ baziliku, pseudobaziliku a síňovou loď) nesledují.

jednolodí – např. Hostikovice

dvojloď – např. Ves

trojloď – např. Cvikov

3.3 Deskripce

Upozorňuji, že formální deskripce se omezuje pouze na románskou a gotickou architekturu, nikoliv na mladší stavební úpravy. Pro popis volím z vyčleněných entit jako objekty kostely, které popisují deskriptory.

Objekty:

číslo ID: číselný identifikátor kostela

sídlo: vlastní jméno sídla

zasvěcení: současné zasvěcení kostela

okres: CL - Česká Lípa, DC - Děčín, LB - Liberec, LT - Litoměřice, UL - Ústí nad Labem.

Deskriptory užívám podle předem definovaného klasifikačního systému s nominálními hodnotami, označenými numerickými znaky. Ve všech sloupcích 0 značí neidentifikováno.

Odsazení presbytáře od lodi:

0 - neznáme

1 - odsazen

2 - neodsazen

Půdorys presbytáře:

0 - neznáme

1 - půlkruhový presbytář

2 - pravoúhlý presbytář

3 - polygonálně zakončený presbytář dvěma stranami (dvojboký závěr)

4 - polygonálně zakončený presbytář třemi stranami (trojboký závěr)

5 - polygonálně zakončený presbytář pěti stranami (pětiboký závěr)

Počet klenebních travé presbytáře:

0 - neznáme

1 - jedno travé nebo koncha nebo plochý strop

2 - dvě travé

3 - tři travé

4 - čtyři travé

Dispoziční rozvrh lodi:

0 - neznáme

1 - jednolodí

2 - dvojlodí, vymezené jedním středovým pilířem či sloupem

3 - trojlodí

4 - dvojlodí mimo variantu 2

Typy poměrů mezi hloubkou a šířkou:

0 - neznáme

1 - od 0,83 do 1,12 (blíží se čtverci)

2 - od 1,13 do 1,35 (obdélník)

3 - od 1,36 do 1,89 (prodloužený obdélník)

4 - kruh

Data ukládám do zdrojové matice dat (Meloun - Militký - Hill 2005).

číslo ID	sídlo	zasvěcení	okres	odsazení presbytáře od lodi	púdorys presbytáře	členění presbytáře	dispoziční rozvrh lodi	poměr délky ku šířce lodi
3	Arnultovice	Všech svatých	UL	1	4	3	1	2
4	Bechlín	sv. Václav	LT	1	2	1	1	1
5	Benešov nad Ploučnicí	Narození P. Marie	DC	1	4	4	3	3
6	Bezděz	sv. Jiljí	CL	1	1	1	1	2
7	Bílý Kostel nad Nisou	sv. Mikuláš	LB	1	0	0	1	2
8	Blíževedly	sv. Václav	CL	1	4	2	1	3
10	Bořejov	sv. Jakub Staršího	CL	1	4	2	1	3
12	Brniště	sv. Mikuláš	CL	1	0	0	1	2
13	Brozánky	sv. Václav	UL	1	4	1	1	2
14	Brozany nad Ohří	sv. Gothard	LT	1	4	2	1	2
15	Budyně nad Ohří	sv. Václav	LT	1	5	2	4	2
16	Budyně nad Ohří	P. Marie Sněžné	LT	1	4	1	1	3
17	Bulovka	Archanděl Michael	LB	0	0	0	1	2
21	Cvikov	sv. Alžběta	CL	1	4	1	3	1
23	Černěves	sv. Prokop	LT	0	3	1	1	1
27	Česká Lípa	Nalezení sv. Kříže	CL	1	4	2	1	3
28	Česká Lípa	sv. Maří Magdalena	CL	1	4	1	1	2
30	Český Dub	sv. Duch	LB	0	0	0	0	0
33	Deštná	sv. Václav	CL	1	1	1	1	2
34	Dětřichov	sv. Anna	LB	0	0	0	1	0
37	Doksany	sv. Petr a Pavel	LT	0	0	0	1	0
40	Dolní Pertoltice	sv. Jošt	LB	1	2	1	1	1
41	Drchlava	sv. Mikuláš	CL	1	1	1	1	2
44	Dubany	sv. Petra a Pavla	LT	1	2	1	1	2
46	Frýdlant v Čechách	Nalezení sv. Kříže	LB	1	4	2	3	3
47	Hejnice	Navštívení P. Marie	LB	0	4	2	0	0
52	Horní Řasnice	Neposkvrněné Početí PM	LB	1	2	1	1	1
53	Hostíkovice	Nejsvětější trojice	CL	1	2	1	1	2

54	Hoštka	sv. Otmar	LT	1	4	3	1	1
56	Hrušovany	Narození P. Marie	LT	1	4	2	0	0
59	Charvatce	Nanebevzetí P. Marie	LT	1	4	3	1	1
66	Jablonné v Podještědí	Nanebevzetí P. Marie	CL	1	0	0	1	3
67	Jablonné v Podještědí	sv. Wolfgang	CL	1	4	1	1	2
69	Jedlka - Mala Velen	sv. Anna	DC	0	4	2	0	0
74	Jindřichovice pod Smrkem	sv. Jakub Větší	LB	1	1	0	0	0
76	Klapý	Narození sv. J. Křtitele	LT	1	4	2	1	1
79	Kostomlaty pod Řípem	sv. Petr a Pavel	LT	1	1	1	1	3
81	Krásný Les	sv. Helena	LB	1	2	1	1	1
84	Křesín	sv. Václav	LT	1	4	2	1	1
85	Křešice	sv. Matouš	LT	1	4	1	1	2
86	Křižany	sv. Maxmilián	LB	1	4	1	1	3
87	Kunratice	Všech Svatých	LB	1	2	1	1	1
88	Kuřivody	sv. Havel	CL	1	2	1	1	2
90	Letařovice	sv. Jakub Větší	LB	1	0	0	1	1
96	Libouchec	sv. Tří králů	UL	1	4	1	1	3
97	Lipá	sv. Bartoloměj	LT	1	0	0	1	1
99	Lipová pod Blanskem	sv. Martin	UL	1	4	2	0	0
100	Litoměřice	Všech Svatých	LT	0	4	0	3	0
101	Litoměřice	sv. Vavřinec	LT	1	0	0	1	2
102	Lounky	sv. Mikuláš	LT	1	4	2	1	1
104	Ludvíkov pod Smrkem	sv. Petr a Pavel	LB	1	2	1	1	1
105	Malešov	sv. Jiří	LT	1	0	0	1	1
107	Medvědice	sv. Kateřiny	LT	1	4	1	1	1
113	Mukařov	zasvěcení neznámé	LT	0	0	0	1	0
117	Okna	Nanebevzetí P. Marie	CL	1	4	2	1	1
123	Prackovice nad Labem	sv. Matouš	LT	2	4	0	1	0
126	Račiněves	sv. Havel	LT	1	4	2	1	1
128	Robeč	sv. Martin	LT	1	2	0	1	3
130	Roudníky	sv. Václav	UL	1	4	2	1	2
137	Ředhošť	sv. Jiljí	LT	1	4	2	1	1
139	Říp	sv. Jiří	LT	1	1	1	1	4
143	Slatina	sv. Jan Nepomucký	LT	1	4	2	1	2
146	Solany	sv. Martin	LT	1	4	2	1	2
151	Stražkov - Vodochody	sv. Václav	LT	1	4	2	1	2
152	Stvolínky	Všech svatých	CL	1	0	0	1	3
153	Stvolínky	sv. Justin	CL	2	4	0	0	0
154	Sulejovice	Nejsvětější Trojice	LT	1	4	2	1	2
156	Svádov	sv. Jakub Větší	UL	1	4	2	0	0
159	Těchlovice	Stětí sv. Jana Křtitele	DC	1	4	1	1	1
166	Ústí nad Labem	sv. Vojtěch	UL	0	0	0	0	0
167	Ústí nad Labem	Nanebevzetí P. Marie	UL	0	4	4	0	0
174	Velké Žernoseky	sv. Mikuláš	LT	0	0	0	0	0
175	Verneřice	sv. Anna	DC	0	4	1	0	0
176	Ves	sv. Vavřinec	LB	1	2	1	2	1

177	Vetlá	sv. jakub Větší	LT	1	4	3	2	1
178	Větrov u Frýdlantu	sv. Máří Magdalena	LB	1	4	2	1	1
179	Višňová	sv. Duch	LB	1	2	2	0	0
180	Vlastibořice	sv Kateřina	LB	1	3	1	1	1
183	Zákupy	sv. Fabián a Šebestián	CL	1	4	1	3	1
185	Zubrnice	sv. Máří Magdalena	UL	1	4	0	1	3
186	Žandov	sv. Bartoloměj	CL	1	2	0	1	3
188	Žežice	sv. Petr a Pavel	UL	1	4	2	1	3

Tabulka 1. Charakteristika jednotlivých deskriptorů.

3.4 Syntéza

Prostým uspořádáním zdrojové matice dat řadím soubor kostelů do šesti skupin podle dispozice presbytáře, znaku, který považuji za nejdůležitější. Do sedmé skupiny řadím stavby, u kterých dispozici středověkého presbytáře neznám a dále se jimi nezabývám. Všechny vzniklé skupiny definuji jako typy v závěru jejich syntézy a přiděluji jim číslo 1 – 6. Do skupiny označené 0 zařazuji kostely, které s ohledem na archeologizaci neposkytují všechny k zařazení nezbytné informace.

Za východisko syntézy volím půdorys presbytáře, který se jako nejstarší projevuje nepochybně ve formě půlkruhové apsidy, náležející stavbám románského slohu. Jejich zastropení koreluje s typem konchy, nepočítáme-li ovšem relikv stavby u Jindřichovic pod Smrkem, který se ze souboru šesti apsid ve studované sondě vymyká. Její zastropení sice neznáme, konchu však jednoznačně vylučuje rozloha presbytáře. Románský původ této stavby však rozhodně nenáleží románskému slohu. Dokládá to jak pohledově uplatňované rezné zdivo lomové struktury, tak i okenní otvory ve dvou podobách. Vedle úzkých a vysokých otvorů se špaletami rozevírajícími se ven i dovnitř pod lomenými oblouky, prostupují zdivem okenní otvory s oblouky plnými nad širšími okenními otvory s ven i do interiéru se rozevírajícími špaletami. V tomto případě však zůstává otázkou funkce stavby, v jejímž okolí nezjistily archeologické výzkumy žádné přesvědčivé pozůstatky pohřbívání, které po celý středověk kostely doprovází.

S uvedenou formou presbytáře, apsidou, koreluje rovněž poměr délky a šířky lodi, která se blíží ploše kratšího obdélníku (1,13 – 1,35). Výjimku představuje pouze loď kostela v Kostomlatech pod Řípem, kde je loď výrazně delší v typu poměrů 1,36–1,75 a loď centrály na Řípu. Typ kostela s apsidou definuji v této práci jako **jednolodní kostel s půlkruhovým presbytářem (typ 1)**.

Pravoúhlou dispozici presbytáře zjišťuji ve 13 případech sondy. Koreluje s ní, až na jedinou výjimku, presbytář s jedním polem klenby. Tuto výjimkou představuje kostel ve Višňové, kde prostor pravoúhlého presbytáře dělí dvě pole křížových kleneb. Vztah presbytáře tohoto kostela k lodi však neznáme, takže kostel zařazuji do skupiny 0. S uvedenou skupinou závěrů presbytáře korelují rovněž jednolodní dispozice, opět s jedinou výjimkou v kostele ve Vsi, kde loď sklenula čtyři pole mladších kleneb z roku 1519, sklenutých na středový sloup. Ten současně dělí prostor pro věřící do dvou lodí. Vzhledem k mladšímu datování úpravy lodi řadíme v další kapitole kostel ve Vsi k jednolodním kostelům.

S pravoúhlou dispozicí presbytáře nekoreluje poměr délky k šířce lodi. Zatímco druhý typ (1,13 – 1,35), užívaný v nejstarší skupině kostelů s apsidou se uplatňuje ve skupině s pravoúhlým presbytářem pouze dvakrát, převažuje v ní loď s poměrem blízcím se čtvercové dispozici (0,83 – 1,12), kterou registrujeme v sedmi případech. Dvakrát se setkáváme s dlouhou lodí (1,36 – 1,75). Tento typ definuji jako **jednolodní s pravoúhlým presbytářem (typ 2)**.

Nejčtenější výskyt nabízí polygonální trojboký závěr presbytáře se 45 kostely. Většinu, 23 presbytářů sklenula dvě klenební pole, z nichž první pole za vítězným obloukem je křížové a druhé pole náleží paprscitému sklenutí závěru. V počtu 12 kostelů klene presbytář jediné pole se dvěma žebry, vybíhajícími z koutů od vítězného oblouku ke svorníku a se žebry odtud směřujícími ke koutům polygonu. Pouze 4 kostely mají tři pole klenby, z nichž dvě pole za vítězným obloukem jsou klenby křížové a třetí pole náleží paprscitému sklenutí závěru. Kostely o čtyřech travě jsou pouze 2 městské kostely v Benešově nad Ploučnicí a v Ústí nad Labem.

U kostelů s trojbokým polygonálním závěrem presbytáře nekoreluje ani typ, sestavený z poměru délky a šířky lodi. Nejčtenější je čtverci se blížící loď, kterou zjišťujeme v 15 případech. Krátký obdélník se vyskytuje 11 krát a dlouhá obdélná loď 10 krát. Ve většině případů je kostel jednolodní (31), ojediněle trojlodní (5) a pouze v jednom případě dvoulodní. Pětice trojlodních kostelů se váže výhradně na města a městečka. Dvoulodí, vymezené jedním středovým sloupem opět náleží zřejmě mladšímu sklenutí v kostele ve Vetlé.

S ohledem na rozklad trojbokého závěru presbytáře dalšími vlastnostmi, dělím celou skupinu pouze do čtyř typů podle počtu klenebních polí:

Typ 3: Presbytář s trojbokým závěrem a jedním klenebním polem.

Typ 4: Presbytář s trojbokým závěrem a dvěma klenebními poli.

Typ 5: Presbytář s trojbokým závěrem a třemi klenebními poli.

Typ 6: Presbytář s trojbokým závěrem a čtyřmi klenebními poli.

Poměrně vzácnou skupinu prezentuje v severních Čechách kostel s pětibokým závěrem presbytáře v Budyni nad Ohří, zasvěcený sv. Václavovi.. Presbytář dělí dvě klenební pole. Vývoj dnešního trojlodí s mohutnou hranolovou věží, vloženou do kouta jižní boční lodi a presbytáře je složitější a nedovoluje městský kostel jednoznačně zařadit do některého z uvedených typů a s ohledem na četnost ani jeho definování jako typu dalšího. Stejný problém se váže i ke dvěma kostelům s dvojbokým závěrem ve Vlastibořicích a Černěvsi.

číslo ID	sídlo	zasvěcení	okres	odsazení presbytáře od lodi	půdorys presbytáře	členění presbytáře	dispoziční rozvrh lodi	poměr délky ku šířce lodi
30	Český Dub	sv. Duch	LB	0	0	0	0	0
34	Dětrichov	sv. Anna	LB	0	0	0	1	0
37	Doksany	sv. Petr a Pavel	LT	0	0	0	1	0
113	Mukařov	zasvěcení neznámé	LT	0	0	0	1	0
166	Ústí nad Labem	sv. Vojtěch	UL	0	0	0	0	0
174	Velké Žernoseky	sv. Mikuláš	LT	0	0	0	0	0
90	Letařovice	sv. Jakub Větší	LB	1	0	0	1	1
97	Lipá	sv. Bartoloměj	LT	1	0	0	1	1
105	Malešov	sv. Jiří	LT	1	0	0	1	1

7	Bílý Kostel nad Nisou	sv. Mikuláš	LB	1	0	0	1	2
12	Brniště	sv. Mikuláš	CL	1	0	0	1	2
17	Bulovka	Archanděl Michael	LB	0	0	0	1	2
101	Litoměřice	sv. Vavřinec	LT	1	0	0	1	2
66	Jablonné v Podještědí	Nanebevzetí P. Marie	CL	1	0	0	1	3
152	Stvolínky	Všech svatých	CL	1	0	0	1	3
74	Jindřichovice pod Smrkem	sv. Jakub Větší	LB	1	1	0	0	0
6	Bezděz	sv. Jiljí	CL	1	1	1	1	2
33	Deštná	sv. Václav	CL	1	1	1	1	2
41	Drchlava	sv. Mikuláš	CL	1	1	1	1	2
79	Kostomlaty pod Řípem	sv. Petr a Pavel	LT	1	1	1	1	3
139	Říp	sv. Jiří	LT	1	1	1	1	4
128	Robeč	sv. Martin	LT	1	2	0	1	3
186	Žandov	sv. Bartoloměj	CL	1	2	0	1	3
4	Bechlín	sv. Václav	LT	1	2	1	1	1
40	Dolní Pertoltice	sv. Jošt	LB	1	2	1	1	1
52	Horní Řasnice	Neposkvrněné Početí PM	LB	1	2	1	1	1
81	Krásný Les	sv. Helena	LB	1	2	1	1	1
87	Kunratice	Všech Svatých	LB	1	2	1	1	1
104	Ludvíkov pod Smrkem	sv. Petr a Pavel	LB	1	2	1	1	1
44	Dubany	sv. Petra a Pavla	LT	1	2	1	1	2
53	Hostíkovice	Nejsvětější trojice	CL	1	2	1	1	2
88	Kuřivody	sv. Havel	CL	1	2	1	1	2
176	Ves	sv. Vavřinec	LB	1	2	1	2	1
179	Višňová	sv. Duch	LB	1	2	2	0	0
23	Černěves	sv. Prokop	LT	0	3	1	1	1
180	Vlastibořice	sv. Kateřina	LB	1	3	1	1	1
100	Litoměřice	Všech Svatých	LT	0	4	0	3	0
123	Prackovice nad Labem	sv. Matouš	LT	2	4	0	1	0
153	Stvolínky	sv. Justin	CL	2	4	0	0	0
185	Zubrnice	sv. Máří Magdalena	UL	1	4	0	1	3
175	Verneřice	sv. Anna	DC	0	4	1	0	0
107	Medvědice	sv. Kateřiny	LT	1	4	1	1	1
159	Těchlovice	Stětí sv. Jana Křtitele	DC	1	4	1	1	1
13	Brozánky	sv. Václav	UL	1	4	1	1	2
28	Česká Lípa	sv. Maří Magdalena	CL	1	4	1	1	2
67	Jablonné v Podještědí	sv. Wolfgang	CL	1	4	1	1	2
85	Křešice	sv. Matouš	LT	1	4	1	1	2
16	Budyně nad Ohří	P. Marie Sněžné	LT	1	4	1	1	3
86	Křížany	sv. Maxmilián	LB	1	4	1	1	3
96	Libouchec	sv. Tří králů	UL	1	4	1	1	3
21	Cvikov	sv. Alžběta	CL	1	4	1	3	1
183	Zákupy	sv. Fabián a Šebestián	CL	1	4	1	3	1
47	Hejnice	Navštívení P. Marie	LB	0	4	2	0	0
56	Hrušovany	Narození P. Marie	LT	1	4	2	0	0
69	Jedlka - Mala Velen	sv. Anna	DC	0	4	2	0	0

99	Lipová pod Blanskem	sv. Martin	UL	1	4	2	0	0
156	Svádov	sv. Jakub Větší	UL	1	4	2	0	0
76	Klapý	Narození sv. J. Křtitele	LT	1	4	2	1	1
84	Křesín	sv. Václav	LT	1	4	2	1	1
102	Lounky	sv. Mikuláš	LT	1	4	2	1	1
117	Okna	Nanebevzetí P. Marie	CL	1	4	2	1	1
126	Račiněves	sv. Havel	LT	1	4	2	1	1
137	Ředhošť	sv. Jiljí	LT	1	4	2	1	1
178	Větrov u Frýdlantu	sv. Máří Magdalena	LB	1	4	2	1	1
14	Brozany nad Ohří	sv. Gothard	LT	1	4	2	1	2
130	Roudníky	sv. Václav	UL	1	4	2	1	2
143	Slatina	sv. Jan Nepomucký	LT	1	4	2	1	2
146	Solany	sv. Martin	LT	1	4	2	1	2
151	Stražkov - Vodochody	sv. Václav	LT	1	4	2	1	2
154	Sulejovice	Nejsvětější Trojice	LT	1	4	2	1	2
8	Blíževedly	sv. Václav	CL	1	4	2	1	3
10	Bořejov	sv. Jakub Staršího	CL	1	4	2	1	3
27	Česká Lípa	Nalezení sv. Kříže	CL	1	4	2	1	3
188	Žežice	sv. Petr a Pavel	UL	1	4	2	1	3
167	Ústí nad Labem	Nanebevzetí P. Marie	UL	0	4	4	0	0
54	Hoštka	sv. Otmar	LT	1	4	3	1	1
59	Charvatce	Nanebevzetí P. Marie	LT	1	4	3	1	1
3	Arnultovice	Všech svatých	UL	1	4	3	1	2
177	Vetlá	sv. jakub Větší	LT	1	4	3	2	1
46	Frýdlant v Čechách	Nalezení sv. Kříže	LB	1	4	2	3	3
5	Benešov nad Ploučnicí	Narození P. Marie	DC	1	4	4	3	3
15	Budyně nad Ohří	sv. Václav	LT	1	5	2	4	2

Tabulka 2. Uspořádaná matice podle půdorysu presbytáře, členění presbytáře.

3.5 Model slohového vývoje středověkých sakrálních staveb v severních Čechách

Výsledky, vynesené do tabulky podle tří regionů sondy ukazují na odlišné řešení kostelů (obr. 2). Půlkruhový presbytář se váže ve středověku na kostely, mající románský slohový výraz (Bezděz, Deštná, Drchlava, Říp, Kostomlaty pod Řípem). Spíše náhodou se dochovaly na Českolipsku a východní části Polabí, kde ze sondy apsidy plynule navazují na oblast středních Čech, zatímco ve zbytku sledovaného Polabí chybí, ačkoliv relikty sakrální románské architektury zde nacházíme a v sousedství se objevuje množství románských kostelů. Naopak nepřekvapí absence na severu sondy, kam osídlení přicházelo později, převážně až ve druhé

polovině století třináctého. Jeden výskyt půlkruhového presbytáře v Jindřichovicích pod Smrkem na Frýdlansku náleží zřícenině, spojované s kostelem pouze podle místních pověstí. Problematický není pouze tvar presbytáře, ale i absence kosterních nálezů při archeologickém výzkumu. Řešení této otázky leží mimo rámec předkládaného tématu, bude však nezbytnou součástí dalšího studia sakrální architektury na Frýdlantsku.

V jižní části studované oblasti, osídlené nejpozději v první polovině 13. století, známe řadu dalších staveb, vázících se na románskou architekturu, ačkoliv převážně dochovanou pouze ve stopách dřevěných a dřevohlinitých staveb. Kostely se zde vyskytují ve dvou typech - centrály, v sondě zastoupené rotundou na Řípu, a obdélné jednolodní kostely s převážně kratší lodí typu 2.

Typický presbytář Frýdlantska má dispozici pravoúhle zakončenou (Dolní Pertoltice, Horní Řasnice, Krásný Les, Kunratice, Ludvíkov, Ves a Višňová). Do povodí Labe proniká vcelku ojediněle. Ve třech případech na Českolipsko (Hostíkovice, Kuřivody, Žandov) a ve stejném počtu na Litoměřicko (Bechlín, Dubany Robeč). U všech staveb, kde je presbytář sklenut, posloužilo jedno pole křížové klenby. Jedinou výjimku představuje kostel ve Višňové, kde presbytář člení dvě úzká pole křížové klenby. Současně však upozorňuji na řadu dalších kostelů, které pravděpodobně řešily presbytáře touto formou, avšak stopy tohoto řešení se nedochovaly. Jednoznačně nelze tento typ kostela s lodí, blížící se čtverci (typ 1), datovat. Podle architektonických prvků, které jsou ovšem velmi variabilní, náleží nejspíše především druhé polovině 13. století.

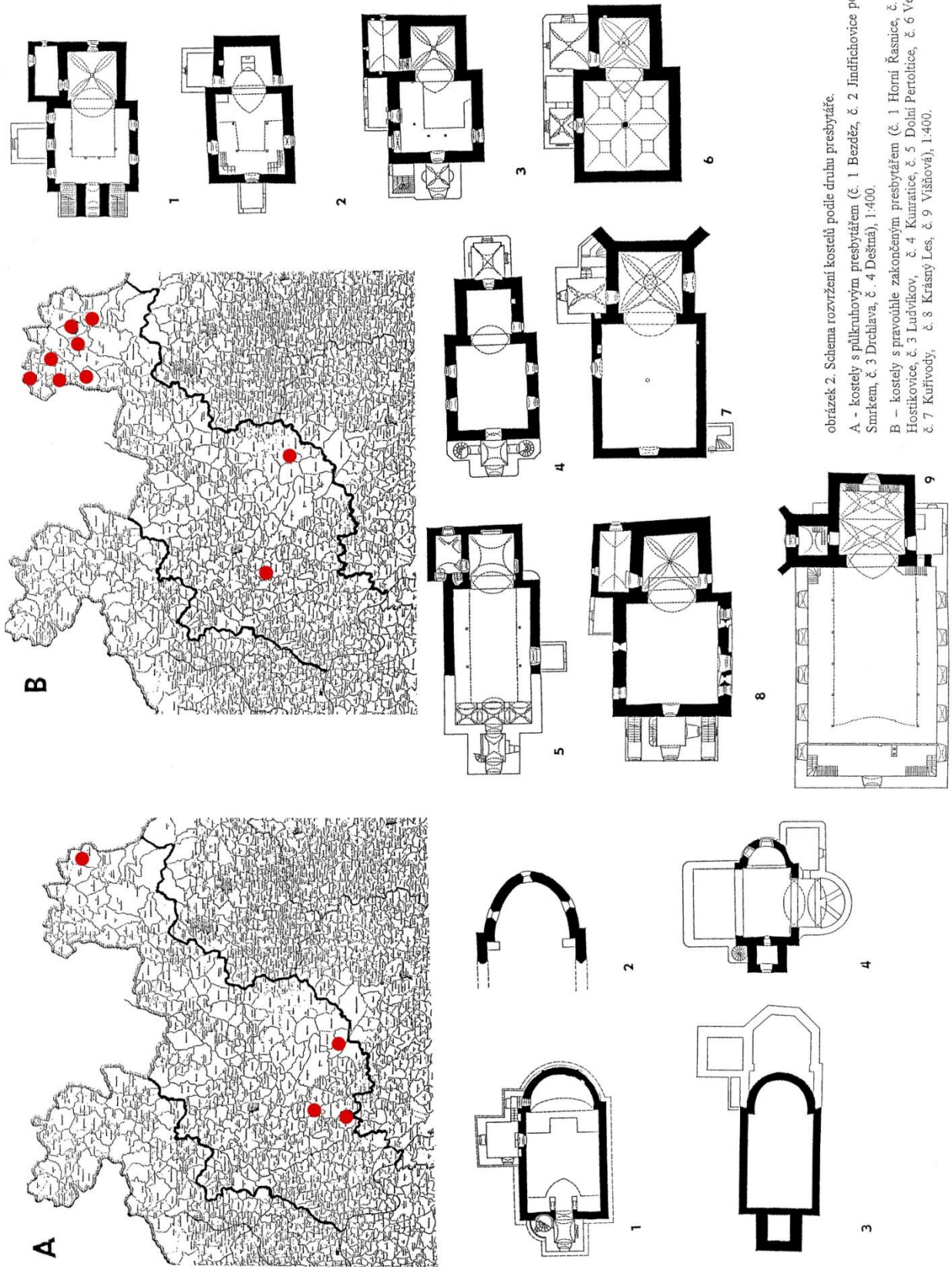
Ve stejném období, snad již dříve, v románsko-gotickém období, se vedle pravoúhlého presbytáře objevuje presbytář s trojbokým polygonálním závěrem. Nastupuje již na stavbách realizovaných v románském slohu (Vinec) a rovněž v kapli johanitské komendy v Českém Dubu, která s celou komendou vznikla v období románsko-gotického stavění. S jejich hojným výskytem se setkáváme v celém povodí Labe, na Českolipsku, Litoměřicku, Ústecku i Děčínsku, kde presbytáře sklenuly různé formy kleneb od jednoho pole až do čtyř polí s klenbou křížovou a paprscitým závěrem. Počátky trojbokých polygonálních závěrů s jedním polem sklenutí se snad

vází již na druhou polovinu 13. století, rozhodně však náleží stavbám, vznikajícím ve století čtrnáctém a nelze vyloučit jejich přežívání až do období předhusitského.

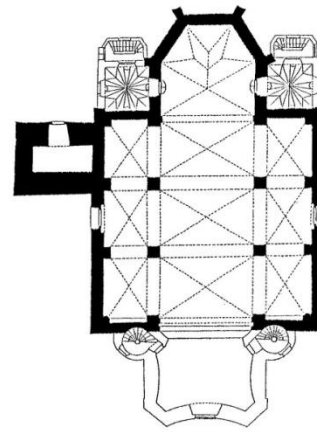
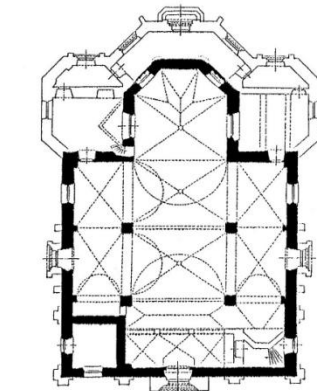
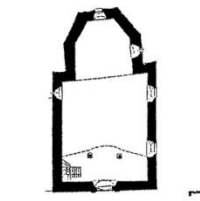
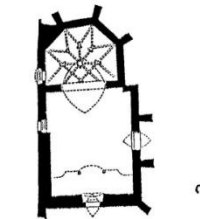
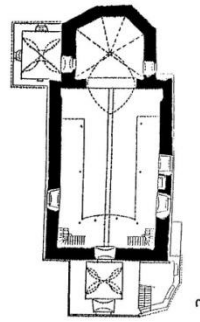
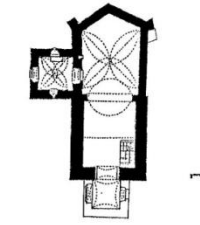
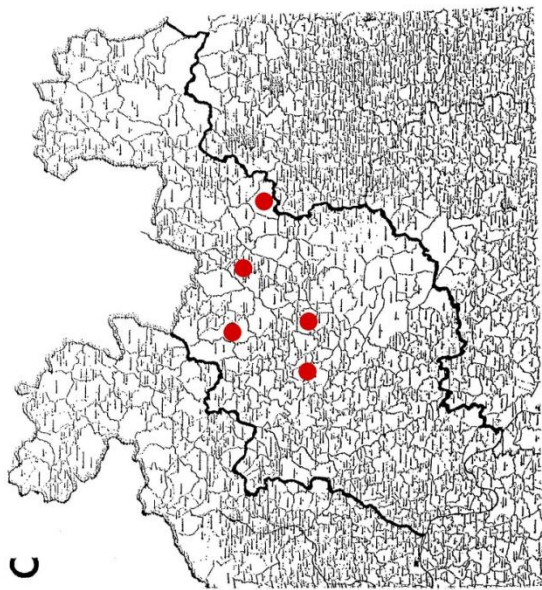
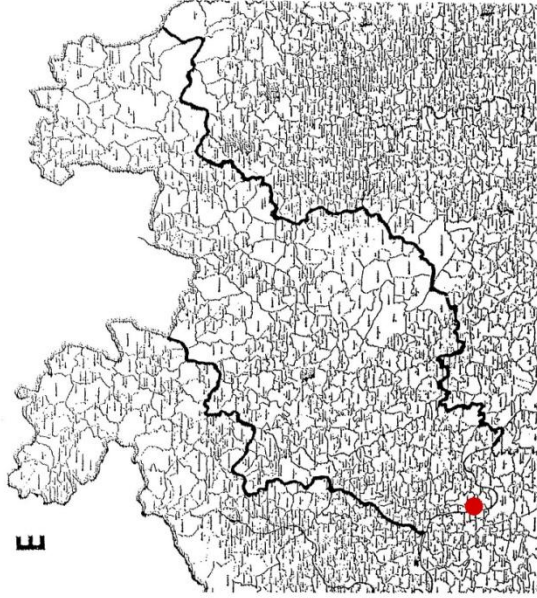
Poměrně rozsáhlý výskyt mají presbytáře s polygonálně trojbokým zakončením, sklenuté dvěma či více klenebními travé. Korelují především s jednolodím, blížícím se čtverci. Na jižním Českolipsku se tento presbytář pojí s obdélnou lodí. Zvláštní je vazba dlouhého presbytáře s lodí na prodlouženém obdélníku. S takto řešeným kostelem se setkáme ve Frýdlantu, kde trojlodí náleží městskému kostelu, stejně jako v Benešově nad Ploučnicí. Jejich výskyt začíná asi ve 14. století, pokračuje spolu s trojbokým polygonálním presbytářem o jednom klenebním poli, ale pokračuje i po husitských válkách až do závěru gotiky na sklonku 15. století. Jeho sklenutí, často mladší než svislé konstrukce kněžiště, dosahuje až kleneb, náležejících od pozdně gotických hvězdových a síťových kleneb až renesančních forem, vážících se na plnou valenou klenbu, prostoupenou výsečemi.

Zcela ojedinělý výskyt polygonálně dvěma hranami zakončeného presbytáře v Černěvsi na Litoměřicku a Vlastibořic na Českodubsku se asi pojí spíše s mladší sakrální architekturou, ačkoliv části obou kostelů svojí strukturou vykazují starší založení. Pro oba je typická jejich pozdní přestavba, která se ovšem váže na románskou stavební aktivitu v případě Černěvsi a na románsko-gotický výraz v případě Vlastibořic, měněnou ovšem tímto zásahem až někdy v goticko-renesančním horizontu.

Nejasné zůstává založení pětibokých polygonálních presbytářů, se kterým se v sondě setkáváme pouze v kostele sv. Václava v Budyni nad Ohří. Zdá se, že se jedná o mladší stavební podobu, směřující k renesančnímu slohovému výrazu, jak naznačuje jeho uplatnění v mladší, zřejmě renesanční stavbě kostela sv. Ducha v Českém Dubu.

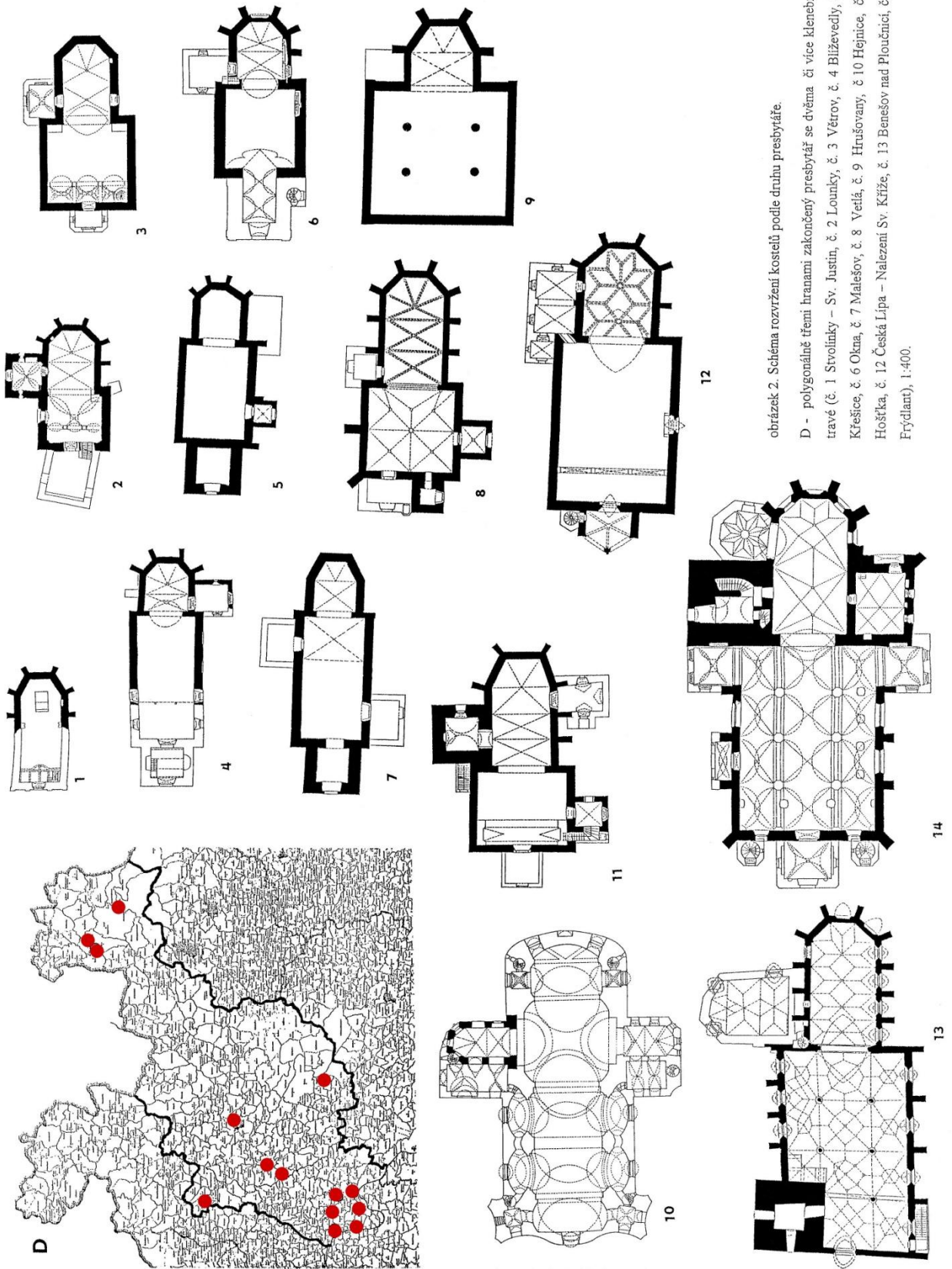
obrázek 2. Schema rozvržení kostelů podle druhu presbytáře.
 A – kostely s půlkruhovým presbytářem (č. 1 Bezděz, č. 2 Jindřichovice pod Smrkem, č. 3 Drchava, č. 4 Dešná), 1:400.
 B – kostely s pravohle zakončeným presbytářem (č. 1 Horní Rasnice, č. 2 Hostkovičky, č. 3 Ludvíkov, č. 4 Kunratic, č. 5 Dolní Peroutice, č. 6 Ves, č. 7 Kuřívody, č. 8 Krásný Les, č. 9 Višňová), 1:400.

obrázek 2. Schema rozvržení kostelů podle druhu presbytáře.

C – kostel s polygonálně třemi hranami zakončeným presbytářem s jedním klenebním travě (č. 1 Jablonné v Podještědí - Sv. Volfgang, č. 2 Česká Lípa - Sv. Marie Magdaléna, č. 3 Křížany, č. 4 Cvikov, č. 5 Zákupy), 1:400

E – kostel s polygonálně dvěma hranami zakončeným presbytářem (č. 1 Černěves), 1:400.

obrázek 2. Schéma rozvržení kostelů podle druhu presbytáře.

D - polygonálně třemi hranami zakončený presbytář se dvěma či více klenebními travé (č. 1 Svolínky - Sv. Justin, č. 2 Loučky, č. 3 Větrov, č. 4 Blíževčice, č. 5 Křešice, č. 6 Okna, č. 7 Malešov, č. 8 Vetiá, č. 9 Hrušovany, č. 10 Hejnice, č. 11 Hošťka, č. 12 Česká Lípa - Nalezení Sv. Kříže, č. 13 Benešov nad Ploučnicí, č. 14 Frýdlant), 1:400.

4 VZTAH KOSTELNÍCH STAVEB K SÍDLŮM

Na rozdíl od první otázky, věnující se kostelním stavbám, se druhá otázka zaměřila na jejich kontext. Pro zodpovězení umístění stavby kostela v prostoru sídla, se tak mění prostředek, kterým se stává sídlo (vesnice, město), zatímco kostel je pouze jedním z jeho znaků.

Změna prostředku přinesla i změnu pramenné základny. Vedle kostelů, které již jako model jejich typů čerpám z předchozí kapitoly, si všímám polohy staveb a prověřuji tak současně korelaci mezi typem staveb a sídly. Protože se však věnujeme středověkému kontextu kostelů, nezajímá nás současný urbanismus sídel, ale jejich středověké rozvržení. To se ovšem pochopitelně nedochovalo a je třeba pracovat pouze s jeho modelem.

4.1 Analýza

Východiskem studia je širší kontext sakrální stavby. Kontextem v tomto případě rozumíme sídlo, ve kterém byl kostel postaven a poloha jeho staveniště ve vztahu jak k urbanismu sídla, tak i k užitému terénnímu tvaru.

Za základní entitu považuji všechna sídla, jejichž kostelní stavby studuji. Sídla dělím nejprve na vesnice a na města^{5/}, u kterých se pokouším modelovat jejich středověkou podobu. Při tom se opírám především o plán sídla v indikačních skicách stabilního katastru, pořizovaných ve čtyřicátých letech 19. století a odrážejících tak do určité míry podobu sídel ještě v závěru tradiční společnosti.

Vesnice dělím podle typologie vesnických sídel, jak ji předložil J. Škabrada (1996) na vesnice návesní s kostelem na návsi, někdy volně, mimo čáru zástavby, jindy volně v čáře zástavby, na vesnice údolní lánové s kostelem na terénní hraně a radiální lánové vesnice s kostelem situovaným stejně jako u návesních vesnic.

Typologie měst je mnohem složitější a zdá se, že polohy stavenišť kostelů nejsou odlišnými rozvrhy měst ovlivněny. Za dostatečné považuji rozdělení stavenišť kostelů jednak ve středověkém jádře, kde staveniště zabralo centrální náměstí, nebo menší boční náměstí v

městském jádře, jednak na předměstí, kde však jejich polohu ve vztahu ke středověké zástavbě nedovedu odhadnout.

4.2 Deskripce

Ve formalizovaném popisu považujeme za objekty jednotlivá sídla, která v případě potřeby rozkládáme na jejich části podle poloh kostelů:

okr. (CL - Česká Lípa, DC - Děčín, LB - Liberec, LT - Litoměřice, UL - Ústí nad Labem)

sídlo (např. Česká Lípa)

zasvěcení kostela^{4/} (např. sv. Petr a Pavel)

Při popisu užívám pouze dva deskriptory^{5/} podle předem definovaného klasifikačního systému s nominálními hodnotami:

První deskriptor vymezuje typ sídla:

0 sídla s nerekonstruovaným středověkým uspořádáním

1 vesnice:

1.1 vesnice návsní s kostelem na návsi

1.2 vesnice údolní lánové s kostelem na terénní hraně

1.3 vesnice radiální lánové s kostelem na návsi

2 město:

2.1 se studovaným kostelem v jádře

2.2 se studovaným kostelem na předměstí

Druhý deskriptor uvádí typy staveb kostelů, jak jsou vymezeny v syntéze třetí kapitoly.

Data ukládám do zdrojové matice dat.

číslo ID	sídlo	zasvěcení	okres	typ sídla	typ stavby kostela
41	Drchlava	sv. Mikuláš	CL	0	1
74	Jindřichovice pod Smrkem	Boží tělo	LB	0	1
139	Říp	sv. Jiří	LT	0	1
69	Jedlka	sv. Anna	DC	0	4

84	Křesín	sv. Václav	LT	0	4
156	Svádov	sv. Jakub Větší	UL	0	4
59	Charvatce	Nanebevzetí P. Marie	LT	0	5
97	Lipá	sv. Bartoloměj	LT	11	0
105	Malešov	sv. Jiří	LT	11	0
123	Prackovice nad Labem	sv. Matouš	LT	11	0
128	Robeč	sv. Martin	LT	11	0
152	Stvolínky	Všech svatých	CL	11	0
4	Bechlín	sv. Václav	LT	11	2
44	Dubany	sv. Petra a Pavla	LT	11	2
53	Hostíkovice	Nejsvětější trojice	CL	11	2
13	Brozánky	sv. Václav	UL	11	3
85	Křešice	sv. Matouš	LT	11	3
107	Medvědice	sv. Kateřiny	LT	11	3
8	Blíževedly	sv. Václav	CL	11	4
10	Bořejov	sv. Jakub Staršího	CL	11	4
56	Hrušovany	Narození P. Marie	LT	11	4
76	Klapý	Narození sv. Jana Křtitele	LT	11	4
102	Lounky	sv. Mikuláš	LT	11	4
126	Račíněves	sv. Havel	LT	11	4
130	Roudníky	sv. Václav	UL	11	4
137	Ředhošť	sv. Jiljí	LT	11	4
146	Solany	sv. Martin	LT	11	4
188	Žežice	sv. Petr a Pavel	UL	11	4
3	Arnultovice	Všech svatých	UL	11	5
177	Vetlá	sv. Jakub Větší	LT	11	5
12	Brniště	sv. Mikuláš	CL	12	0
17	Bulovka	Archanděl Michael	LB	12	0
34	Dětřichov	sv. Anna	LB	12	0
113	Mukařov	sv. Fratišek z Asissi	LT	12	0
185	Zubrnice	sv. Máří Magdalena	UL	12	0
186	Žandov	sv. Bartoloměj	CL	12	0
6	Bezděz	sv. Jiljí	CL	12	1
33	Deštná	sv. Václav	CL	12	1
40	Dolní Pertoltice	sv. Jošt	LB	12	2
52	Horní Řasnice	Neposkvrněné Početí P. M.	LB	12	2
81	Krásný Les	sv. Helena	LB	12	2
87	Kunratice	Všech Svatých	LB	12	2
104	Ludvíkov pod Smrkem	sv. Petr a Pavel	LB	12	2
176	Ves	sv. Vavřinec	LB	12	2
179	Višňová	Nanebevzetí P. Marie	LB	12	2
86	Křižany	sv. Maxmilián	LB	12	3
96	Libouchec	sv. Tří králů	UL	12	3
159	Těchlovice	Stětí sv. Jana Křtitele	DC	12	3
47	Hejnice	Navštívení P. Marie	LB	12	4
99	Lipová pod Blanskem	sv. Martin	UL	12	4
117	Okna	Nanebevzetí P. Marie	CL	12	4
151	Stražkov - Vodochody	sv. Václav	LT	12	4
154	Sulejovice	Nejsvětější Trojice	LT	12	4
178	Větrov u Frýdlantu	sv. Máří Magdalena	LB	12	4
180	Vlastibořice	sv. Kateřina	LB	13	0
79	Kostomlaty pod Řípem	sv. Petr a Pavel	LT	13	1
143	Slatina	sv. Jan Nepomucký	LT	13	4
15	Budyně nad Ohří	sv. Václav	LT	21	0

30	Český Dub	sv. Duch	LB	21	0
66	Jablonné v Podještědí	Nanebevzetí P. Marie	CL	21	0
100	Litoměřice	Všech Svatých	LT	21	0
166	Ústí nad labem	sv. Vojtěch	UL	21	0
88	Kuřivody	sv. Havel	CL	21	2
21	Cvikov	sv. Alžběta	CL	21	3
175	Verneřice	sv. Anna	DC	21	3
183	Zákupy	sv. Fabián a Šebestián	CL	21	3
14	Brozany nad Ohří	sv. Gothard	LT	21	4
46	Frydlant v Čechách	Nalezení sv. Kříže	LB	21	4
54	Hoštka	sv. Otmar	LT	21	5
5	Benešov nad Ploučnicí	Narození Panny Marie	DC	21	6
167	Ústí nad Labem	Nanebevzetí P. Marie	UL	21	6
101	Litoměřice	sv. Vavřinec	LT	22	0
16	Budyně nad Ohří	P. Marie Sněžné	LT	22	3
28	Česká Lípa	sv. Maří Magdalena	CL	22	3
67	Jablonné v Podještědí	sv. Volfgang	CL	22	3
27	Česká Lípa	Nalezení sv. Kříže	CL	22	4

Tabulka 3. Řazení podle typu sídla a typu kostela

4.3. Syntéza

V syntéze jsem využila zdrojovou matici dat pro sestavení matice četností typů staveb ve vztahu k typu sídel. S ohledem na malou četnost sloupců a řádků jsem ji seřadila do optimálního uspořádání bez matematického postupu.

typ kostelů	1	2	3	4	5	6
typ sídla						
13	1			1		
12	2	7	3	6		
11		3	3	10	2	
21		1	3	2	1	2
22			3	1		

Tabulka 4. Uspořádání vztahu sídel a typů kostelů

Tabulka 4 naznačuje, že vztah staveb kostelů k sídlům není vyhraněný. Četnost v jednotlivých polích však určitou korelaci mezi sledovanými znaky naznačuje.

4.4 Interpretace

Matice četností typů staveb ve vztahu k typu sídel (tabulka 4) v uvedené sondě prostupuje diagonálně maticí a zdánlivě naznačuje časový vývoj vesnických a městských rozvržení. Ve skutečnosti však vyměření vesnic, které skutečně předchází městům, by sice měla uvozovat radiální lánová vesnice (typ 13), po ní by však měla následovat vesnice návesní (typ 11) a teprve v závěru kolonizace vesnice údolní lánová (typ 12), spojovaná chybně s tzv. německou kolonizací. Tento model, vycházející z předpokladu primárního osídlování rovinatého terénu v říční nivě a odtud postupu do členitějšího terénu pahorkatiny a hor je sice jistým zjednodušením osídlovacího postupu, avšak zdá se, že postupem správným. Jistě v něm budou existovat výjimky, avšak trend by měl zůstat zachován. Důvodů, které odlišnému posunu mladšího typu sídel před starší v našem výsledku dochází, je pravděpodobně více. Základním problémem zřejmě bude chybné typové určení řady sídel, které se v čase výrazně změnilo z původního vyměření parcelace dělením na parcely menší, zastavované bezzemky, pracujícími již ve středověku jako zemědělství dělníci při větších statcích. Další změny mohlo přinést stěhování vesnic do jiných výhodnějších nebo majitelem nařízených poloh po zničení lokálními válkami nebo přírodním katastrofami. Převážná většina těchto přesunů zůstává našemu vědomí utajena, neboť nebyl zaznamenán v dobových písemných pramenech. Podrobnější rozbor, který by tyto procesy a bezpochyby řadu dalších mohl ověřit a jednoznačně doložit, však přesahuje možnosti této práce.

Jiná situace nastává při hodnocení městských lokací, ke kterým dochází po narůstající potřebě lokálního trhu. Ať se již jedná o města královská, věnná nebo poddanská, vyvolává jejich potřebu vždy trh, reagující na komunikační síť a vesnickou sídelní strukturu. Města, která vznikají na starších správních centrech, zajištěných hradišti, nebo v jejich okolí, stejně jako města, vznikající na zeleném drnu či přerůstající z trhových vesnic se, stejně jako vesnice, rozkládala kolem tržiště - náměstí. Od vesnic se odlišila především rozlohou těchto veřejných prostor a počtem od centra se opakujících řad parcel, neboť jejich jediná řada, nezbytná na vesnici k zajištění vstupu na pole, nebyla ve městě nutná. Město však mělo omezení své rozlohy

v městské hradbě, která svírala rozlohu městiště stejně, jako záhumenicová cesta na vesnici. Její překročení pak dovolovala pouze výstavba předměstí. V prvopočátku městských založení zůstává rozloha městiště blízka vesnici. Naznačuje to i město Kuřivody a jeho kostel typu 2. Jeho vložení do města, vysazeného panovníkem naznačuje, že tento typ kostelů asi nebyl užíván výhradně pro menší vesnická sídla. Jejich užití v dostatečně velké podobě mohlo posloužit i v královských městech, kde je, jak naznačuje širší kontext, vystřídaly později kostely jiné se složitějším dispozičním rozvržením a bohatě zdobené architektonickými prvky příslušného slohového výrazu. Zachování nejjednodušší stavby v králem vysazených Kuřivodech je vysvětleno nevhodným založením města (Gabriel - Smetana 1980), které bez většího ekonomického zázemí postupně chudlo až na úroveň podružného poddanského města a jeho klesající prosperita již nikdy nedovolila výstavbu nebo alespoň přestavbu prvotního kostela. Domnívám se, že se jedná o ojedinělou situaci, zachycující výstavbu města před jeho rozkvětem. Bohužel, informace o tomto sídle výrazně snížila likvidace zástavby jak československou, tak následně dvěma okupačními armádami.

Nové kostely vznikaly v městském prostředí nejen na městišti, ale rovněž na předměstích. Zatímco např. v Litoměřicích vzniklo kostelů na předměstích několik, v České Lípě pouze dva, v Jablonném v Podještědí a v Děčíně po jednom. Některá z nich jako v Litoměřicích nebo v Ústí nad Labem, se postupně stala součástí ohrazeného města. Jaké změny při těchto „pohybech“ měst kostely postihly, dnes zjišťujeme jen obtížně, vždy však rozsáhlým studiem písemných i hmotných historických pramenů.

5 SÍDELNÍ STRUKTURA

Třetí otázka se věnuje sídelní struktuře, ve které hledám prostorové vztahy sídel, vybavených kostely. Stejně jako středověká podoba vesnic je i hypotéza sídelní struktury středověku vytvářena retrospektivně z mladších pramenů. Pro zodpovězení otázky vztahu zjištěných sídel, se tak mění prostředek, kterým se stává sídlo (vesnice, město), zatímco kostel je

pouze znakem, determinujícím volbu sídla. Změna prostředku přinesla i změnu pramenné základny. Sídla s kostelem volím podle písemných pramenů, neboť jejich středověké stavby se dochovaly pouze v některých případech.

Za základní entitu považuji všechna sídla, která byla ve středověku vybavena kostelem, bez ohledu na jeho postavení v hierarchii středověkých sakrálních staveb. Vlastní zařazení entity naráží na několik problémů. Především je třeba vymezit středověký původ kostela, nedokládá-li jej jeho slohový výraz, dochovaný do současnosti. Ve všech těchto případech vycházíme z uvedení sídla v edici Registra decimarum papalium (RDP), které je spolehlivým dokladem zapojení sídla do středověké struktury farních kostelů.

Přístupu studia tohoto tématu, vážícího se na sakrální architekturu, je několik. Ve své práci jsem se pokusila o využití dvou pohledů. První z nich se věnuje menšímu území, na kterém sleduji vzdálenosti jednotlivých kostelů mezi sebou. Druhý pohled na hustotu sakrálních staveb v sídelní struktuře nabízí bezpochyby počet sídel využívajících nejbližší kostel.

5.1 Studium sledování vzdálenosti jednotlivých kostelů mezi sebou

5.1.1 Analýza

Jedinou sledovanou vlastností prvního pohledu na danou otázku je vzdálenost každého sídla s kostelem od další nejbližšího sídla s kostelem. Vzdálenost je vymezena v km přímoou čarou (tabulka 5).

5.1.2 Deskripce

Ve formalizovaném popisu považujeme za objekty jednotlivá sídla sondy, označená okresem a jménem sídla: okr. (CL - Česká Lípa, DC - Děčín, LB - Liberec, LT - Litoměřice) *sídlo* (např. Česká Lípa) bez ohledu na počet kostelů.

Jediný deskriptor, vzdálenost přímou čarou, je popsán v km s přesností na 0,5 km. Měření je vždy zaokrouhlováno nahoru.

Vstupní data ukládám do zdrojové matice dat.

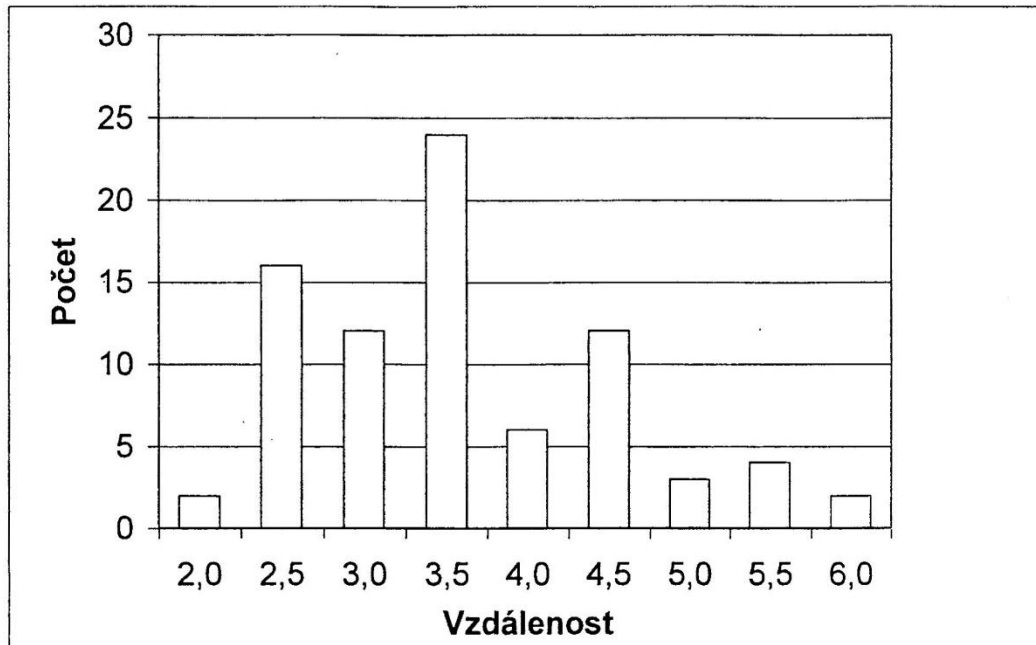
Okres	Místo	vzdálenost k nejbližšímu kostelu v km	Okres	Místo	vzdálenost k nejbližšímu kostelu v km
LB	Andělka	3,5	LB	Jindřichovice	4,5
LB	Arnoltice	2	CL	Kamenický Šenov	2,5
DC	Benešov n. Pl.	2,5	LB	Krásný Les	3,5
CL	Bezděz	3,5	CL	Kravaře	2,5
LB	Bílý Kostel	3,5	CL	Kruh	3,5
LT	Bílý Kostelec	4	LT	Křešice	4,5
CL	Blíževedly	2,5	LB	Křižany	3,5
CL	Bořejov	3,5	CL	Kunratice u Cv.	3,5
CL	Brenná	3	LB	Kunratice	3,5
CL	Brniště	5,5	CL	Kuřivody	6
LB	Bulovka	2	CL	Kvítkov	3
CL	Cvikov	3,5	LT	Liběšice	3,5
LT	Černeves	3	LT	Lounky	3
CL	Česká Lípa	4,5	LB	Ludvíkov	4,5
CL	Deštná	2,5	LT	Malešov	3,5
LB	Dětřichov	3,5	CL	Mařenice	5
CL	Dobranov	3,5	DC	Merboltice	4,5
CL	Doksy	4	CL	Mimoň	6
LB	Dolní Pertoltice	2,5	CL	Mnichov	2,5
LB	Dolní Orlíš	5	LB	Nová Ves	3
CL	Drchlava	2,5	CL	Okna	3,5
CL	Dubá	2,5	CL	Pavlovice	2,5
CL	Dubnice	4	LB	Raspenava	4,5
LB	Frydlant v Čechách	4	LT	Robeč	3,5
LB	Hejnice	4,5	CL	Sloup	4,5
CL	Holany	2,5	CL	Skalice	4,5
CL	Horní Libchava	3,5	LT	Strážiště	3,5
CL	Horní Prysk	2,5	CL	Stráž p. R.	3
LB	Horní Rasnice	4,5	CL	Stvolínky	2,5
LB	Horní Vítkov	3,5	CL	Svébořice	5,5
CL	Hostíkovice	2,5	LT	Štětí	5
LT	Hošťka	3	CL	Tuháň	3,5
LB	Hrádek n. N.	5,5	LT	Ústěk	4
LT	Hrušovany	3,5	LB	Ves	3
LT	Chcebuz	4,5	LT	Vetlá	3,5
CL	Chlum	2,5	LB	Višňová	4,5
LB	Chrastava	3	CL	Volfartice	3,5
CL	Jablonec	4	CL	Zákupy	3
CL	Jablonné v.P.	5,5	CL	Žandov	3
CL	Jestřebí	2,5	LB	Žibřidice	3,5
CL	Jezvé	3			

Tabulka 5. Vzdálenost přímou čarou mezi nejbližšími kostely v km s přesností na 0,5 km.

5.1.3 Syntéza

Zdrojovou matici s 82 sídly vynáším do grafu s četnostmi naměřených vzdáleností od 2 do 6 km.

Tabulka 6. Křivka četností mezi vesnicemi s kostely.

Křivka četností má mírně excentrické rozložení s nejvyšší hodnotou 24 na vzdálenosti 3,5 km a shodně nejnižšími četnostmi na okrajích stupnice (vzdálenosti 2 a 6 km). Aritmetický průměr vzdálenosti mezi sídly s kostelem $x = 3,6$ km.

5.1.4 Interpretace

Hodnota $x = 3,6$ s rozptylem od 2 do 6 km udává vzdálenost mezi sídly. Za ideální vzdálenost ke kostelu tedy považuji polovinu x , tedy 1,8 km, nejmenší 1 km, největší pak 3 km. Znovu však upozorňuji na značné zjednodušení situace, která nezohledňuje dva významné faktory.

Na prvním místě se při cestě ze vzdálenějšího bydliště do kostela projeví terénní tvary (např. údolí, kopce, vodoteče), které mohly zcela zabránit v přímé cestě, nebo ji prodloužily o stoupání a klesání. Přibližná maximální hodnota pro pěší chůzi do kostela činila 5 km.

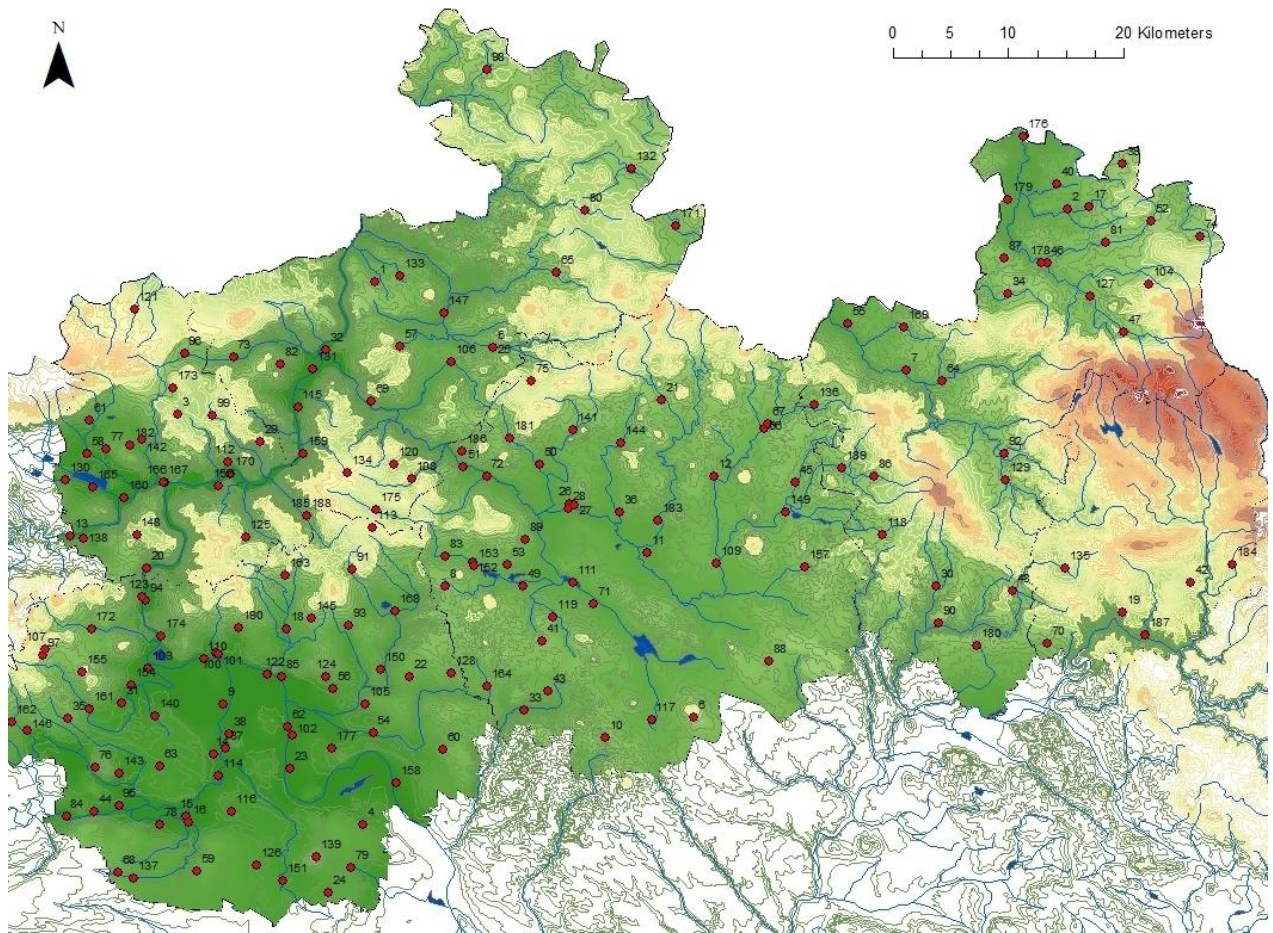
Menší vliv na vzdálenost ke kostelu měly hranice a to nejen hranice zemské, ale i hranice panství. Tento faktor však středověká šlechta eliminovala využíváním kostelů i pro jiná dominia. Dokládají to častá dosazování plebánů několika šlechtici, majícími majetek v okolí kostela.

5.2 Počet sídel využívajících nejbližší kostel

5.2.1 Analýza

Pro práci byla použita digitální mapa a v programu ArcGIS a do ní vyneseny všechny zjištěné kostely (farní i filiální) jako body ve sledované sondě. Vstupní data byla do projektu definována souřadnicovým systémem. Pomocí vybraného souřadnicového systému byla vstupní data analyzována na základě prostorových a formálních vlastností. Nejlépe vyhovující se ukázalo vyhodnocení pomocí tzv. Thiessenových polygonů, neboli metody přirozeného souseda, sledujících vzdálenost mezi kostelem a nejbližším sídlem. Z jednotlivých bodů objektů (kostelů) vychází síť znázorňující polygony vytyčené vzdáleností k nejbližšímu sídlu.

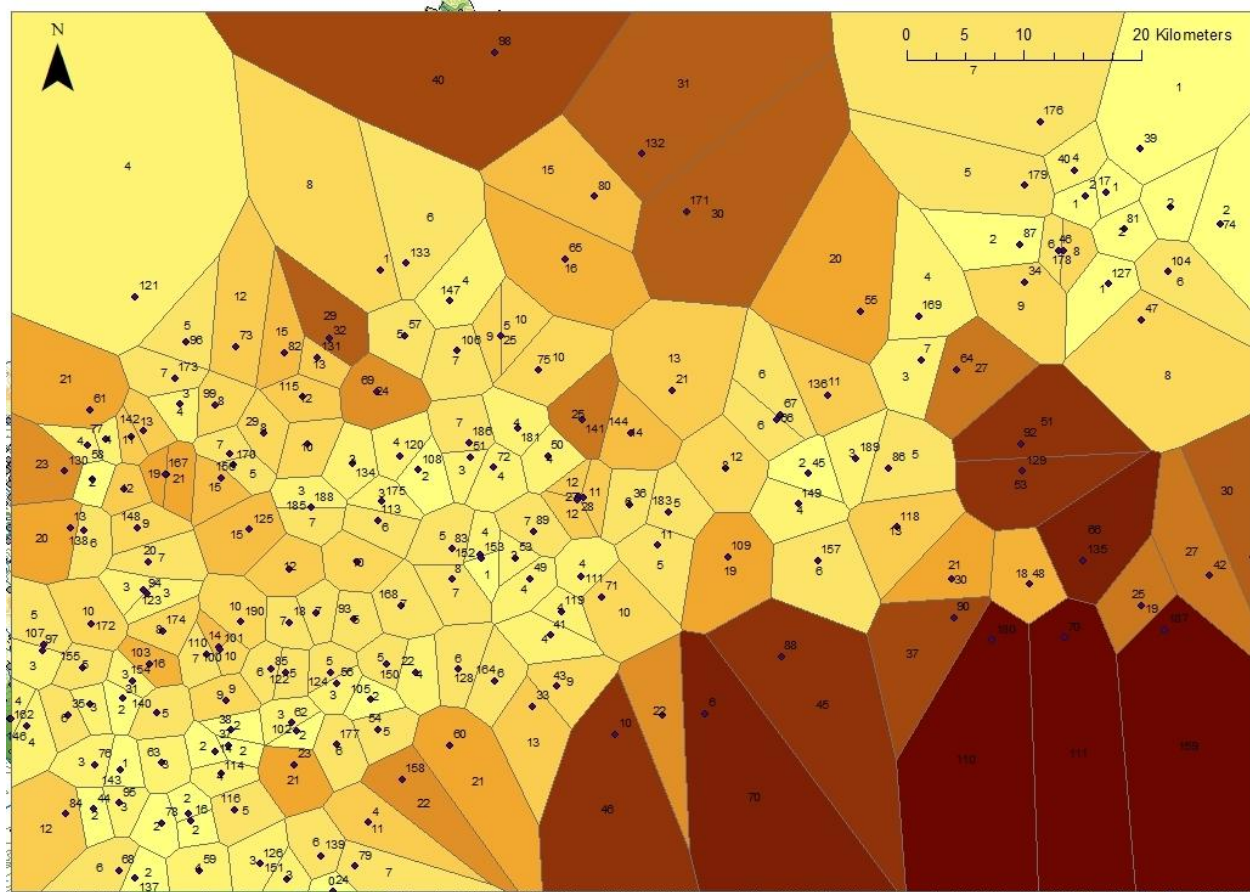
Problém s jejich výčtem spočívá v prokázaném přesunu sídel v čase po prostoru (Gabriel – Panáček 1991; 1993; 1994).

Obr. 3 Mapa sondy s vyznačením sídel s kostely. Čísla odpovídají ID číslům v tabulkách.

5.2.2 Syntéza

Výstupem je mapa, zpracovaná programem ArcGIS s uvedením četností a vytvořeného ideálního prostoru pro rozsah sídel, vážících se na jednotlivé kostely. Analýza vymezila polygony tak, aby zobrazovaly nejbližší body k danému objektu.

Obr. 4 Mapa Thiessenových polygonů.

5.2.3 Interpretace

Vzniklé okruhy dostupnosti se pohybují do 5 km vzdálenosti kostel – sídlo a počtu obslužnosti 2 – 6 sídel ke kostelu. Tato situace se objevila v centrálním prostoru sondy a to v nížinách a krajinně kontinuálně osídlené už od pravěku v Poohří a Polabí. Vyšší polohy už vykazují dostupnost vyšší až 10 km a počet sídel na kostel až 15. V okrajových partiích sondy nelze pracovat se spolehlivým výsledkem, jelikož polygony nejsou v těchto místech ukončeny a jsou znečitelněny vysokým počtem sídel – neukončený polygon.

ZÁVĚR

V úvodu Závěru musím upozornit na skutečnost, že v celé práci zcela postrádáme území okresu Jablonec nad Nisou, ležící v Jizerských horách a v údolí horního toku řeky Jizery. Důvodem je absence dosud stojících středověkých sakrálních staveb nebo jejich reliktnů na tomto území, kam osídlení pronikalo od středního Pojizeří a podél Nisy od Žitavska.

Studium středověkých kostelů jsem opřela o tři časově a spádově odlišná území. Nejstarší území představuje část sondy v Polabí a Poohří s blízkými centry Mělníkem, Roudnicí a Litoměřicemi. Od jihozápadní hranice okresu Česká Lípa se mění jak charakter krajiny, tak doba osídlení i orientace. Severozápadněji položené území sondy ve Šluknovském výběžku kolonizoval sklonek 13. století a celá první polovina století čtrnáctého. Území se obrací jednak k Polabí na Litoměřicko a Mělnicko, jednak do Pojizeří na Mladoboleslavsko. Osídlené území končí pod Lužickými horami a Ještědským hřebenem. Ten spolu s Jizerskými horami odděluje třetí území kolem Frýdlantu, osídlované asi od poloviny 13. století, ovšem z území Slezska a Lužice. Frýdlantsko se vždy orientovalo na Žitavsko a na severozápadní Slezsko.

Při studiu uvedených oblastí, severozápadního Slezska, které vymezují jeleniogorským, legnickým a walbrzyským vojvodstvím, a Žitavska, dnes jihovýchodního území spolkové země Sasko, ohraničeného na západní straně Sprévou, vycházím pouze z dostupné literatury, která v příslušných územních celcích sakrální stavby třídí do dispozičních typů. Podrobné studium literatury o jednotlivých sakrálních stavbách v dané oblasti, jejich komparace, následné vyhodnocení a zařazení do typových tříd přesahuje rámec předkládané práce. Vysloveným požadavkům však odpovídá pouze několik ucelených prací. Pro oblast severozápadního Slezska to jsou především studie Z. Swiechowského (1955) a T. Kozaczewského (1994a; 1994b; 1994c; 1995), zatímco Žitavsku se věnuje studie H. Magiriuse (1994). Pro zodpovězení položené otázky nejsou ovšem uvedené studie zcela ideální. Především se, na rozdíl od studovaného vzorku v Čechách, věnují pouze pozdně románské a raně gotické architektuře. Vzniká tak dojem, že prostředí naší sondy je zcela odlišné od okolních území. Ve skutečnosti však český vzorek není

časově rozlišen a řada jeho staveb náleží až do druhé poloviny 13. století a období mladších, kam ze Slezska a Žitavska náleží jen menší část vzorku. Z tohoto důvodu pracuji pouze s nejstaršími kostely české sondy. S otázkou časového řazení sakrálních staveb souvisí i možné mladší přestavby, které indikuje řada archeologických výzkumů v SRN a které nelze z uvedené literatury jednoznačně prověřit. Druhým problémem je forma deskripce mimo český vzorek. Formální znaky, které definuji v analýze středověkých kostelů (podkapitola 3.2), nelze z uvedené literatury ve sledovaných zahraničních vzorcích vždy jednoznačně dovodit. Z tohoto důvodu neřadím zahraniční kostely do syntezi českého vzorku, ale provádím pouze komparaci získaného výsledku s interpretací zahraničních vzorků, jak je uvádí zmiňovaná literatura.

Vzorek, získaný v české sondě, však není jednotný. Zatímco uvedená část Litoměřicka a Českolipsko náleží geograficky k povodí Labe, horní Ponisí a především Frýdlantsko má jako sběrnou řeku Odru (Gabriel 2003). Rozvodí Labe a Odry vytvářelo po celý středověk hranice panství, v horním úseku postavilo hradbu komunikačního propojení, do značné míry se projevilo i v církevní správě, a jak ukázal rozbor staveb kostelů, uplatňuje se i ve hmotné kultuře. Rozdíl ve stavbách mezi oblastmi přináší především dispozice presbytáře. Zatímco pro Frýdlantsko je typický pravoúhlý presbytář, proniká tento typ na širší Českolipsko jen velmi nevýrazně. Otázkou ovšem zůstává jeho překrytí mladšími, stále však ještě gotickými přestavbami. Již výrazně čtenostně omezený je pravoúhlý presbytář ve třech spádových oblastech Českolipska, na Mladoboleslavsku, Mělnicku a Litoměřicku. Důvodem je pravděpodobně starší osídlení těchto oblastí, které si vynutilo vybavení sakrálními stavbami dříve, ještě před příchodem pravoúhlých presbytářů na později osídlené Českolipsko, kde je tento typ poměrně ojedinělý.

Starší stavby kostelů na jihozápadní straně sondy ovšem nenalezneme. Zdá se, že je překryly mladší přestavby a tak se zachovaly alespoň z části ve stavbách mladších, představovaných především prodloužením presbytáře a čtverci se blížící dispozici lodi. Tento prvek však již proniká i do severovýchodněji položené části sondy. Nelze vyloučit, že se zde

uplatňuje faktor společenský, odlišující vesnici od města. Naznačuje to i vztah staveb kostelů k sídlům. Zde však rozsah vzorku nedovoluje otázku uzavřít.

Vojvodství jeleniogorské, legnické a walbrzyské reprezentuje především 19 (34 %) kostelů typu VII A – D T. Kozaczewského (1995, tab. 1), s pravoúhlým presbytářem, sklenutým dvěma travé křížové klenby, a 17 kostelů (30 %) typu V A, V D a VI A T. Kozaczewského (1995, tab. 1), s odsazeným závěrem čtvercového či obdélného presbytáře. Kostely s čtvercovým či čtverci se blízcím presbytářem, typické v české sondě pro Frýdlantsko, zastupuje jako typ IV A, IV B a IV F T. Kozaczewského (1995, tab. 1) 15 kostelů (27 %). Autor je registruje ve vesnicích, táhnoucích se v pásu východně od Olszyny (obr. 5). Pouze čtyřikrát (7 %) se ve studovaných slezských vojvodstvích setkáváme s obdélnými presbytáři, uzavřenými trojbokým závěrem. Presbytář sklenuly dvě nebo tři travé klenby. Tento typ se shoduje se skupinou 2, typu VI B T. Kozaczewského (1995, tab. 1). Zcela ojediněle, ve 2 %, se objevuje kostel skupiny 1, typu II A, typický obdélnou lodí s odsazenou apsidou (obr. 5).

V sousedním Žitavsku zjistil H. Magiriuse (1994) 21 kostelů. Z nich jedenácti (52,5 %) připisuje odsazený závěr chóru, zde výhradě apsidální, a sedmi kostelům (33,5 %) pravoúhlý presbytář. U třech kostelů (14 %) brání míra archeologizace jejich zařazení do dispozičního typu.

Zatímco Žitavsko reprezentuje především typ kostela s odsazeným apsidálním závěrem chóru, který v severozápadním Slezsku následuje hned po kostelech s pravoúhlým presbytářem, sklenutým dvěma travé křížové klenby, v české sondě tento typ nezjišťujeme. Je to o to překvapivější, že Frýdlantsko spádově náleží k hornímu Ponisí a tedy k oběma sledovaným oblastem za hranicemi republiky. Početněji není zastoupen ani v produkci českých románských kostelů. A. Merhautová (1971) uvádí pouze jedenáct kostelů tohoto typu v celých Čechách (Merhautová 1971, 92, 101, 102, 124, 157, 193, 195, 206 – 214, 238 – 240, 262 – 265, 333). Této otázce bude třeba věnovat pozornost v budoucnu. Typové zastoupení sakrálních staveb v horním Ponisí nás staví před otázku, zda je rozdíl mezi Frýdlantskem a porovnávanými zahraničními oblastmi relevantní, či nikoliv. Statistickému vyhodnocení rozdílu by však muselo předcházet

pečlivé studium jednotlivých sakrálních staveb, které by na vymezeném území zachytilo předem vymezené entity kostelů a jejich kvality. Nelze ani vyloučit, že by takové studium umožnilo vysvětlit případné relevantní rozdíly. Jejich vysvětlení může spočívat v rozdílných časových horizontech budování, v orientaci na různé kulturní nebo sociokulturní okruhy. Jistý vliv na podobu vesnických sakrálních staveb měly nepochybně hranice, které se však nutně nekryjí s hranicemi států, ale s přirozenými hranicemi sídlení, jak je ukazuje rozdíl mezi Ponisím a Polabím v Čechách. Východiskem všech těchto úvah však je sběr pramenů, podmíněný položením otázek a analýzou staveb.

Výsledky našeho studia naznačují, že hranice mezi povodím Odry a povodím Labe sice nebyla nepřekonatelná, jisté odlišnosti však mezi těmito územími nacházíme. Vedle sledovaných znaků sakrální architektury uvedme i častý výskyt gotických sakristií na Frýdlantsku, jejich ojedinělý výskyt na Českolipsku a Litoměřicku. Nelze sice vyloučit řadu faktorů, které ovlivňují naše poznání, především míru archeologizace, rozhodně však studium hmotné kultury středověku může ještě přinést řadu překvapivých výsledků.

Jednoznačnější odpovědi na ně tedy zůstávají i nadále nezodpovězeny. Může je řešit pouze podrobný průzkum terénu a studium písemných pramenů, cílený však právě na tyto otázky. K otázkám sakrálních staveb pak přibývají i otázky na vztah sídel s kostelem k sídlům bez kostela, jejich návaznost na domínia a další, dotýkající se struktury středověkého sídlení. Ačkoliv všechny tyto otázky a problémy s nimi spojené náleží do oblasti historických věd, zachycují současně i centra mikroregionů kultury, jejich tendence v čase a tak dovolují modelovat kulturní vývoj větších regionů v minulosti a pochopit jejich vliv na současnost.

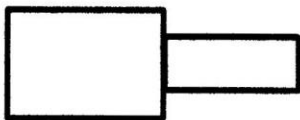

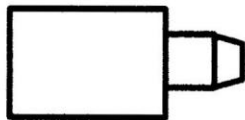

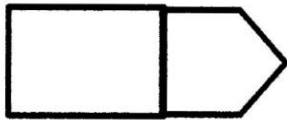
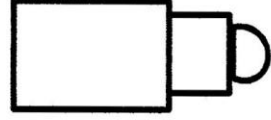
TABLICA 2

GRUPA	TYP	A	B	C	D	E	F
1	I						
	II						
	III						
	IV						
2	V						
	VI						
	VII						
3	VIII						

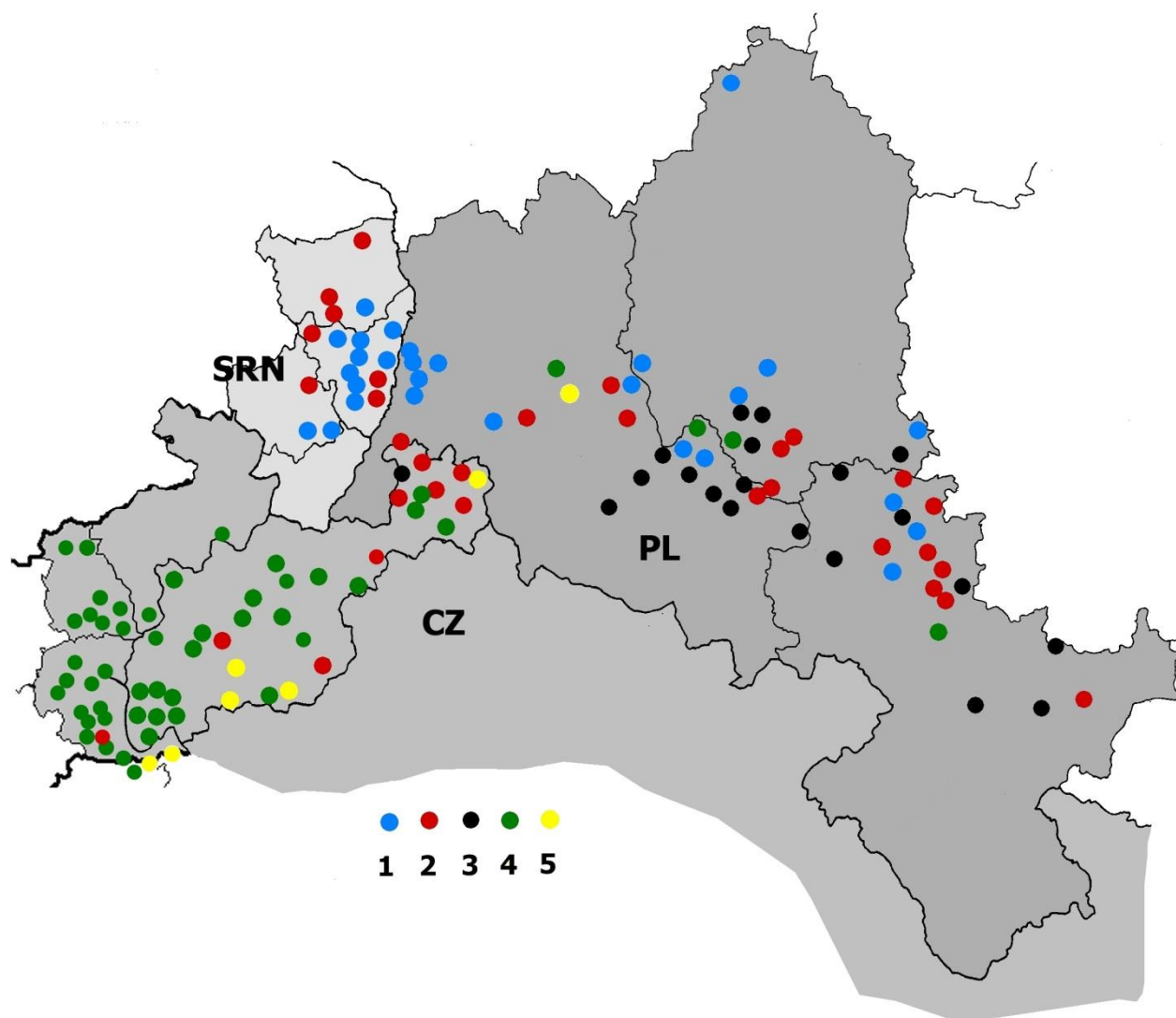
TABLICA 1

GRUPA	TYP	A	B	C	D	E	F
1	I						
	II						
	III						
2	IV						
	V						
	VI						
	VII						
3	VIII						

Tabulka 7. Kozaczewski (1995, tab. 1 a 2.)

Tvar presbytáře	ČR	PL	SRN
	16,1 %	27 %	33,5 %
	1,2 %	34 %	
	7,4 %	2 %	
	16 %	7 %	
	38,3 %		
	2,5 %		
		30 %	52,5 %
Tvar presbytáře neznáme.	18,5 %		14 %

Tabulka 8. Procentuální zastoupení jednotlivých typů kostelů v sondě severních Čech, východní části Saska a západního Slezska.

Obr. 5

Typové rozvržení kostelů v sondě severních Čech, východní části Saska a západního Slezska:

1 – kostel s odsazeným závěrem chóru

2 – kostel se čtvercovým presbytářem

3 – kostel s obdélným presbytářem, sklenutým dvěma travé křížové klenby

4 – kostel s polygonálním závěrem presbytáře

5 – kostel s apsidou

Poznámky:

1/ Doc. PhDr. et JUDr. Dobroslav Líbal, DrSc. napsal vedle řady článků a monografií, věnujících se obecně stavbám i práce, zaměřené na sakrální stavby (např. Líbal 1994a; 1994b; Líbal - Zahradník 1999).

2/ Ing. PhDr. Jan Muk spoluvytvářel s Doc. PhDr. et JUDr. Dobroslavem Líbalem, DrSc. koncepci studia staveb. Svoje odborné úsilí věnoval i sakrálním stavbám (např. Muk 1983; 1992; Muk - Ebel 1993).

3/ Ing. Petr Macek, nejmladší z kolektivu stavebních historiků SURPMO, dnes převzal vedoucí roli v oboru stavebních dějin, kde se věnuje především sakrálním stavbám (např. Macek 1978; 1993).

4/ Zasnění uvádím i v případě, že se k sídlu váže kostel pouze jediný. Slouží jako identifikace popisované stavby, nikoliv jako informace, používaná pro historické hodnocení kostela.

5/ Problému definování pojmu "město" a "vesnice" se nevěnuji. Pojem "město" podrobně rozebral J. Kejř (1998), avšak složitost jeho vývodů s četnými kritérii a řadou výjimek je nedovoluje v této práci uplatnit. Při zařazení jednotlivých sídel mezi města vycházím z práce R. Nového (1973). Ostatní sídla řadím mezi vesnice.

Dodatek:

Všechna půdorysná zaměření v práci byly provedeny autorkou, kromě lokalit Brozany, Český Dub, Hrušovany, Charvatce, Jedlka, Křesín, Letařovice, Lipá, Litoměřice, Medvědice, Roudníky, Říp, Straškov Vodochody, Sulejovice, Svádov, Ústí nad Labem, Velké Žernoseky a Zubrnice, které byly převzaty z literatury nebo ze stavebně historických průzkumů citovaných v literatuře. Kresebnou dokumentaci překreslila Blanka Linhartová, které náleží za to velký dík. Poděkování patří i Mgr. I. Peřinovi za sdělené historické poznání ke kostelu v Bílém Kostele nad Nisou a Ing. Arch. J. Peštovi za příjemné rozpravy nad vývojem kostelů s pravoúhlým presbytářem.

RESUMÉ

The study of medieval churches was based on three time periods geographically and differently different territories. The oldest area is a part of the probe from Roudnice to Ústěšk with a focus on the Elbe plain with nearby centers of Mělník, Roudnice and Litoměřice. From the southwestern border of the Česká Lípa distric, the character of the landscape, the time of settlement and the orientation change. Northwestly located area of the probe was colonized by the bow of the 13th century and the entire first half of the fourteenth century. The area turns to Polabí in the dirrection of Litoměřice and Mělník, and to Pojizeří to Mladá Boleslav. The inhabited territory ends at the foot of the Lusatian Mountains and the Ještěd ridge. It along with the Jizera Mountains separates the third area around Frýdlant, settled around the middle of the 13th century. Frydlant Region has always focused on the Žitava and the northwest Silesia. The chosen probe is correctly defined by the districts of Česká Lípa, Liberec, Jablonec nad Nisou, Litoměřice, Ústí nad Labem and Děčín according to the arrangement of 1960 (Figure 1).

The set-up area is culturally different and the sample is not uniform. While the part of Litoměřice and Českolipsko belong geographically to the Elbe river basin, the Upper Ponisí and above all the Frydlant Region has the collecting Odra river (Gabriel 2003). The watershed of the Elbe and the Odra created the boundaries of the manor throughout the Middle Ages, and in the upper section built a wall of communication interconnection, to a great extent manifested in the ecclesiastical administration, and as shown by the analysis of church buildings, it is also applied in the material culture.

The difference in structures between the areas is mainly due to the presbytery's layout. While for Frydlant Region a rectangular presbytery is typical, it this type penetrates into the wider Českolipsko only marginally. The question remains, however about, its overlapping by younger, yet still Gothic rebuilds. The rectangular presbytery in the three catchment areas of Českolipsko, Mladá Boleslav, Mělník and Litoměřice is already unknown. The reason for this is probably the

older settlements of these areas, which forced the sacred structures earlier, before the arrival of rectangular presbyters for the later populated Českolipsko, where this type is quite unique.

However, we cannot find older church buildings on the southwest side of the probe. They appear to have been overlapped by the younger rebuilding and thus sublimed at least in part to the younger buildings, represented primarily by the extension of the presbytery and the square shaped layout of the nave. However, this element already penetrates the northeastern part of the probe. There may be a social factor that distinguishes the village from the city. It also indicates the relationship of church buildings to settlements. Here, however, the sample size does not allow the questions to close. The clearer answers to them remain therefore unanswered. They can be solved only by a detailed terrain survey and a study of written sources, focused precisely on these questions. The question of sacral buildings also raises questions about the relation of settlements with a church to settlements without a church, their connection to the domain and others, affecting the structure of the medieval settlement.

Although all these issues related to them are in the field of historical sciences, they also capture the centers of micro-regions of culture, their tendencies over time thus allowing the cultural development of larger regions in the past and their impact on the present to be understood.

LITERATURA

- Balbín, B., 1986: Krásy a bohatství České země, Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého. Praha.
- Bareš, F., 1905: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese mladoboleslavském. Praha.
- Baštová, 1978: Stavebně-historický průzkum města Frýdlantu. Strojopis v Národním archivu Praha, č.300/I, II.
- Bernau, F., 1888: Der politische Bezirk Dauba. Dauba.
- Birnbaum, V., 1931: Stat' o románské a gotické architektuře. Dějepis výtvarného umění v Čechách I, Praha.
- Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N., 1999: Velké dějiny zemí Koruny české I. Praha - Litomyšl.
- Boháč, Z., 1968: K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie. Československý časopis historický 16, 571-584.
- Boháč, Z., 1973: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. Československý časopis historický 21, 369-388.
- Boháč, Z., 1986: Geneze sídla a pluziny jako pramen k dějinám osídlení. Historická geografie 25, 7–52.
- Braniš, J., 1892: Dějiny středověkého umění v Čechách. Praha.
- Čenský, F., 1980: J. K. Rohn a litoměřický kraj. Kulturní měsíčník roudnicka 16, 6–8.
- Denkstein, V. – Matouš, F., 1953: Jihočeská gotika. Praha.
- Durdík, T., 1977: Zaniklý sídlištní komplex Řebřík, středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 231-235.
- Durdík, T., 1998: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha.
- Durdík, T. – Bolina, P., 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- Durdík, T. – Klápště, J. – Sommer, P., 1986: Archeologie a architektura. Archaeologia historica 11, 11–24.
- Ebel, M. – Gabriel, F., 1992: Krásný Les – kostel sv. Heleny. Strojopis v archivu Národního památkového ústavu v Ústí nad Labem.
- Ebel, M. – Podroužek, K., 1995: Stavebně historický průzkum Arnultovice – kostel Všechn Svatých. NPÚ Ústí nad Labem (signatura 959/A).
- Frolec, V. – Vařeka, J., 1983: Lidová architektura. Praha.
- Gabriel, F., 1987: Archeologická sbírka okresního muzea v Děčíně. Děčín.
- Gabriel, F. - Panáček, J. 1991: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství I.–Entwicklung der Herrnsitze in der Oberen Region der Domäne Nový Zámek. CB 2, 1991, 23 - 52.

- Gabriel, F. – Panáček, J. 1993: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství II.–
Entwicklung der Herrensitze in der Oberen Region der Domäne Nový Zámek. CB 3, 7 - 46.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 1994: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství III.–
Entwicklung der Herrensitze in der Oberen Region der Domäne Nový Zámek. CB 4, 27 - 62.
- Gabriel, F., 1996: K metodám a problémům stavební historie. Sborník Společnosti přátel
starožitností 4, 25-32.
- Gabriel, F., 1997: Hrad Lipý. Praha.
- Gabriel, F., 2000: Vesnice, hrad a město v severních Čechách. Archeologica historica 25, 205–
213.
- Gabriel, F., 2002: Postavení staveb mezi historickými prameny. Časopis Společnosti přátel
starožitností 110, 150–161.
- Gabriel, F., 2002a: Hrad Frýdštejn. CB 5, 173–192.
- Gabriel, F., 2003: Historické problémy nového správního uspořádání ČR – Historische
Problemem der neuen Verwaltungsstrukturierung der Tschechischen Republik. Časopis
společnosti přátel starožitností 111, 93-99.
- Gabriel, F. – Ebel, M., 1994: Stavebně historický průzkum Stvolínky - kaple sv. Justa. Strojopis
v Národním archivu Praha, č. 63.
- Gabriel, F. – Ebel, M., 1996: Stavebně historický průzkum Bezděz - kostel sv. Jiljí. Strojopis v
Národním archivu Praha, č. 38.
- Gabriel, F. – Kracíková, L., 2005: Kostel sv. Mikuláše v Drchlavě – St. Nikolaus-Kirche in. AH
30, 2005, 397 – 401.
- Gabriel, F. – Kursová, L., 2014: Středověká architektura na okrese Děčín. In: Gotické umění na
Děčínsku – Gothic Art in the Děčín Region. Děčín.
- Gabriel, F. – Macek, P. – Zahradník, P., 1994: Kostel Narození Panny Marie v Jablonném v
Podještědí. PP 1, 31–42.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 1990: Vznik a počátky České Lípy. Bezděz 1, 11–38.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 1992: Vývoj panských sídel na horním území novozámeckého panství,
2. část. Castellologica Bohemica 3, 7–46.
- Gabriel, F. - Panáček, J., 1997: Prameny k dějinám středověkého osídlení vojenského prostoru
"Ralsko". Bezděz 5, 47–72.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 2000: Hrady okresu Česká Lípa. Praha.
- Gabriel, F. – Smetana, J., 1980: Sídelně historické aspekty vzniku města České Lípy.
Archaeologia historica 5, 131–142.

- Gabriel, F. – Stará, M., 1995: Osídlení severních Čech. *Mitteilungen des Zittauer Geschichts und Museumsvereins* 22, 52–67. *Besiedlung des Nießregion. Zittau.* Grueber, B. 1871: *Die Kunzt des Mittelalters in Böhmen.* Wien.
- Hantschel, F., 1911: *Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa.* B. Leipa.
- Hejna, A., 1970: Archeologický průzkum kaple na Řípu. In: *Vlastivědné sešity, řada společenskovední, Ústí nad Labem*, 54–57.
- Horyna, M., 1984: Tomáš Haffenecker a stavba poutního kostela v Hejnicích. *Umění XXIX*, 437–447.
- Horyna, M. – Novosadová, O. – Bártová, 1981: Zubrnice – kostel sv. Máří Magdaleny, stavebně-historický průzkum, NPÚ Ústí nad Labem, signatura 1063.
- Kaigel, J., 2011: Kostel v Srbicích –The church at Srbice. *Památky západních Čech* 1, 9–21.
- kolektiv 1924 – 1926: *Heimatkunde des Bezirkes Friedland I – III. Reichenberg.*
- Kozaczewski, T., 1994a: *Wiejskie koscioly parafialne XIII wieku na Slasku i na Luzycach (miejsowosci H–O).* Wroclaw.
- Kozaczewski, T., 1994b: *Wiejskie koscioly parafialne XIII wieku na Slasku i na Luzycach (miejsowosci S–Z).* Wroclaw.
- Kozaczewski, T., 1994c: *Wiejskie koscioly parafialne XIII wieku na Slasku i na Luzycach (miejsowosci P–S).* Wroclaw.
- Kozaczewski, T., 1995: *Wiejskie koscioly parafialne XIII wieku na Slasku i na Luzycach (miejsowosci A–G).* Wroclaw.
- Kracíková, L., 1993: Stavebně historický průzkum, Benešov n. Pl. – kostel P. Marie, Strjopis v Národním archivu Praha, č. 534.
- Kracíková, L., 1994: Stavebně historický průzkum, Hostíkovice – kostel Nejsvětější Trojice. Strjopis v Národním archivu Praha, č. 49.
- Kracíková, L., 2002: Vstup do věže kostela sv. ducha ve Višňové. *Archaeologia historica* 27, 421–424.
- Kracíková, L. – Belling, V., 2003: *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku.* Praha.
- Kracíková, L. – Smetana, J., 1996: Stavebně historické průzkumy na okrese Česká Lípa, rukopisy v archivu Státního památkového ústavu v Ústí n. L.
- Kracíková, L. – Smetana, J., 2000: *Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa.* Praha.
- Kraus, B., 1946: *Mistr české gotiky Matěj Rejsek z Prostějova.* Praha.
- Kuča, K., 1996: *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezku I.* Praha.

- Kuča, K., 1997: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezku II. Praha.
- Kuča, K., 1998: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezku III. Praha.
- Kuča, K., 2000: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezku IV. Praha.
- Kuča, K., 2011: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezku VIII. Praha.
- Kuthan, J., 1975: Gotická architektura v jižních Čechách, Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha. Kuthan, J. 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. Praha.
- Lemařtrová, N. – Quinsonová, M. – Sotová, V., 2002: Slovník křesťanské kultury. Praha.
- Líbal, D., 1948: Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha.
- Líbal, D., 1994a: Zaniklá gotická loď svatovítské katedrály. Zprávy památkové péče LIV, 288–294.
- Líbal, D., 1994b: Hodnoty a funkce vesnických kostelů v urbanizované krajině. Přehled jejich architektonického vývoje. Kolokvium ICOMOS, Tábor, 11–16.
- Líbal, D., 2001: Katalog gotické architektury v České republice. Praha.
- Líbal, D. – Zahradník, P., 1999: Katedrála svatého Víta na Pražském hradě. Praha.
- Lipanská, E., 1997: Historické klenby. Praha.
- Macek, P., 1978: Nové poznatky o románské architektuře z obvodu doksanské stavební hutě. Litoměřicko XIV, 55–65.
- Macek, P., 1993: Opevněný kostel sv. Ondřeje v Lubech. Castellologica Bohemica 3, 271–276.
- Macek, P., 1996: Ke vztahu stavebně historického průzkumu a dějin umění. Sborník Společnosti přátel starožitností 4, 19–24.
- Macek, P., 2015: Farní kostel sv. Mikuláše ve Velkých Žernosekách. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí–Resumé (Klípa, J. – Ottová, M., edd), Praha.
- Magiriuse, H., 1994: Kathedrale, Stiftskirche, Klosterkirche, Burgkapelle, Stadtkirche und Dorfkirche. Zu Typologie und Stil der romanischen Steinkirchen in Obersachsen. In: Frühe Kirchen in Sachsen, Dresden – Stuttgart.
- Matějček, A. – Líbal, D. – Kutal, A., 1949: České umění gotické I. Praha.
- Matějka, B., 1898: Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku XIX. století. v politickém okrese roudnickém. Praha.
- Mencl, V., 1950: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. ZPP X, 1–24.
- Mencl, V., 1951/52: Tvary klenebních žeber v České gotické architektuře. Zprávy památkové péče XI - XII, 268–281.
- Mencl, V., 1960: Vývoj středověkého portálu v Českých zemích. Zprávy památkové péče XX.
- Mencl, V., 1965: Panské tribuny v naší románské architektuře Umění 13.

- Mencl, V., 1974: České středověké klenby. Praha.
- Merhautová, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Meloun, M. – Militký, M. – Hill, M., 2005: Počítačová analýza vícerozměrných dat v příkladech. Praha.
- Muk, J., 1973: Svádov, kostel sv. Jakuba Většího. SHP, signatura svazku: 356/A.
- Muk, J., 1983: K typologii nejstarších českých mendikantských chrámů. Umění 13. století v českých zemích, Praha, 237–254.
- Muk, J., 1992: Chrám sv. Kateřiny v Chomutově ve středověku. Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 55-58.
- Muk, J. – Ebel, M. 1986: Ústí nad Labem, arciděkanský kostel Nanebevzetí P. Marie. SHP signatura svazku: 577.
- Muk, J. – Ebel, M., 1993: Kostel P. Marie v Ústí nad Labem a jeho význam z hlediska půdorysu města. Časopis Společnosti přátel starožitností 101, 4-9.
- Nejezchlebová, T. – Novosadová, O., 2007: Litoměřice, Vavřínecká čp. 13/253. SHP, signatura svazku: 1498/A.
- Nejezchlebová, T. 2009: Nestandardní půdorys kostela sv. Ducha v Českém Dubu. Časopis společnosti přátel starožitností Praha: Společnost přátel starožitností, 2009 1803–1382, 117, č. 1, s. 6–13.
- Neustupný, E., 1986: Nástin archeologické metody. Archeologické rozhledy 38, 525–549.
- Neustupný, E., 2007: Metoda archeologie. Plzeň.
- Neustupný, E., 2010: Teorie archeologie. Plzeň.
- Neuwirth, J., 1888: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemyssliden. Prag.
- Nováček, K., 2011: Říp a jeho kostel. K vývoji a kontextu rotundy svatého Jiří–The Říp Hill and its church: The evolution and context of the St. George's rotunda. In: Archeologie krajiny pod Řípem (Gojda, M.–Trefný, M., edd.), 127–142, 150–151, Plzeň.
- Nový, R., 1973: Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách. Československý časopis historický 21, 73–109.
- Nový, M. – Nová, E. – Kroulíková, K. 2014: Roudníky, kostel sv. Václava, SHP a průzkum barevnosti.
- Ortová, J., 1999: Kapitoly z kulturní ekologie. Praha.
- Panáček, J., 1999: K dějinám špitálu v České Lípě. Bezděz 8, 35–50.
- Panáček, J. – Gabriel, F., 1995: Kostel sv. Máří Magdaleny v České Lípě. Bezděz 3, 25–47.
- Pešta, J. 2014: Letařovice, kostel sv. Jakuba, SHP, soukromý archiv autora.

- Podlaha, A., 1899: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu mělnickém*. Praha.
- Podroužek, K. – Ebel, M., 1995: *Arnultovice, kostel Všech svatých*. SHP, signatury svazku: 959/A, 959a/A.
- Poche, E., a kol. 1977: *Umělecké památka Čech 1*. Praha.
- Poche, E., a kol. 1978: *Umělecké památka Čech 2*. Praha.
- Poche, E., a kol. 1980: *Umělecké památka Čech 3*. Praha.
- Poche, E., a kol. 1982: *Umělecké památka Čech 4*. Praha.
- Pollak, O., 1910 – 1911: *Studien zur Geschichte der Architektur Prags 1530 - 1600*. Jahrbuch der Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses XXIX.
- Rohn, J. K. 1774: *Antiquitates ecclesiarum, capellarum, et monasteriorum alioruque aeditumsacrarum districtum Boleslaviensis et in parte Lusaciae Superioris*. Pragae.
- Sedláček, A., 1998: *Místopisný slovník historický Království českého*. Praha.
- Skopec, J. – Zeman, V., 2012: *Kostel sv. Anny v Jedlce na Děčínsku–Die Kirche der hl. Anna in Jedlka im Tetchner Land*. PP XIX/2, 121 – 144.
- Skopec, J., 2015: *Kostel sv. Bartoloměje*. In: *Oltářík hrad Jakoubka z Vřesovic* (Lehký, I. – Sýkora, M., edd.), 75–79, Most.
- Skopec, J., 2015a: *Kostel sv. Kateřiny*. In: *Oltářík hrad Jakoubka z Vřesovic* (Lehký, I. – Sýkora, M., edd.), 87–93, Most.
- Smetana, J., 1981: *Počátky města Ústí nad Labem*. In: *Historický sborník Okresního vlastivědného muzea Ústí nad Labem*, 5–28.
- Smetana, J. – Gabriel, F., 1984: *Poznámky k problematice počátků města Litoměřic – Anmerkungen zur Problematik der Anfänge der Stadt Litoměřice*. In: *Urbes medii aevi*. Praha Sommer, J., 1986 : *Ke stavebnímu vývoji kostela ve Straškově*. In: *Památky a příroda* 11/4, 214–215.
- Soukup, V., 2000: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha.
- Soukup, V., 2004: *Dějiny antropologie*. Praha.
- Sommer, J., 1991a: *Ke stavební podobě bočních prostor středověkých venkovských kostelů*. *Umění* 39, 352.
- Sommer, J., 1991b: *Kostelní hrad v Horním Slavkově*. *Castellologica Bohemica* 2, 177–188.
- Sommer, J., 1995: *Kostel sv. Mikuláše v Drchlavě (okr. Česká Lípa)*. PP 2/1, 85–86 .
- Sommer, J. a kol., 1999: *Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí*. Praha.
- Sommer, P., 1979: *Dominikánský klášter v Berouně*. *Archaeologia historica* 6, 117–121.

- Sommer, P., 1991: První dvě století benediktínských klášterů v Čechách. *Studa mediaevalia Pragensia II*, Praha, 75–100.
- Sommer, P., 1996: Sázavský klášter. Praha.
- Sommer, J., 1998: Věž kostela v Ředhoštia její obranné funkce ve středověku–Der Kirchenturm in Ředhošť und seine Wehrfunktion im Mittelalter. *PP V./2*, 92–99.
- Sommer, P., 2001: Začátky křesťanství v Čechách. Praha. Svět liturgie 1991: Svět liturgie (Slovník základní církevní terminologie). Praha.
- Stará, M., 1992: Archeologická sbírka Severočeského muzea v Liberci. Teplice.
- Stará, M. – Brestovanský, P., 1999: Nálezová zpráva archeologickém výzkumu v kostele sv. Jakub v Jindřichovicích. *Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu Akademie věd ČR Praha*, čj. 3124/00.
- Swiechowski, Z., 1955: Architektura na Slasku do poloviny XIII Wieku. Warszawa.
- Ševčík, O., 2002: Architektura - historie - umění. Praha.
- Šimák, J. V., 1909: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese turnovském. Praha.
- Šimák, J. V., 1930: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese mnichovohradišťském. Praha.
- Šimák, J. V., 1938: Středověká kolonisace v zemích českých. *České dějiny 1/5*. Praha.
- Škabrada, J., 1996: Lidová architektura. Praha.
- Velimský, T., 1998: *Trans montes, ad fontes!* Most.
- Vocel J., 1857: Kostely románského slohu v Čechách. *Památky archeologické 2*.
- Wahner, G. A., před 1833: *Sammlung alter und neuer Nachrichten betreffend die Kirchbezirke und derselben Gotteshäuser im Bunzlauer Kreise. I., II. Abtheilung*, Rkp. Archiv Národního muzea Praha, Sbírk rukopisů, b.č. 337.
- Wahner, G. A., před 1840: *Sammlung alter und neuer Nachrichten betreffend die Kirchbezirke und derselben Gotteshäuser im Leütmeritzer Kreise. I., II. Abtheilung*, Rkp. Archiv Národního muzea Praha, Sbírk rukopisů, b.č. 338.
- Zápotocký, M., 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku. *Památky archeologické LVI*, 205–391.
- Zuman, F., 1934: Kostel sv. Jiljí pod Bezdězem v 18. stol. *Bezděz 5*, 6–12.
- Žemlička, J., 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

Užité zkratky:

AH: *Archaeologia historica*.

PP: Průzkumy památek.

SHP: Stavebně historický průzkum, strojopis.

ZPP: Zprávy památkové péče.

Prameny:

RBM: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II.* (Emler, J., ed.). Praha 1882.

RDP: *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražských* (Tomek, W. W. ed.). Praha 1873).